

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBNİ MELEK VE MEBÂRİKÜ'L-EZHÂR ŞERHU
MEŞÂRİKİ'L-ENVÂR ADLI ESERİ

MUHAMMED ENES ERCAN
2501140948

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ZEKERİYA GÜLER

İSTANBUL, 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : MUHAMMED ENES ERCAN Numarası : 2501140948
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : PROF. DR. ZEKERİYA GÜLER
Tez Savunma Tarihi : 14.12.2018 Saati : 10:00
Tez Başlığı : "İBNİ MELEK VE MEBARİKU'L-EZHAR ŞERHU MEŞARİKİ'L-ENVAR ADLI ESERİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ZEKERİYA GÜLER		Kabul
2- DOÇ. DR. ABDULLAH TALHA İMAMOĞLU		Kabul
3- DR. ÖGR. ÜYESİ SEYİT ALİ GÜŞEN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HÜSEYİN HANSU		
2- DR. ÖGR. ÜYESİ MUSTAFA MACİT KARAGÖZOĞLU		

ÖZ
**İBNİ MELEK VE MEBÂRIKU'L-EZHÂR ŞERHU MEŞÂRIKİ'L-
ENVÂR ADLI ESERİ**

MUHAMMED ENES ERCAN

Hadisleri doğru anlama ve yorumlama gayreti İslâmın başlangıcından günümüze kadar devam eden bir süreç olagelmıştır. En başta Hz. Peygamber bizzat kendisi sahabe tarafından anlaşılamayan hadislere açıklık getirerek izahlar yapmış ve hadislerin yanlış anlaşılmasının önüne geçmiştir. Hz. Peygamber'den sonraki süreçte de bu gayret devam ederek özellikle tasnif faaliyetlerinin neticesinde ortaya çıkan muteber hadis eserleri baştan sona şerh edilmeye başlanmış ve hadis şerhçiliği müstakil bir ilim haline bürünmüştür.

Hadis şerhçiliğinin Anadolu'daki en önemli temsilcilerinden birisi de İbn Melek'tir. İbn Melek telif ettiği **Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr** adlı eseriyle ön plana çıkmış velûd bir alimdir. Bu eser sahip olduğu özellikler sayesinde yaygın bir şekilde kullanılmış ve medreselerin müfredatında yer almıştır. Her ne kadar **Meşâriku'l-envâr**'ın birçok şerhi yapılmış olsa da **Mebâriku'l-ezhâr** isimli şerhin daha ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu görülür.

Çalışmamızda öncelikle **Mebâriku'l-ezhâr**'ın özünü oluşturması sebebiyle **Meşâriku'l-envâr** adlı eser ve bu eserin müellifi Sağanî üzerinde durularak müellif ve eseri hakkında inceleme yapılacaktır. Sağanî'nin hayatı hakkında bilgi verilerek **Meşâriku'l-envâr**'ın üslup özelliklerine temas edilecektir. Daha sonra İbni Melek'in hayatı, ilmî şahsiyeti ve en önemli eserlerinden biri olan **Mebâriku'l-ezhâr** adlı eserine değinilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise İbn Melek'in **Mebâriku'l-ezhâr**'da takip ettiği şerh yöntemi ortaya konularak eserin kendine has özellikleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şerh, Meşâriku'l-envâr, Mebâriku'l-ezhâr, İbn Melek, Sağanî.

ABSTRACT

IBN MALAK AND MABARIK AL-AZHAR SHARHU

MASHARIK AL-ANWAR

MUHAMMED ENES ERCAN

The effort of trying to understand and interpret the hadith has been in motion since the beginning of Islam. Prophet Muhammad at first had explained the Hadith that weren't understood clearly by the companions and prevented the misunderstanding of the Hadith. This effort was kept going after the passing of Prophet Muhammad. Especially the trustworthy hadith books that were composed after the classification activities of Hadith literature were expounded cover to cover. After that expounding or interpreting hadith became a discipline of its own.

One of the eminent representative of hadith interpreting discipline in Anatolia is Ibn Malak. He is a productive scholar who had became known with his work called Mabarik al-Azhar sharhu Masharik al-Anwar. This work had taken place in many mad-rasas' curriculum and also used by so many people. Even though Masharik al-Anwar is expounded/interpreted so many times, it is noticeable that Mabarik al-Azhar has a bit more privileged place amongst others.

In our work, since it is the essence of Mabarik al-Azhar, firstly Masharik al-Anwar and its author Saghâni will be studied. Information about Saghâni's life will be provided and Masharik al-Anwar's wording/style will be examined. Later on, the life and scholarly characteristics of Ibn Malak and one of his most important works Mabarik Al-Azhar will be mentioned. In the final part of the study, we will try to show the interpreting system that Ibn Malak used while writing Mabarik al-Azhar and determine the work's characteristic features.

Keywords: Hadith, Sharh, Masharik Al-Anwar, Mabarik al-Azhar, Ibn Malak, Saghâni.

ÖNSÖZ

İslamî ilimlerin temel iki kaynağı olan Kur'an-ı Kerîm ve hadisler, İslam Tarihi boyunca anlama ve yorumlamanın konusu olmuştur. Kur'an-ı Kerîm'de bulunan ayetler daha ziyade İslam Dini'nin esaslarını teşkil eden temel prensipleri ortaya koyarken, hadisler ise bu temel prensipler yanında bu prensiplerin daha iyi anlaşılmasını sağlayan müşahhas bilgileri de ayrıntılı bir şekilde ihtiva etmektedir. Diğer bir ifadeyle ortaya koyduğu ayrıntılı bilgiler sebebiyle hadisler Kur'an-ı Kerîm'in açıklanması ve onun ortaya koyduğu hükümlerin tatbik edilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu öneme binaen hadisleri doğru ve isabetli bir şekilde anlamak ve yorumlamak gerekmektedir.

Hadisleri anlama ve yorumlama gayretinin bir ürünü olarak ortaya çıkan hadis şerhçiliği daha önceleri tek bir hadis üzerinde yapılmışken zamanla olgunlaşmış, tasnif faaliyetlerinin tamamlanmasıyla birlikte belirli hadis eserlerinin şerhleri yapılmaya başlanarak müstakil bir ilim haline gelmiştir. En zengin örneklerini hicrî yedinci ve dokuzuncu asırlar arasında gördüğümüz hadis şerhlerinin Anadolu'daki en önemlilerinden birisi de **Mebariku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr** adlı eserdir. Hicrî sekizinci asrın sonlarında ve dokuzuncu asrın başlarında Anadolu'da yaşamış velûd bir alim olan İbn Melek tarafından kaleme alınan bu eserde, okuyucuya kısa ve öz bir şekilde hadislerde anlatılmak istenen bilgileri vermek ve okuyucunun zihninde ortaya çıkabilecek sorulara tatminkâr bir şekilde cevap vermek gayretiyle hareket edilmiştir. Eser bu özellikleri sayesinde meşhur olmuş ve yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Biz de bu çalışmamızda İbni Melek'in **Mebariku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr** adlı eserinde takip ettiği şerh metodunu inceleyerek üslup özelliklerini ortaya koymayı ve eserin ön plana çıkmasını sağlayan temel esasları tespit etmeyi amaçlamaktayız.

Çalışmamız boyunca desteklerini esirgemeyen ve zaman ayıran muhterem danışman hocam Prof. Dr. Zekeriya Güler'e, çalışmayı baştan sonra okuyup tenkitleriyle olgunlaşmasını sağlayan Doç. Dr. Abdullah Taha İmamoğlu ve Dr. Öğr. Üyesi Seyit Ali Güşen hocalarıma minnettattım. Ayrıca eğitim hayatım boyunca desteklerini hep yanımda hissettiğim muhterem anne ve babama teşekkürü bir borç bilirim.

Aksaray, 2018

Muhammed Enes ERCAN

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
RESİMLER.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SÂĞÂNÎ VE MEŞÂRİKU'L-ENVÂR ADLI ESERİ

A. HAYATI	5
1. Doğumu ve Nesebi.....	5
2. İlim Tahsili ve Resmî Vazifeleri	5
3. Hocaları ve Talebeleri	8
4. İlmî Şahsiyeti.....	8
5. Vefâtı.....	9
B. Eserleri.....	9
1. Hadis İlimlerine Dair Eserleri	9
a. Meşâriku'l-envârî'n-nebeviyye min sihâhi'l-ahbârî'l-Mustafaviyye .9	
b. ed-Dürrü'l-mültekât fî tebyîni'l-galat ve nefyi'l-lagat	10
c. Risâle fî'l-ehâdîsi'l-mevzûa	10
d. Hadis İlmine Dair Diğer Eserleri.....	10
2. Lugat ile İlgili Eserleri	11
a. et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-sıla li kitâbi Tâci'l-luga ve Sihâhi'l-Arabiyye li'l-Cevherî	11
b. el-Ubâbü'z-zâhir ve'l-lübâbü'l-fâhir	11
c. Mecmau'l-bahreyn ve matlau'n-neyyireyn	11

d. Lügatle İlgili Diğer Eserleri.....	11
C. Meşâriku'l-envâr Adlı Eseri	12
1. Eserin Tam Adı ve Müellife Âidiyeti.....	12
2. Eserin Telif Sebebi	12
3. Eserin Tasnif Şekli ve Muhtevası.....	13
4. Eserin Baskıları	14
5. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar	15
a. Şerh Çalışmaları	16
b. İhtisar	18
c. Tertip	19
d. Tercüme	19

İKİNCİ BÖLÜM

İBNİ MELEK VE MEBÂRİKU'L-EZHÂR ŞERHU MEŞÂRİKİ'L-ENVÂR ADLI ESERİ

A. HAYATI	21
1. Yaşadığı Dönem.....	21
2. Kültürel ve İlmî Durum.....	23
3. Hayatı	25
4. Ailesi	30
5. Hocaları ve Talebeleri.....	32
6. İlmî Şahsiyeti.....	33
B. Eserleri.....	34
1. Şerhu Menâri'l-envâr	34
2. Şerhu Mecmai'l-Bahreyn	36
3. Şerhu'l-Vikâye	36
4. Lügat-ı Feriştioğlu	37

5.	Şerhu Tuhfeti'l-mülûk	38
6.	Bedru'l-vâizîn ve zühru'l-âbidîn.....	39
7.	Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr	40
8.	İbni Melek'e Nisbet Edilen Diğer Eserler	40
C. Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr Adh Eseri		40
1.	Eserin Genel Özellikleri	40
2.	Eserin Mukaddimesi.....	41
3.	Telif Sebebi ve Hedeflenen Amaç	43
4.	Eserin Yazma ve Matbu Nüshaları.....	44
1.	Yazma Nüshalar	44
2.	Matbu Nüshalar	45
5.	Eserin Tertibi ve Fihristi	47
6.	Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar	51
a.	Haşiye	51
b.	Tertip	51
7.	İktibas Yöntemi	51
8.	Kullanılan Kaynaklar	53
a.	Lügat-Dil Eserleri	53
b.	Hadis ve Hadis Şerhi Niteliğindeki Eserler	55
c.	Diğer Eserler.....	63
9.	Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBNİ MELEK'İN ŞERH YÖNTEMİ

A. Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr'da Şerh Yöntemi		69
1.	Lafza Yönelik Şerh.....	71
a.	Râvî Tanıtımı	71

b.	Kelimelerin Okunuşunun Açıklanması	73
c.	Garip Kelimelerin Açıklanması.....	74
d.	Sarf-Nahiv Açısından Kelime-Cümle Tahlilleri	76
2.	Muhtevaya Yönelik Şerh.....	77
a.	Âyetle İzah.....	78
b.	Hadisle İzah	80
c.	Başka Âlimlerin Sözüyle İzah	81
d.	Kendi İzahları	83
e.	Sebeb-i Vürûda İşaret	84
f.	Fıkhî Hümümlere İşaret.....	86
g.	Kelamî Meseleleri İzah.....	88
h.	Hadislerin Âyetlere Arzı.....	89
i.	Hadislerde Görülen İhtilafların Çözümü	90
j.	Hadis Usûlüne Dâir Değerlendirmeler	92
k.	Bâbertî'ye Yapılan İtirazlar	98
SONUÇ		102
KAYNAKÇA		105

RESİMLER

Resim 1: Müellif Hattı Şerhu'l-Menâr'ın Ferağ Kaydı.....	29
Resim 2: Nüşanın Muhammed İbni Melek Tarafından Vakfedilidiğine ve İbni Melek'in Kendi Hattı Olduğuna Dair Kayıt.....	29
Resim 3: İbni Melek Türbesi.....	30

KISALTMALAR LİSTESİ

age.	: Adı geçen eser
b.	: Oğlu
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
ra.	: Radiyallâhu ‘anh
thk.	: Tahkîk
ty.	: Tarih yok
yy.	: Yer yok
ATÜİFD.	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDEA.	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
UÜİFD.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SÜİFD.	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

GİRİŞ

A. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Genel olarak sünneti anlama ve yaşama gayretinin bir ürünü olan, bu gayretle ortaya çıkan ve gelişen hadis şerhi ve şerhçiliği, daha önceleri tek bir hadisin yorumlanması ile yapılyorken daha sonraları hadislerin tedvin ve tasnifi ile daha da sistemleşmiş ve belirli hadis eserlerinin şerh edilmesi ile yapılmaya başlanmıştır. Şerhe esas olan eserlerin genel olarak ilgi gören ve tedavülde olan eserlerden seçildiği görülür. Yani bir eserin şerh edilmesi genel olarak o eserin gördüğü ilgi ve itibarla alakalıdır.

Sünneti ihya etmek gayesi ile yazılan, yazıldığı andan itibaren ilgi gören ve muteber hale gelen eserlerden birisi de Sâğâni'nin (ö. 650/1252) **Meşâriku'l-envâr** adlı eseridir. **Meşâriku'l-envâr**, pratiklik ve eğitim öğretime uygunluk gibi kendine has birtakım özelliklere sahip olması sebebiyle medrese ve dâru'l-hadislerin müfredatında yer almış bir eserdir. Osmanlı medreselerinin müfredatında da yer alan eserin bu ilgiye paralel olarak pek çok şerhi de yapılmıştır. **Meşâriku'l-envâr**'ın özellikle Anadolu'da en çok şerhi yapılan hadis eserlerinden biri olduğu görülür. Bu eserin şerhlerinden en önemlisi ise İbni Melek'in **Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr** adlı eseridir.

Osmanlı dönemi ilmî hayatı ve özelde hadis ilmine dair çalışmalar henüz tam anlamıyla araştırılamamıştır. XIV. yüzyılda Anadolu'da yaşamış olan ve birçok eser ortaya koyan İbni Melek'in hayatı ve Osmanlı dönemi hadis çalışmalarının en önemlilerinden biri olan **Mebâriku'l-ezhâr** adlı eseri araştırılmayı hak etmektedir. Nitekim İbni Melek ortaya koyduğu eserlerle İslamî ilimler geleneğine büyük katkıları olmuş bir şahsiyettir. Fıkıhçılığı ile ön plana çıkan İbni Melek'in bu alana dair ortaya koyduğu eserler büyük bir ilgi görmüş ve ortaya koyduğu kimi eserler medreselerde ders kitabı olarak takip edilmiştir. İbni Melek'in hadis alanına dair tek eseri olan **Mebâriku'l-ezhâr** da büyük bir ilgi görmüş, özellikle medreseler ve daru'l-hadislerin müfredatlarında yer almış bir eserdir. Tüm bu özellikleriyle **Mebâriku'l-ezhâr** Anadolu'nun ilmî geleneği ve birikimi açısından önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada ilk olarak, İbni Melek'in şerhine konu olan **Meşâriku'l-envâr** adlı eserin müellifi Sâğânî üzerinde durulacaktır. Daha sonra Sâğânî'nin **Meşâriku'l-envâr** adlı eseri hakkında bilgi verilecek, bu eserin genel özelliklerinden bahsedilip gördüğü ilginin sebebine işaret edilerek eser üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilecektir.

Çalışmanın esas konusu ise İbni Melek ve **Mebâriku'l-ezhâr** adlı eseridir. Ortaya koyduğu eserlerin sayısı ve niteliği bakımından önemli bir şahsiyet olan ve üzerinde araştırma yapılmayı hakeden İbni Melek'in hayatı ele alınacaktır. Daha sonra İbn Melek'in eserlerinden ve bu eserlerin özelliklerinden bahsedilecektir. Çalışmanın en önemli amacı ise derleme bir hadis eseri üzerine yapılmış şerh olan **Mebâriku'l-ezhâr**'ın üslup özelliklerini ortaya koymaktır. Bu amaçla eserde kullanılan kaynaklar tespit edilmeye çalışılacak ve eserde takip edilen şerh yöntemi ortaya konulacaktır.

B. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada kendisine bir bölüm ayrılan Sâğânî'nin hayatı, eserleri ve ilmî şahsiyeti hakkında ulaşılabilen tüm kaynaklara müracaat ile Sâğânî hakkında bilgi verilecektir.

Daha sonra yine aynı şekilde İbni Melek'in hayatı, eserleri ve ilmî şahsiyetine dair bilgi barındıran tüm kaynaklar bir araya getirilecek ve derli toplu bir değerlendirme ile İbn Melek hakkında bilgi verilecektir. Bunun yanında İbni Melek'e ait olduğu bilinen tüm eserler temîn edilmek suretiyle özellikle bu eserlerin mukaddimeleri üzerinde durularak İbni Melek'in zihin dünyasını tespit edilmeye çalışılacaktır.

Son olarak ise araştırmanın esas konusu olan **Mebâriku'l-ezhâr** adlı eser üzerinde durulacaktır. Eserin mukaddimesinden hareketle eserin telif edilme amacı ve İbni Melek'in eseri telif ederken sahip olduğu zihin dünyası aralanmaya çalışılacak, onu böyle bir eser telif etmeye sevkeden sebepler üzerinde durulacaktır. Daha sonra eser baştan sona dikkatli bir şekilde okunarak tetkik edilecektir. Bu suretle eserde kullanılan kaynakların tespiti ve kaynak kullanımında takip edilen metod tespit edilecektir. Yine bu okumalarla eserde takip edilen şerh metodu tespit edilecek ve bu metod üzerinde durulacaktır. Bu suretle eseri özel kılan ve ona has olan yönler tespit edilecektir.

C. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızın birinci bölümünde İbni Melek'in **Mebârik** adlı eserine kaynaklık etmesi bakımından **Meşariku'l-envâr** adlı esere ve bu eserin müellifi Sağani'ye yer verilmiştir. Sağani'nin hayatı hakkında pek çok tabakât ve terâcim eserinde bilgi bulunmaktadır. Bu konu hakkındaki ana kaynaklarımız Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed es-Zehebî'nin (ö.748/1348) **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halil es-Safedî'nin (ö. 764/1363) **el-Vâfi bi'l-vefeyât**, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdulkâdir el-Kureşî'nin (ö.775/1373) **el-Cevâhirü'l-mudiyye**, Ebü't-Tayyib Takiyyüddîn Muhammed el-Fâsî'nin (ö. 832/1429) **el-İkdü's-semîn fi târihi'l-beledi'l-eîn**, Ebü'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) **Buğyetü'l-vuât**, Takiyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî'nin (ö. 1010/1601) **et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye**, İbnü'l-İmâd Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed'in (ö.1089/1679) **Şezerâtü'z-zeheb fi ahhârin men zeheb**, Yusuf İlyan Serkis'in (ö. 1856/1932) **Mu'cemü'l-matbûâtü'l-Arabiyye ve'l-muarrebe**, Ömer Rıza Kehhâle'nin (ö. 1987) **Mucemü'l-müellifin** adlı eserleridir. Sağani'nin **Meşarık** adlı eseri tanıtılırken ana kaynağımız ise bu eserin kendisidir.

İbni Melek'i ve **Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr** adlı eserini tanıtmayı amaçlayan ikinci bölümde eserin Eşref b. Abdumaksûd b. Abdurrahîm tahkiikiyle yapılan 1995 baskısı esas alınmıştır. Araştırmanın konusu ve içeriği bakımından en önemli kaynak bu eserin kendisidir.

Bu bölümde İbni Melek'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, **Mebâriku'l-ezhâr** adlı eseri ayrıntılı bir şekilde tanıtılmaya ve eserin kaynakları tespit edilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar tabakât ve terâcim eserlerinde İbn Melek ve hayatı hakkında bilgi bulmak mümkünse de bu bilgiler ayrıntılı değildir. Bu konudaki ana kaynaklarımız Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö.968/1561) **eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fi ulemâid-devleti'l-Osmâniyye**, Evliya Çelebi'nin (ö.1095/1684) **Se-yahatnâme**, Abdülhay el-Leknevî'nin (ö. 1304/1886) **el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye**, Şemseddin Sami'nin (ö. 1324/ 1904) **Kâmûsü'l-alâm**, Mehmed Süreyyâ'nın (ö. 1328/1909) **Sicill-i Osmânî**, Bağdatlı İsmâil Paşa'nın (ö. 1920) **Hediyetü'l-ârifin**, Yusuf İlyan Serkis'in (ö. 1932) **Mu'cemü'l-matbûâtü'l-Arabiyye ve'l-muarrebe**, Bursalı Mehmed Tâhir'in (ö. 1925) **Osmanlı Müellifleri** adlı

eserleridir. Bunların yanında nisbeten güncel sayılabilecek çalışmalardan da istifade edilmiştir. Bu çalışmalar ise A.Munis Armağan'ın **İbn Melek** ve **Süleyman Şah ve İbni Melek** adlı eserleridir. Aynı yazarın hazırlamış olduğu **Tire Tarih Ansiklopedisi**'nde bulunan İbn Melek maddesi de önemli kaynaklarımızdan birisidir. Aynı zamanda **Diyanet İslam Ansiklopedisi**'nin ilgili maddelerinden de bolca istifade edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise İbni Melek'in **Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr**'da takip ettiği şerh metodu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bölümde de ana kaynağımız söz konusu eserin kendisidir.

Bunlara ilaveten biri doğrudan İbni Melek ve **Mebariku'l-ezhâr** hakkında yapılmış bir makale ve diğeri de her ne kadar doğrudan çalışmamızla alakalı olmasa da Abdullatif İbni Melek'in oğlu Muhammed ve onun **Mesâbîh** şerhi hakkındaki doktora tezi olmak üzere iki çalışma araştırmamızın şekillenmesi sürecinde fikir vermesi sebebiyle önemlidir. Söz konusu makale, Suat Koca tarafından "İbni Melek'in Mebâriku'l-Ezhâr Şerhu Meşâriki'l-Envâr'ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri" başlığıyla neşredilmiş (AÜİFD, c. 53, No: 1), doktora tezi ise Raed Alaween tarafından hazırlanmış olup henüz basılmamıştır: "Tireli Muhammed İbn Melek'in "Şerhu Mesâbîhi's-Sünne" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Değerlendirilmesi İman-Nikah Bölümü", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÂĞÂNÎ VE MEŞÂRİKU'L-ENVÂR ADLI ESERİ

A. HAYATI

1. Doğumu ve Nesebi

Müellifin tam ismi; Radiyyüddîn Ebü'l-Fezâil el-Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâğânî İbn Haydar b. Ali b. İsmail el-Adevî el-Ömerî el-Hindî'dir. Kimi kaynaklarda ismi Sâğânî olarak da geçer.¹ Hicri 577 senesi 10 Safer günü, bugün Pakistan sınırları dâhilinde kalan Lahor şehrinde dünyaya gelmiştir.² Henüz çocuk yaştayken ailesiyle Gazne'ye göç etmiş ve burada yaşamıştır.³

Ailesi şu an Türkmenistan'a bağlı bir şehir olan Merv sınırları dâhilindeki Çağâniyan adlı köyde yaşıyorken daha sonra günümüzde Pakistan'ın önemli şehirlerinden biri olan Lahor'a yerleşmiştir. Ailesinin bu geçmişine binaen kendisi Çağâniyân köyüne nisbet edilmiş ve bu adın Arapçalaşmış hali olan Sâğân'a nisbetle Sâğânî olarak anılmıştır.⁴ Ailesinin soyu Kureş Kabîlesi'nin Adî b. Ka'b koluna mensup olması sebebiyle de el-Adevî ve el-Kureşî nisbesini, râşit halifelerden ikincisi olan Hz. Ömer'in soyundan gelmesi münasebetiyle de Ömerî nisbesini almıştır.⁵

2. İlim Tahsili ve Resmî Vazifeleri

Çok yönlü bir âlim olan Sâğânî, ailesinin Gazne'ye hicreti sonrasında ilim tahsiline babasının gözetiminde burada başlar. Gençlik dönemlerini Gazne'de geçiren Sâğânî bu dönemde Arap dili ve edebiyatına büyük bir ilgi duyar.⁶ Kendisi 13 yaşındayken babası vefat eden Sâğânî, daha sonra hanefî fikhî tahsiline başlar.⁷

Hanefî fikhî tahsili akabindeki süreçte ilmî seyahatlere çıkan Sâğânî on sene boyunca Mekke, Medine, Yemen, Bağdat, Mogadişu gibi ilim merkezlerini ziyaret

¹ Zehebî, **Siyer**, XXIII, 282.

² Görmez, "Sâğânî", **DİA**, XXXV, 487.

³ Sâğânî, **Mevzûât**, 12.

⁴ Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye**, II, 82; Kettânî, **Hadis Literatürü**, s. 326.

⁵ Görmez, "Sâğânî", **DİA**, XXXV, 487.

⁶ Süyûtî, **Buğyetü'l-vuât**, I, 519.

⁷ Görmez, "Sâğânî", **DİA**, XXXV, 487.

eder. Buralardaki ilmî birikimden istifade eder.⁸ Bu dönemde Arap diline karşı ilgisi iyice artan Sâğânî, Lahor'a gider ve oradan da Delhi'ye geçer. Arap diline dâir malûmâtını derinleştirmek niyetiyle Bedâûn ve Kôl'e gider ve buralardaki ilmî birikimden istifade eder. Bu bölgede bir müddet kaldıktan sonra Hicaz'a geçer, Mekke ve Yemen gibi yerlerde bulunur. Bu esnada tarihler hicrî 605 senesini göstermektedir.⁹

Bu tarihten itibaren Hicaz bölgesinde beş senesini geçiren Sâğânî bu muhitteki ilmî birikimden ve hocalardan istifade etmiştir. Mekke'de kaldığı esnada Burhâneddin Ebü'l-Fütûh Nasr el-Husrî'den (ö. 619/1222), Yemen'de Nazzâm Muhammed b. Hasan el-Merginânî (ö. ?) ve Kâdî Sadeddin Halef b. Muhammed el-Kerderî'den (ö. 642/1244) hadis, fıkıh, lügat ve aruz ilimleri okuyarak istifade etmiştir.¹⁰ Daha sonra Aden bölgesine geçmiş, burada Kâdî Ebû İshak İbrâhim el-Kureyzî (ö. 595/1199), İbn Battâl (ö. ?) ve İbn Battâl'ın oğlu Süleyman (ö. ?) gibi hocalardan istifade etmiş, onlarla Hattâbî'nin (ö. 388/998) **Meâlimu's-Sünen** ve **Alâmü'l-hadîs fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî** adlı şerhlerini okumuştur.¹¹ Bu âlimlere kendisi de Harîrî'nin (ö. 516/1122) **Makâmât** adlı eserini okutmuştur.¹²

Bir müddet sonra ise Mogadişu'ya giden Sâğânî bu bölgedeki hocalardan ders okumuş ve kendisi de ders okutmuştur.¹³ Buradan da tekrar Yemen'e oradan da Mekke'ye giden Sâğânî Mekke'de iki sene geçirmesinin akabinde Bağdat'a gelmiştir.¹⁴ Bağdat'taki ilmî birikimden istifade etmiş ve burada daha ziyade hadis ilmi ile meşgul olmuştur. Bağdat'ta da iki sene geçiren Sâğânî burada iyice meşhur olmuş ve hürmet edilen bir isim haline gelmiştir.¹⁵

Görüldüğü üzere Sâğânî, ilmî seyahatlere devam ettiği bu süreçte, birçok yeri dolaşmış ve bu yerlerdeki hocalardan istifade etmiştir.

⁸ Görmez, "Sâğânî", **DİA**, XXXV, 487.

⁹ Görmez, "Sâğânî", **DİA**, XXXV, 487.

¹⁰ Zehebî, **Siyer**, XXIII, 283; Kehhâle, **Mucemü'l-müellifin**, I, 583.

¹¹ Safedî, **el-Vâfi bi'l-vefeyât**, XII, 151; Kehhâle, **Mucemü'l-müellifin**, I, 583.

¹² Görmez, "Sâğânî", **DİA**, XXXV, 488.

¹³ Görmez, "Sâğânî", **DİA**, XXXV, 488.

¹⁴ Kehhâle, **Mucemü'l-müellifin**, I, 583.

¹⁵ Kehhâle, **Mucemü'l-müellifin**, I, 583; Görmez, "Sâğânî", **DİA**, XXXV, 488.

Bağdat'ta ismini duyurması akabindeki süreçte resmî vazifeler almaya başlayan Sâğânî'ye Abbâsî halifesi Nâsır-Lidîmillâh (ö. 622/1225) hil'at giydirmiş ve hicrî 617 senesinde Delhi sultanı İltutmuş'a (ö. 633/1236) elçi olarak göndermiştir.¹⁶ Elçilik vazifesini yerine getirmek üzere gittiği Delhi'de bir müddet kaldıktan sonra hicrî 624 senesinde hac vazifesini yerine getirmek üzere Hicaz'a gitmiş ve akabinde Yemen'e dönmüştür.¹⁷

Bu tarihlerde Abbâsî Devleti'nin yeni halifesi olan Müstansır-Billâh (ö. 640/1242) kendisini Bağdat'a çağırır. Hicrî 624 senesinde Bağdat'a gelen Sâğânî burada iki sene geçirdikten sonra halife tarafından ikinci kez Delhi sultanı İltutmuş'a elçi olarak gönderilmiştir.¹⁸ İkinci kez buradaki vazifesini de tamamlayan Sâğânî akabinde Yemen'e dönmüştür. Halife Müstansır-Billâh kendisini bir kez daha, bu sefer de İltutmuş'tan sonra Delhi sultanı olan Melike Radiyye Begüm'e (ö. 638/1240) elçi olarak gönderir. Bu vazifesini de tamamlayan Sâğânî daha sonra Mekke'ye gelmiş, burada bir müddet kaldıktan sonra da Bağdat'a dönmüştür. Bağdat'ta daha çok hadis alanında çalışmalar yapmış¹⁹ ve hayatının sonuna kadar burada yaşamıştır.²⁰

Sâğânî'nin Abbâsî halifeleri tarafından elçilik vazifesi ile taltif edilmesi onun mazhar olduğu itibara ve gördüğü saygıya delâlet etmektedir. Hint coğrafyasına gönderilmesi de onun aslen o coğrafyalı olması ve bölgeyi, kültürü tanıyor ve biliyor olması ile alakalıdır. Buna ilaveten onun Hint coğrafyasına elçi olarak gönderilmesinin o bölgede tanınan, hürmet edilen ve sayılan bir kimse olmasıyla alakalı olduğu da söylenebilir.²¹

¹⁶ Zehebî, *Siyer*, XXIII, 283; Kehhâle, *Mucemü'l-müellifin*, I, 583.

¹⁷ Sâğânî, *Mevzû'ât*, 12; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XII, 151; Zehebî, *Siyer*, XXIII, 283; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât fi tabakati'l-lugaviyyîn*, I, 519.

¹⁸ Fâsî, Takiyyüddin, *el-İkdü's-semîn fi târîhi'l-beledi'l-emîn*, IV, 176; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât fi tabakati'l-lugaviyyîn*, I, 519; Kehhâle, *Mucemü'l-müellifin*, I, 583.

¹⁹ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, II, 83.

²⁰ Görmez, "Sâğânî", *DİA*, XXXV, 488.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât fi tabakati'l-lugaviyyîn*, I, 519; Temimî, *et-tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-hanefiyye*, III, 104; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahhârin min zeheb*, VII, 43; Serkis, Yûsuf İlyân, *Mucemü'l-matbûât*, II, 35; Kehhâle, *Mucemü'l-müellifin*, I, 583; Görmez, "Sâğânî", *DİA*, XXXV, 487; Koca, "İbn Melek'in Mebâriku'l-ezhâr Şerhu Meşâriki'l-Envâr'ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri", *AÜİFD*, C. LIII, Sayı: 1, s. 2-3.

3. Hocaları ve Talebeleri

Çocuk yaşlarda ilim tahsiline başlayan Sâğânî, ilim talebi için birçok yer ziyaret etmiş ve gittiği yerlerde çok sayıda hocadan istifade etmiştir. Elbette yaptığı yolculuklar ve ziyaret ettiği yerlerde geçirdiği vakitler boyunca birçok talebe de yetiştirmiş ve gittiği yerlerde ders okutmuştur. Fakat hocaları ve talebelerinin tam sayısı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

İlim tahsiline babası gözetiminde başlayan Sâğânî'nin, babasından başka Nazzâm Muhammed b. Hasan el-Merğînânî (ö.?), Kâdî Ebû İshak İbrâhîm el-Kureyzî (ö.?), Burhaneddîn Ebû'l-Fütûh Nasr el-Husrî (ö. 619/1222), Yakut el-Hamevî (ö. 626/1229), Ebû Muhammed İbnü'l-Cevzî (ö. 656/1258), Kâdî Sadeddîn Halef b. Muhammed el-Kerderî (ö. ?), İbn Battâl (ö. ?) ve İbn Battâl'ın oğlu Süleyman (ö. ?) gibi âlimlerden ders okuduğu bilgisi kaynaklarda yer alır.²²

Çok fazla rihlesi olması sebebiyle Sâğânî birçok yerde ders okutmuş ve talebe de yetiştirmiştir. En meşhur talebeleri arasında ise İbn Müsdî (ö. 663/1265), Abdülmümin b. Halef el-Hâfiz ed-Dimyâtî (ö.705/1306), Kâdî Süleyman b. Hamza (ö. ?) sayılabilir.²³ Aynı zamanda hocaları arasında yer alan Kâdî Ebû İshak İbrâhîm el-Kureyzî, İbn Battâl ve İbn Battâl'ın oğlu Süleyman'a da ders okutmuştur.²⁴

4. İlmî Şahsiyeti

Sâğânî; fıkıh, hadis ve lugat alanında devrinin önde gelen isimlerinden olmuştur. Bu ilimlere dair birçok telifâta sahip olan Sâğânî özellikle dîlçilik ve lugatçılığı ile meşhur olmuş, bu alanda zamanının önde gelen kimselerinden addedilmiştir. Kendisi şairliğiyle de meşhur olmuş, inşad ettiği şiirler ile takdir edilmiştir.

Talebelerinden Dimyâtî kendisinin fıkıh, hadis ve lugatta sadûk ve sâlih bir kimse olduğundan bahisle onun ilmî mertebesini dile getirmiştir.²⁵ Özellikle Arap lugatı alanında telif ettiği kitaplar ile bu alanda zirve olarak kabul edilmiş²⁶ ve yaşadığı

²² Zehebî, **Siyer**, XXIII, 284.

²³ Süyûtî, **Buğyetü'l-vuât**, I, 520; Fâsî, **el-İkdü's-semîn** IV, 176.

²⁴ Görmez, "Sâğânî", **DİA**, XXXV, 488.

²⁵ Zehebî, **Siyer**, XXIII, 284.

²⁶ Fâsî, **el-İkdü's-semîn**, IV, 177.

devirde lûgat sancağının taşıyıcısı olarak kabul edilmiştir.²⁷ Faydasız kelimelerden imtina eden, gereksiz ve faydasız işlerden sakınan bir kimse olarak takdim edilmiştir.²⁸ Sâğânî'nin telif ettiği eserlerin sayısı ve niteliği de onun ilmî olgunluğunu ortaya koymaktadır.

5. Vefatı

Sâğânî, hicrî 19 Şaban 650/1252 tarihinde bir cuma gecesi Bağdat'ta Harîm ez-Zâhirî adlı mahallede vefat etmiştir.²⁹ Evvela bu mahalleye defnedilen Sâğânî'nin naaşı, daha sonra vasiyeti üzerine Mekke'ye nakledilmiş ve orada Cennetü'l-Muallâ Kabristanı'nda Fudayl b. İyâz'ın (ö. 187/803) kabri yanına defnedilmiştir. Sâğânî'nin bu vasiyetini yerine getirecek kimselere elli dinar para verilmesini de vasiyet ettiği rivayet edilir.³⁰

B. Eserleri

Sâğânî; lûgat, dil, fıkıh ve hadis ilimlerinde mütehasıs bir şahsiyettir. Telifâtının tamamını lûgat ve hadis eserleri oluşturur. Arap dili ve hadis ilimlerine dair toplam yirmi kadar eser telif etmiştir. Bunların arasında en meşhur olanı ve müellifin de şöhretine vesile olan eser **Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye min sihâhi'l-ahbâri'l-Mustafaviyye** adlı eseridir.

Sâğânî'nin eserlerinin tamamının lûgat ve hadis eserlerinden oluşması sebebiyle onun eserlerinden bu iki başlık altında bahsetmek isabetli olacaktır.

1. Hadis İlimlerine Dair Eserleri

a. Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye min sihâhi'l-ahbâri'l-Mustafaviyye

Sâğânî bu eserini Buhârî'nin (ö. 256/870) **el-Câmiu's-sahîh**'i, Müslim'in (ö. 261/875) **el-Câmiu's-sahîh**'i, Kudâî'nin (ö. 454/1062) **Müsnedü's-şihâb** ve Ukûşî'nin (ö. 550/1155) **en-Necm min kelâmi seyyidi'l-arab ve'l-acem** adlı eserinden seçtiği sahih hadisleri nahiv konularına göre tertip ederek telif etmiştir.

²⁷ Süyûtî, **Buğyetü'l-Vuât**, I, 519.

²⁸ Fâsî, **el-İkdü's-semîn**, IV, 177.

²⁹ Fâsî, **el-İkdü's-semîn**, IV, 177.

³⁰ Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudîyye**, II, 82.

b. ed-Dürri'l-mültekât fî tebyîni'l-galat ve nefyi'l-lagat

Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Cafer el-Kudâtî'nin (ö. 454/1062) **Şihâbu'l-ahbâr** adlı derleme hadis kitabı ve Uklişî'nin **en-Necm min kelâmi sey-yidi'l-arab ve'l-acem** adlı eserlerinde yer alan mevzu hadislerin toplandığı eserdir. Sâğânî mevzûât edebiyatına dair iki kitap telif etmiştir. Bunlardan **ed-Dürri'l-mültekât** daha hacimli olup 200 kadar rivayeti muhtevîdir. Diğer kitabı **Risâle fî'l-ehâdisi'l-mevzûa**'da ise 145 rivayet mevcuttur.³¹

c. Risâle fî'l-ehâdisi'l-mevzûa

Sâğânî'nin mevzû rivayetleri topladığı bir diğer eseridir. Eserde **ed-Dürri'l-mültekât**'a nazaran daha az rivayet mevcuttur. Eser her ne kadar **ed-Dürri'l-mültekât**'ın muhtasarı olarak kabul edilmişse de³² Necm Abdurrahman Halef bu iki eseri kıyaslama yaptığını ve iki eserde yer alan rivayetlerin ancak %25'lik bir kısmının aynı olduğunu arz eder.³³ Sâğânî, ismi zikredilen bu iki eserde mevzû derecesine ulaşmayan rivayetlere yer vermesi sebebiyle eleştirilerek müteşeddît imamlardan kabul edilmiştir.³⁴

d. Hadis İlmine Dair Diğer Eserleri

Yukarıdaki bahsettiğimiz hadis eserleriyle tanınan Sâğânî'nin hadis alanına dair diğer eserleri ise şunlardır; **Nak'atü's-sadyân fî men fî suhbetihim nazar mine's-sahâbe ve gayri zâlik**, **Derrü's-sehâbe fî beyâni mevâzi'ı vefeyâtî's-sahâbe**, **Esâmî şüyûhi'l-Buhârî**, **Kitabu misbâhi'd-dücâ**, **Kitabu'd-duafâ**, **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, **eş-Şemsü'l-münîre mine's-sihâhi'l-me'sûre**.³⁵

³¹ Sâğânî, **el-Mevzûât**, s. 16; Görmez, "Sâğânî", **DİA**, XXXV, 488.

³² Görmez, "Sâğânî", **DİA**, XXXV, 488.

³³ Sâğânî, **el-Mevzûât**, s. 16.

³⁴ Kettanî, **Hadis Literatürü**, s. 326; Görmez, "Sâğânî", **DİA**, XXXV, 488.

³⁵ Kehhâle, **Mucemü'l-müellifin**, I, 583;

2. Lugat ile İlgili Eserleri

a. et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-sıla li kitâbi Tâci'l-luga ve Sıhâhi'l-Arabiyye li'l-Cevherî

Sâğânî'nin Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009) **Tâcu'l-luga** adlı Arapça sözlüğüne 60.000 madde daha ekleyerek oluşturduğu bir tekmile çalışmasıdır. Kahire'de 1970 ve 1979 senelerinde Abdulâlîm et-Tahâvî, İbrahim el-Ebyârî ve Ebu'l-Fadl İbrâhim'in bulunduğu bir kurul tarafından tahkik ve talik ile neşredilmiştir.³⁶

b. el-Ubâbü'z-zâhir ve'l-lübâbü'l-fâhir

Sâğânî'nin, ilme ve âlime kıymet veren ve hürmet eden bir yönetici olan son Abbâsî veziri İbnü'l-Alkamî'ye (ö. 656/1258) ithaf ile telif ettiği lugattir. Eserde, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) etimolojisi esas alınmış ve Cevherî'nin **es-Sıhâh**'ının tertibine riayet edilmiştir.³⁷

c. Mecmau'l-bahreyn ve matlau'n-neyyireyn

Cevherî'nin **es-Sıhâh** adlı sözlüğü ve Sâğânî'nin kendi eseri olan **et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-sıla li kitâbi Tâci'l-Luga ve Sıhâhi'l-Arabiyye li'l-Cevherî** adlı eserini ve yine kendi çalışması olan **es-Sıhâh** haşiyesini kapsayan hacimli bir sözlük çalışmasıdır.³⁸

d. Lugatle İlgili Diğer Eserleri

İyi bir lugat âlimi olan Sâğânî'nin bu alana dair diğer eserleri ise **eş-Şevârid fi'l-luga**, **Kitâbü'l-ezdâd**, **Kitâbü Yef'ûl**, **el-Mürtecel fî şerhi'l-Kılâdeti's-simtiyye**, **Kitâbü fa'alân**, **Esmâü'l-gâde fî esmâi'l-âde**, **Esmâü'z-zî'b**, **Mâ benethü'l-Arab alâ fi'âl**, **Kitâbü'l-infi'âl**, **Ta'zîzü beyteyi'l-Harîrî** dir.³⁹

³⁶ Görmez, "Sâğânî", **DİA**, XXXV, 488.

³⁷ Görmez, "Sâğânî", **DİA**, XXXV, 488; Özeydî, "İbnü'l-Alkamî", **DİA**, XX, 484.

³⁸ Görmez, "Sâğânî", **DİA**, XXXV, 488.

³⁹ Safedî, **el-Vâfi bi'l-vefeyât**, XII, 151; Zehebi, **Siyer**, XXIII, 283; Süyûtî, **Buğyetü'l-vuât**, I, 520; Fâsî, **el-İkdü's-semîn**, IV, 177.

C. Meşâriku'l-envâr Adlı Eseri

1. Eserin Tam Adı ve Müellife Âidiyeti

Eserin tam adı **Meşâriku'l-envârî'n-nebeviyye min sihâhi'l-ahbâri'l-Mus-tafaviyye**'dir. Sâğânî eserin adını mukaddimesinde bu şekilde kaydeder.⁴⁰ Esere Buhârî ve Müslim'in kitaplarında yer alan hadisler alındığı için kimi kaynaklarda adı **el-Cem beyne's-Sahîhayn** olarak da kaydedilmiştir.⁴¹ Eserin adı hususunda herhangi bir ihtilâf bulunmamaktadır.

Sâğânî, daha öncesinde telif ettiği **Misbâhu'd-dücâ min sihâhi hadisi'l-Mus-tafâ** adlı eser ve **eş-Şemsü'l-münîre** adlı eserlerin hüsnü kabule mazhar olması sebebiyle bu eserlerdeki hadisler eklemeler yaparak **Meşârik'ul-envâr**'ı telif etmiştir. Eklemediği bu rivayetleri **Sahîhayn**'dan ve Kudâtî'nin **Müsnedü's-şihab**, Ukîşî'nin **en-Necm min kelâmi seyyidi'l-Arab** adlı eserlerinden almıştır. **Meşâriku'l-envâr**'daki rivayetlerin büyük bir kısmı **Sahîhayn** rivayetleri olduğu için eser **Meşâriku'l-envâr fi'l-cem'i beyne's-Sahîhayn** olarak da adlandırılmıştır.⁴²

Eserin Sâğânî'ye âidiyeti hususunda da herhangi bir şüphe mevcut değildir. Eserin mukaddimesinde Sâğânî, kendi adını el-Hasen b. Muhammed b. el-Hasen es-Sâğânî olarak zikreder.⁴³

2. Eserin Telif Sebebi

Sâğânî, telif ettiği bu eser için kısa fakat belîğ ifadelerin yer aldığı bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimeye yaşadığı asırdaki ilmî anlayıştan şikâyet ederek asırdaki ilmî anlayışı ve özellikle hadis sahasındaki teâmülleri dile getirir. Mukaddime-den anlaşıldığı üzere, yaşadığı asırda hadis ilmi ele ayağa düşmüş durumdadır ve ehil olmayan kimseler tarafından basit sayılabilecek birkaç kitap ile hadisçilik yapılmaktadır. Üstelik allâme olarak nitelenmek için bu kitapları okumak hatta bir göz atmış olmak bile yeterli görülmektedir. Hadis sahasındaki vaziyetin bu şekilde olmasının yanında, bu durum hiç kimse tarafından eleştirilmemekte ve vaziyetin vehameti hakkında herhangi bir kaygı da mevcut değildir. Sâğânî eserin mukaddimesinde bu anlayışı sert

⁴⁰ İbni Melek, **Mebâriku'l-Ezhâr**, I, 34.

⁴¹ Kettânî; **Hadis Literatürü**, s. 376.

⁴² Hatiboğlu, "Meşâriku'l-envâr", **DİA**, XXIX, 361.

⁴³ Sâğânî, **Meşâriku'l-envâr**, s. 2-4; İbn Melek, **Mebâriku'l-ehzâr**, I, 24.

bir şekilde eleştirir. Hadis sahasını hozan kalmış bir bahçeye benzeterek “**Men ahyâ arzan meyteten fehiye lehû**”⁴⁴ hadisiyle amel ederek bu hozan kalmış araziye ihya ile kıyamet günü karşılığını Allah’tan umduğunu dile getirmiş, bu hususta kendisini mesul hissettiğini ve sahih rivayetleri küçük hacimli bir kitapta toplamak niyeti ile bu kitabı telif etmiş olduğunu arz eder.⁴⁵

Mukaddimeden anlaşıldığı üzere Sâğânî yaşadığı asırdaki bu anlayışın yanlışlığının farkındadır ve kendisi hadis sahasına bir canlılık kazandırmak istemektedir. İnsanların iltifat ettiği basit kitapların yerini alacak daha kullanışlı ve güvenilir bir kitap oluşturmak istediği anlaşılmaktadır. Bu cihetle hadis ilminin ciddiyeti ve ehemmiyetini insanlara göstermek ve sünneti yaşanabilir hale getirmek niyetine sahip olduğu ve **Meşâriku’l-envâr**’ı da bu niyetine vâsıl olmak için telif ettiği anlaşılmaktadır.

3. Eserin Tasnif Şekli ve Muhtevası

Sâğânî bu eserini, daha önce **Sahîhayn**’dan derleyerek telif ettiği **Misbâhu’d-ducâ min sihâhi hadisi’l-Mustafa** ve eş-Şemsü’l-münîre mine’s-sihâhi’l-me’sûre adlı eserlere birtakım eklemeler yaparak telif etmiştir. Bu eklemeleri Kudaî’nin **Müs-nedü’s-şihâb** ve Uklîşî’nin **en-Necm min kelâmi seyyidi’l-Arab** adlı eserlerinden aldığı sahih hadislerden yapmıştır.

Kendi telif ettiği bu iki kitaptan ve Kudaî ile Uklîşî’nin kitaplarından aldığı rivayetlerin ortak özelliği, hepsinin **Sahîhayn**’da geçiyor olmasıdır. Bu sebeple **Meşâriku’l-envâr**; “**el-Cem beyne’s-Sahîhayn**” olarak da adlandırılmıştır. Bu özellik eseri önemli kılmaktadır. Eserin diğer bir özelliği ise, ihtiva ettiği rivayetlerin kavli olan merfû hadislerden oluşmasıdır.

Sâğânî hadislerin senetlerini hazfetmiş ve senetlerin sadece sahâbe râvîsini zikretmekle yetinmiştir. Eserini bazı nahiv terimlerine göre fâsıl ve bablara ayırarak düzenlemiş ve hadisleri bu fâsıl ve bablar altında sıralamıştır. Sâğânî’nin eseri bu şekilde telif etmekte Uklîşî’nin **en-Necm** adlı eserinden etkilenmiş olduğu görülür.⁴⁶ Eserin bu şekilde tertib edilmesi, medrese talebelerinin hadis ve gramer alanlarında aynı anda öğretim görmesini sağlamış ve böyle bir tertib, talebelerin pratik bir şekilde eğitim

⁴⁴ Tirmizî, “Ahkâm”, 38.

⁴⁵ Sâğânî, **Meşârik**, s. 3-4.

⁴⁶ Hatiboğlu, “Meşâriku’l-envâr”, **DİA**, XXIX, 361.

görmelerini kolaylaştırmıştır. Bunun yanında, hadislerin konularına göre tertip edilmemesi, hadislerde bir konu bütünlüğü olmamasına sebep olmuştur. Aynı veya benzer konulardan bahseden hadisler kitabın farklı yerlerine serpiştirilmiş bir haldedir. Bu da herhangi bir konudaki rivayetlerin tamamına bütün olarak ulaşabilme noktasında zorluğa sebep olmaktadır.

Eserde ayrıca taktî yapılmak suretiyle hadislerin kısaltıldığı ve eserin en önemli üslûp özelliklerinden birisinin de bu husus olduğu dikkat çeker. Fakat burada yapılan taktîler söz konusu hadislerin manâsını bozacak şekilde değildir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, eserde Buharî ve Müslim'in sahîhlerinde yer alan kavfî ve merfû rivayetlere yer verilir. Hadislerin başında rivayetlerin kaynaklarına işaret edilmek üzere rumuzlar kullanılmış, Buharî'nin **es-Sahîh**'inde yer alan rivayetlere “خ” remzi ile Müslim'in **es-Sahîh**'inde yer alan rivayetlere ise “م” remzi ile işaret edilmiştir. Buhari ve Müslim'in ittifak ile rivayet ettikleri hadisler ise “ق” remzi ile gösterilir.

Eser 12 bâbdan müteşekkîl olup her bâb kendi içinde fasıllara ayrılmıştır. Eser 1995 Beyrût neşrine göre toplam 2267 rivayeti muhtevîdir.⁴⁷

Meşâriku'l-envâr'ın ihtiva ettiği rivayet miktarına işaret eden şöyle bir beyit de vardır:

Meşârik buhrâ içre cem olandır

İki bin iki yüz elli ikidir

Bin ellisinde şeyhayn ittifakı

Bin iki yüz ikisinde muhtelifdir.⁴⁸

4. Eserin Baskıları

Meşâriku'l-envâr müstakîl olarak pek çok kez basılmıştır. Bunun yanında eserin daha ziyade İbni Melek şerhi ile basıldığı ve bu şekilde meşhur olduğu görülür.

⁴⁷ İbni Melek, **Mebâriku'l-ezhâr**, III, 415.

⁴⁸ Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1688.

Müstakil baskıları arasında; 1791 ve 1896 Leipzig baskıları, 1292 Bombay baskısı, 1301 ve 1316 Leknev baskıları, 1309, 1311, 1315, 1328 İstanbul baskıları sıralanabilir.⁴⁹

Kısmen eski sayılabilecek bu baskılardan sonra yakın zamanlarda eserin iki kez daha neşri yapılmıştır. Birincisi 1989 yılında Eşref Abdulsamsûd Abdurrahîm tarafından tahkik ve ihtiva ettiği hadislerin tahriri yapılmak sureti ile Müessesetü'l-kütübi's-sekafiyye yayın evi tarafından neşredilmiştir. Bu baskıda eserin adı **el-Cem beyne's-Sahîhayn** olarak kaydedilmiştir. **Meşârik** son olarak 2018 yılında Tevfik Mahmud Tükle tarafından tahkik edilerek **Meşâriku'l-envârî'n-nebeviyye min sihâhi'l-ahbârî'l-Mustafaviyye** adıyla Dâru'l-Lubâb yayın evi tarafından neşredilmiştir.

5. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Meşâriku'l-Envâr, müellifin niyetine mutâbık olarak büyük rağbet görmüş ve ilim çevrelerince hüsnü teveccühe mazhar olmuştur. Eserin yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası mevcuttur.

Daha önce de arz ettiğimiz üzere, eser daha ziyade şerhleri ile kullanılmıştır. Öyle ki **Meşâriku'l-envâr**'ın meşhur olmasında bu şerhlerin de fazlaca etkisinin olduğu söylenebilir. Nitekim **Meşâriku'l-envâr** derleme bir eserdir ve her ne kadar kendine has birtakım özellikleri olsa da sadece bu özellikler eserin bu kadar meşhur olması için yeterli değildir. Bu bakımdan **Meşâriku'l-envâr**'ın şerhlerinin eserin meşhur olması ve yaygınlık kazanmasında özel bir yere sahip olduğunu söylemek gerekir.

Meşâriku'l-envâr üzerine çoğunlukla şerh olmak üzere ihtisar, tertip ve tercüme gibi çalışmalar da yapılmıştır.⁵⁰ Burada bu çalışmaların en meşhurlarından bahsetmek istiyoruz.

⁴⁹ Hatiboğlu, "Meşâriku'l-envâr", **DİA**, XXIX, 362.

⁵⁰ Meşâriku'l-envâr hakkında yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Altuntaş, Mustafa Celil, "Osmanlı Hadis Eğitiminde Meşâriku'l-envâr", **Osmanlı'da İlim Ve Fikir Dünyası**, s. 172.

a. Şerh Çalışmaları

Telif edildiği andan itibaren büyük bir ilgi gören ve meşhur olan **Meşâriku'l-envâr**, bu ilginin neticesi olarak birçok şerh çalışmasına konu olmuştur. Bu çalışmalardan kimi fazlaca meşhur olup kullanılmış, kimi ise tam aksine bu seviyeye ulaşmamıştır. **Meşârik'ul-envâr** üzerine yapılan en meşhur şerhler şunlardır;

(1) **Hadâiku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr**

Ebû Kasım Abdurrahman b. Muhammed b. Abdulazîz el-Lahmî el-Kavsî (ö. 643/1246) tarafından yapılan şerhtir.⁵¹

(2) **Hadâiku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr**

Vecîhüddîn Ömer b. Abdülmühsin el-Erzincanî (ö. 743/1342) tarafından yapılan şerhtir.⁵² Abdülmühsin Erzincanî eserde isnad tahlilleri ve hadis tahricine girmemiş ve daha ziyade metni anlamaya yönelik bir metod izlemiştir. Erzincanî'nin ramet tahlillerine ayrıca ehemmiyet verdiği görülür. Bunun yanında fikhî ve kelâmî meseleler üzerinde de özellikle durmuştur.⁵³ Eserin yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası mevcut olup henüz neşri yapılmamıştır.

(3) **Hadâiku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr**

Şemsüddîn İbnu's-Sâîğ Muhammed b. Abdurrahman el-Zümrûdî (ö. 776/1374) tarafından yapılan şerhtir.⁵⁴

(4) **el-Metâliu'l-Mustafaviyye**

Affüddîn Saîd b. Muhammed b. Mes'ûd el-Kâzerûnî (ö. 785/1357) tarafından yapılan şerhtir. Müellif her fâslın ve bâbın sonunda o fâsl ve bâbtaki hadislerin sayısını vermiştir.⁵⁵ Eserin yazma eser kütüphanelerinde pek çok nüshası olmakla beraber henüz neşri yapılmamıştır.

⁵¹ Habeşî, **Câmiu's-şürûh**, III, 1706.

⁵² Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1689.

⁵³ Eren, Mehmet; "Hadaiku'l-Ezhâr Adlı Eseri Çerçevesinde Ömer el-Erzincanî'nin Hadis Şerhçiliği", **Uluslararası Erzincan Sempozyumu**, I, 979.

⁵⁴ Habeşî, **Câmiu's-şürûh ve'l-havâşî**, III, 1708.

⁵⁵ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1689.

(5) **Tuhfetü'l-ebrâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr**

Hanefî fakîhi Ekmelüddîn el-Bâbertî (ö. 786/1384) tarafından yapılan şerhtir.⁵⁶ Bâbertî hadisleri şerh ederken gramer tahlillerine ve garip kelimelerin açıklanmasına ayrı bir önem vermiştir. Müşkil meselelerin halline gayret etmiş ve fikhî meseleler üzerinde özellikle durmuştur. Eser, hacim bakımından orta yollu bir şerhtir. Eser esas maksadı ifade etmek, buna ilaveten gayeyi aşacak kadar da uzun tutulmamak üzere telif edilmiştir.⁵⁷ Eserin yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmakta olup bugüne kadar herhangi bir neşri de yapılmamıştır.

(6) **Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr**

Abdullatif İbni Melek (ö. 821/1418) tarafından yapılan şerhtir. Eserin müellifi İbni Melek **Meşâriku'l-Envâr**'ın özel bir kitap olduğundan bahisle, onun birçok şerhinin olduğunu, fakat bu şerhlerden kimisinin çok kısa ve arzu edilen faydayı ortaya koymaktan hali olduğunu, kimisinin de esas beklenen faydayı örtecek kadar basit olduğundan bahseder. Kendisi eseri kısa, özlü ve esas metinde yer alan gizli incelikleri ortaya çıkarmak üzere telif etmiştir.⁵⁸ Eserde anlaşılması zor yerleri açıklamış, gramer tahlilleri yapmış ve garip kelimeler üzerinde özellikle durmuştur. Hanefî fakîhi olan İbni Melek, fikhî meselelere dair hadislerde özellikle fikhî hükümlere değinmiş, bu meseleleri yeri geldiği vakit diğer mezheplerin görüşlerini de vererek değerlendirmiştir.

Mebâriku'l-Ezhâr üzerine tertip ve haşiye gibi çalışmalar da yapılmıştır. Eser hakkında ileride tafsilatlı bilgi verilecektir.

(7) **Şevâriku'l-esrari'l-âliyye fi şerhi Meşâriki'l-envârî'n-nebeviyye**

Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) tarafından yapılan şerhtir.⁵⁹

⁵⁶ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1688.

⁵⁷ Beyler, Muhammed, "Bâbertî'nin Tuhfetü'l-Ebrâr fi Şerhi Meşâriki'l-Envâr İsimli Eserindeki Şerh Metodu", **Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu**, s. 181-184.

⁵⁸ İbni Melek, **Mebâriku'l-ezhâr**, I, 15.

⁵⁹ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1689; Habeşî, **Câmiu's-şürûh**, III, 1708.

(8) Şerhu'l-Meşârik (?)

Şemsüddin Ahmed b. Süleyman İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534) tarafından yapılan şerhtir. İbn Kemal Paşa birden fazla kez **Meşâriku'l-envâr**'ı şerh etmiş olmakla beraber onun bu şerhleri meşhur olmamıştır.⁶⁰

(9) Keşfu'l-Meşârik fi şerhi'l-Meşârik

Osmanlı ulemasından Hayreddin Hızır b. Muhammed el-Atûfi (ö. 948/1541) tarafından yapılan şerhtir.⁶¹ Şerhte kelime mânalarının tahlilleri üzerinde durulmuş, gramer tahlillerine fazla yer verilmemiştir.⁶² Eserin tek nüshası mevcut olup, bu nüsha da müellifin kendi nüshasıdır.⁶³ Eserin henüz neşri yapılmamış olmakla beraber **Hayreddin Atûfi'nin Hadis Şehçiliği** adıyla Hızır Yağcı tarafından bir doktora çalışması yapılmış ve çalışma bu haliyle neşredilmiştir.⁶⁴

(10) Medâricü'l-ahbâr ve meâricü'l-âsâr şerhu Meşâriki'l-envâr

Mübârek b. Erzânî b. Cemal el-Bennarsî (ö. 970/1563) tarafından yapılan şerhtir.⁶⁵

(11) Tuhfetü Hüsnâ

Abdulbâkî Dursunzâde'nin (ö. 1015/1606) **Meşâriku'l-Envâr**'dan seçtiği yüz hadisi şerhettiği eserdir.⁶⁶

(12) Şerhu'l-Meşârik

Şerefüddîn Yakûb b. Celâl b. Ahmed er-Rûmî el-Kâhîrî et-Tibânî'nin (ö. 827/1424) yaptığı şerhtir.⁶⁷

b. İhtisar

Meşâriku'l-Envâr'ın az sayıda da olsa ihtisarları yapılmıştır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz;

⁶⁰ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1689.

⁶¹ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1689.

⁶² Cihan, Sadık, "Hayreddin Hızır b. Mahmud b. Ömer el-Atufî ve Hadis Eserleri", **ATÜİFD**, sy.3, s. 67.

⁶³ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1689; Çakan, "Atûfi", **DİA**, IV, 99.

⁶⁴ Yağcı, **Hayreddin Atûfi'nin Hadis Şerhçiliği**, İstanbul, Ark Kitapları, 2017.

⁶⁵ Habeşî, **Câmiu's-şürûh**, III, 1710.

⁶⁶ Habeşî, **Câmiu's-şürûh**, III, 1710.

⁶⁷ Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, s. 116.

(1) Şürûku'l-mefârik fî ihtisârî'l-Meşârik

Ebû Cafer Ahmed b. Hasen b. Ali el-Kilâî el-Belensî el-Mâlikî'nin (ö. 730/1330) yaptığı ihtisar çalışmasıdır.⁶⁸

(2) Dekâiku'l-âsar fî muhtasari Meşâriki'l-envâr

Muhammed b. Hızır el-Esedî ez-Zübeyrî el-Ayzerî'nin (ö. 808/1406) yapmış olduğu ihtisar çalışmasıdır.⁶⁹

(3) Şevâriku'l-envâr muhtasaru Meşâriki'l-envâr

Hamid b. Muhammed b. İshak'ın (ö. ?) yaptığı ihtisar çalışmasıdır.⁷⁰

c. Tertip

(1) Merâfiku'l-ahbâr fî tertibi Meşâriki'l-envâr

İbrahim b. Mustafa Hanîf er-Rûmî (ö. 1189/1775) tarafından yapılan tertip çalışmasıdır.⁷¹

d. Tercüme

(1) Tercüme-i Meşâriki'l-envâr

Kanûnî Sultan Süleyman devri alimlerinden Mirliya Mehmed'in (ö.?) yaptığı tercümedir. Mirliya Mehmed bu tercümeyi Sultan Süleyman'a arz etmiş ve bunun karşılığında Hamid livası ile taltif edilmiştir.⁷²

(2) Ahmedü'l-âsar fî tercimetî Meşâriki'l-envâr

Osmanlı ulemâsından Osmanzâde Ahmed Tâib'in (ö. 1136/1724) III. Ahmed'in isteği ile yaptığı tercümedir.⁷³ Mütercim tercümede sade bir Türkçe kullanmaya gayret etmiştir.⁷⁴

⁶⁸ Habeşî, *Câmiu's-şürûh*, III, 1706.

⁶⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 16; Habeşî, *Câmiu's-şürûh*, III, 1708.

⁷⁰ Habeşî, *Câmiu's-şürûh*, III, 1710.

⁷¹ Habeşî, *Câmiu's-şürûh*, III, 1711.

⁷² Altuntaş, Mustafa Celil, "Osmanlı Hadis Eğitiminde Meşâriku'l-envâr", *Osmanlı'da İlim Ve Fikir Dünyası*, s. 164.

⁷³ Hatiboğlu, "Meşâriku'l-envâr", *DİA*, XXIX, 362.

⁷⁴ Özcan, Abdulkadir, "Osmanzâde Ahmed Tâib", *DİA*, XXXIV, 3.

(3) **Meşâriku'l-envâr ve Tercümesi**

İlahiyatçı yazar ve vâiz Enver Baytan'ın (ö. 2016) yaptığı tercümedir. Mütercim 1329 Dersaadet neşrini esas alarak eseri bir hattata yeniden yazdırmış, tercümelerde ise mümkün mertebe esas metne sadık kalmak gayretini gözetmiştir. Mütercim hadisleri tercüme ederken **Meşâriku'l-envâr** şerhlerinden istifade etmiş, özellikle İbni Melek'in **Mebâriku'l-ezhâr** adlı şerhi en çok istifade ettiği şerh olmuştur. Eser iki cilt halinde Özdemir Basımevi tarafından 1971 senesinde İstanbul'da neşredilmiştir.⁷⁵

⁷⁵ Baytan, Enver, **Meşâriku'l-Envâr ve Tercümesi**, I, 12-15.

İKİNCİ BÖLÜM

İBNİ MELEK VE MEBÂRİKÜ'L-EZHÂR ŞERHU MEŞÂRİKİ'L- ENVÂR ADLI ESERİ

A. HAYATI

1. Yaşadığı Dönem

İbni Melek, XIV. yüzyıl sonları ve XV. Yüzyıl başlarında Aydınoğulları Beyliği tebası olarak günümüzde İzmir vilayetinin bir ilçesi olan Tire'de yaşamıştır.

XIV. yüzyıl Anadolu'nun siyasi olarak karışık olduğu bir döneme tekabül etmekte ve Anadolu'da bu tarihlerde Anadolu Selçuklu Devleti hüküm sürmekteydi. XI. asırda kurulduğu kabul edilen Anadolu Selçuklu Devleti, kuruluşundan itibaren bir asır boyunca tam bağımsız bir şekilde ve kısmen refah ile yaşamış, Anadolu'yu imar ile bu coğrafyanın Türkleşmesi ve İslamlaşması adına başta fetihler olmak üzere birçok faaliyet icra etmiştir. Bu bir asırlık süreç sonrasında ise kimi zaman taht kavgaları gibi siyasî olaylar yüzünden zayıflamış ve kimi zaman da Moğol taarruzları gibi dış sebepler ile zor duruma düşmüştür.

Moğol baskısı sebebiyle bağımsız hareket etme kabiliyetini kaybeden Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1308'de hükmen yıkılması ile hâkim olduğu Anadolu coğrafyasına ve özellikle sınırlara daha önceden yerleştirilmiş olan Türkmen beyleri, bağımsız hareket etmeye başladılar.⁷⁶ Hatta bu dönemde Anadolu'da İlhanlı Moğol Devleti tarafından umûmî valilikler ihdâs edilmişti. Bu vâliler hâkim oldukları bölgelerde vergileri toplamak ve güvenliği tesis etmekle vazifelidiler. Bu devirden sonra Türkmen beylerinin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle Beylikler Dönemi olarak adlandırılan dönem başlamış oldu.⁷⁷ Anadolu'nun farklı bölgelerinde küçük birer devlet hüviyetinde olan beylikler kurulmaya başladı.

Anadolu'da İslâm'ın yayılması ve bu coğrafyanın Türkleşmesi süreci içinde Anadolu Beylikleri'nin önemi bir hayli büyüktür. Aydınoğulları Beyliği de bu sürecin

⁷⁶ Koca, Salim, **Anadolu Türk Beylikleri Tarihi**, s. 30.

⁷⁷ Merçil, "Andolu Beylikleri", **DİA**, III, 138.

önemli parçalarından biri olmuş, özellikle sahip olduğu güçlü donanma ile birçok akınlara girişmiş ve İslam sancağını Ege Denizi'nde dalgalandırmıştır. Ege kıyılarının kapısını Anadolu'ya açan Aydınoğulları Beyliği, kuruluşundan itibaren toplamda yaklaşık 113 sene Anadolu'nun batısında, Aydın ve İzmir civarında hüküm sürerek bu bölgelerin mamur ve ihyâ olmasını sağlamıştır.⁷⁸

Aydınoğulları Beyliği 1300 senesinde kurulmuş, 1308 senesine kadar Anadolu Selçuklu Devletine bağlı olarak hüküm sürmüştür. 1308'den 1312'ye kadar Germiyanogulları Beyliği'ne tâbi olmuş ve 1312'den 1390'a kadar da bağımsız bir beylik olarak varlığını sürdürmüştür.⁷⁹ 1390'dan 1402'ye kadar ise Osmanlı'ya bağlı kalır.⁸⁰

1402 senesinde Osmanlı Devleti ve Timur Devleti arasında yaşanan Ankara Savaşı ile Osmanlı Devleti Timur Devleti'ne yenildi. Bunun neticesinde Osmanlı Devleti'nde fetret dönemi yaşanmış ve devlet içinde siyasî bir düzensizlik hali hâkim olmuştur. Bu zafer sonrasında Timur (ö. 807/1405) Osmanlı'nın daha önceden kendi hâkimiyetine aldığı Anadolu Beylikleri topraklarını beylere iade etti.⁸¹ Diğer beylikler gibi toprakları iade edilen Aydınoğulları Beyliği de böylece tekrar bağımsız olma fırsatına sahip oldu. 1426 senesine kadar bağımsız olan Aydınoğulları Beyliği, bu tarihten sonra tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlanarak ortadan kaldırılmış ve beyliğin hane-dan üyeleri de katledilmiştir.⁸²

Anadolu'da birliği sağlama ve fetihleri genişletme amacı taşıyan I. Murad (ö. 791/1389) Kosova Savaşı'nda şehit düşmüş, Osmanlı'nın fetihleri genişletme niyetini bilen Aydınoğulları Beyliği ise bunun üzerine Karamanoğulları Beyliği ile ittifak yaparak Osmanlı aleyhinde faaliyetler yürütmeye başlamıştır. Bu sırada Osmanlı'nın başına Yıldırım Bayezid (ö. 805/1403) geçti ve Aydınoğulları Beyliği üzerine yürüdü. Yıldırım Bayezid o esnada beyliğin başında bulunan İsa Bey'in (ö. 1400/802) mukâvemet göstermemesi üzerine beyliği kan dökmeksizin Osmanlı Devleti'ne katmış, hatta İsa Bey'in kerîmesi Hafsa Hatun ile de bir evlilik gerçekleştirmiştir.⁸³ Bunun üzerine

⁷⁸ Koca, Salim, **Anadolu Türk Beylikleri Tarihi**, s. 143-144.

⁷⁹ Öztuna, Yılmaz, **Büyük Türkiye Tarihi**, II, 27.

⁸⁰ Ersan, Mehmet, Alican, Mustafa, **Türklerin Kayıp Yüzyılı Beylikler Devri**, s. 152.

⁸¹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, I, 70.

⁸² Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, I, 72.

⁸³ Daş, Mustafa, "Aydınoğulları Beyliği", **Anadolu Beylikleri El Kitabı**, s. 165.

Yıldırım Bayezid, İsa Bey'i Tire'ye vâli olarak tayin etti ve Tire'yi ve köylerini de ona ikta olarak vererek beyliğin Osmanlı'ya bağlı bir şekilde devamını sağladı.⁸⁴

Ankara Savaşı sonrasında zaten herhangi bir otoritenin kalmadığı Osmanlı topraklarında Aydınoğulları Beyliği'nin ikinci kez bağımsız hale gelmesi hiç de zor olmamıştır.⁸⁵

Bu tarihten 1426'e kadar varlığını sürdüren Aydınoğulları Beyliği nihayet beyliğin son yöneticisi Cüneyd Bey'in (ö. 829/1426) öldürülmesiyle kesin olarak ortadan kalkmış ve Osmanlı toprağı haline gelmiştir.⁸⁶

2. Kültürel ve İlmî Durum

Kuruluşundan itibaren İzmir ve Aydın çevresinde bir asırdan fazla bir süre varlığını devam ettiren Aydınoğulları Beyliği, sahip olduğu güçlü donanma ile giriştiği akınlar ve elde ettiği ganimetler sayesinde iktisadî açıdan güçlü bir beylik olmuştur. Bunun yanında sahip olduğu limanlar sayesinde yaptığı uluslararası ticaret ile de beyliğin maddî olarak birçok imkâna sahip olduğu görülür. İktisadî açıdan sahip olunan bu imkânlar, beyliğin mamur ve ihya olmasına doğrudan etki etmiş, iktisadî açıdan sahip olunan bu imkânlarla paralel olarak birçok müesseseler; camiler, medreseler kurulmuş ve bu müesseselere vakıflar tahsis edilmiştir.⁸⁷

Aydınoğulları Beyliği de diğer beyliklerde olduğu gibi bulundukları coğrafyanın sosyal ve kültürel açıdan kalkınmasında önemli rol oynamıştır. Bu beylikler her ne kadar siyasî karışıklıklar ile iç içe olsalar da bulundukları bölgede adeta yarışmasına ilmî faaliyetleri desteklemişler ve ilim adamlarını da himaye etmişlerdir. Beylikler dönemi hükümdarları hem ilim adamlarını hüküm sürdükleri topraklara getirerek onlara ihsan ve iltifatlarda bulunmuşlar, hem de onların ilmî müktesabatından istifade ile medrese, kütüphane, imaret ve misafirhaneler tesis etmek gayretine girmişlerdir.⁸⁸

⁸⁴ Bulut, Fatma, "Tire'de Bir Darphane: Tire Diyar-ı Aydın", **Tireden Yansımalar**, s. 5, 12.

⁸⁵ Merçil, "Aydınoğulları", **DİA**, IV, 241.

⁸⁶ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, I, 72.

⁸⁷ Daş, "Aydınoğulları Beyliği", **Anadolu Beylikleri El Kitabı**, s. 173.

⁸⁸ Uzunçarşılıoğlu, **Anadolu Beylikleri**, s. 80.

Diğer beyliklerde olduğu gibi Aydınoğulları Beyliği'nde de ilim adamları büyük hürmet görmekte ve baş üstünde tutulmaktaydı.⁸⁹ Bu da tabî olarak kültürel ve ilmî faaliyetlerinin gelişmesine ve ilerlemesine imkân tanımıştır. Aydınoğulları beyleri sistemli olarak bir kültür politikası izlemişler⁹⁰ ve Birgi, Tire, Ayasuluğ, Güzelhisar'ın birer ilim merkezi olmasını sağlamışlardır.⁹¹

Aydınoğlu beyleri bizzat kendileri ilmî faaliyetlerin içinde olmuşlar ve pek çok eserin telif ve tercüme edilmesini teşvik etmişlerdir.⁹² Beyler her ne kadar Arapça ve Farsça bilmeseler de tercüme faaliyetlerini teşvik ile ilimle olan bağlarını güçlü tutmaya çalışarak hem kendilerinin hem de tebâlarının istifadelerini bu şekilde temin etmişlerdir. Bu dönemde Aydınoğulları beylerinin teşvikleri ile **Süheyl ü Nevbahâr, Kelîle ve Dimne, İskendernâme, Arâisü'l-meclis, Mirkâtu'l-edeb, Tezkire-i evliyâ, Câmiu müfredâtî'l-edviye ve'l-ağziye** gibi eserler Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁹³ Bu tercüme faaliyetlerinin Türk dilinin gelişmesine de ciddî mânada katkı sağladığı âşikardır.

Bu dönemde ayrıca İbni Melek, Şihâbüddîn Ahmed b. Mahmûd Sivâsî (ö. 803/1401) ve Hacı Paşa adıyla meşhur olmuş Celâlüddîn Hızır b. Ali (ö. 827/1423) gibi ilim adamları Aydınoğulları Beyliği himayesinde yaşamış ve kıymetli eserler telif etmişlerdir.⁹⁴

Aydınoğulları Beyliği'nde çok sayıda cami, mescit ve zâviye inşa edilmiştir. Bu dönemde yapılan cami, mescit ve zâviyeler ilmî faaliyetlerin de icra edildiği yerler olmuştur.⁹⁵

⁸⁹ İbn Battûta Aydınoğlu sultanını ziyaretinde sultanın, müderrisi başköşeye oturttuğunu ve kendisinin de onun sağında oturduğunu anlatır. Bkz. İbn Battûta, **Seyhatname**, s. 218.

⁹⁰ Koca, **Anadolu Türk Beylikleri Tarihi**, s. 157.

⁹¹ Şeker, **Aydınoğullarının Kültür Hayatı ve Türkçeciliği**, **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih ve Medeniyet Sempozyumu-I**, s. 368.

⁹² Daş, "Aydınoğulları Beyliği", **Anadolu Beylikleri El Kitabı**, s. 174.

⁹³ Koca, **Anadolu Türk Beylikleri Tarihi**, s. 157; Şeker, Mehmet, **Aydınoğullarının Kültür Hayatı ve Türkçeciliği**, s. 370.

⁹⁴ Şeker, "Aydınoğullarının Kültür Hayatı ve Türkçeciliği", **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih ve Medeniyet Sempozyumu-I**, s. 372; Şentürk, Fatıma, "Aydınoğulları Beyliği'nde Edebi ve Kültürel Hayat", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Eskişehir, 2014, s. 46.

⁹⁵ Şeker, "Aydınoğullarının Kültür Hayatı ve Türkçeciliği", **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih ve Medeniyet Sempozyumu-I**, s. 366.

Bu dönemde birçok medrese de inşa edilmiş ve bu medreseler ilmî faaliyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bunlar arasında İbni Melek Medresesi, Alihan Medresesi, Soğa Bey Medresesi, Molla Arap Medresesi sayılabilir.⁹⁶ Bu medreselerden İbni Melek Medresesi Osmanlı Devleti zamanında dahî ilmî faaliyetlere ev sahipliği yapan önemli bir müessese olmaya devam etmiştir.⁹⁷

Tüm bu bilgiler Aydınoğulları Beyliği'ndeki ilmî ve kültürel faaliyetlerin boyutunu göstermesi açısından önemlidir. İbni Melek de bu sürecin önemli ve hatta en mühim şahsiyetlerinden biri olmuş ve telif ettiği eserler ile ilmî ve kültürel açıdan yaşadığı coğrafyanın ihyâ ve mamur olmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, özelde incelediğimiz İbn Melek'in **Mebâriku'l-ezhâr** adlı eserinde kullandığı ve atıf yaptığı kaynakların niteliği ve niceliği de bu dönemdeki kültürel canlılığı göstermesi açısından önemlidir. Nitekim yaşadığı coğrafya, o dönemdeki en önemli ilmî merkezler olan Mâverâünnehir, Mısır, Suriye gibi yerlerden bir hayli uzaktır. Buna ilaveten küçük bir beylik himayesinde yaşamaktadır. İbn Melek buna rağmen çok fazla nitelikli eser kullanmıştır. Buradan da beyliğin bir şekilde bu eserlere ulaşma imkânını İbn Melek'e sunduğu düşünülebilir. Bu da beyliğin ilme ve ilim adamına verdiği kıymete işaret eder.

3. Hayatı

İbn Melek'in hayatı hakkında kaynaklarda tafsilatlı malumat bulunmamakla beraber elde olan bilgilerden hareketle hayatı hakkında bilgi vereceğiz.

Tam ismi Mevlâ İzzeddîn Abdullatif b. Abdulazîz b. Emînü'd-Dîn er-Rûmî el-Aydî el-Kirmânî İbni Ferîşteh İbni Melek'dir.⁹⁸ Aydınoğulları Beyliği döneminde Anadolu'da şu an İzmir vilayetinin bir ilçesi olan Tire'de yaşamıştır. Doğum tarihi hakkında elimizde herhangi bir malumat yoktur. Vefatı ise 1418/821 yılından sonraki bir tarihte vuku bulmuştur.⁹⁹

⁹⁶ Koca, **Anadolu Türk Beylikleri Tarihi**, s. 158; Özkan, Hamza, "Aydınoğulları Beyliği'nde İlmî Hayat", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir, 2003, s. 64.

⁹⁷ Şeker, **Anadolu Türk Beylikleri Tarihi**, s. 368.

⁹⁸ Taşköprizâde, **eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye**, I, 30; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 349; Kehhâle, **Mucemü'l-müellifin**, II, 215; Demir, Ziya, **XIII.-XVI. Yy. Arası Osmanlı Müfessirleri**, s. 165.

⁹⁹ Baktır, "İbn Melek", **DİA**, XX, 175; Dizdaroğlu, Hikmet, "İbn-i Melek ve Sözlüğü", **Türk Dili Der-gisi**, sayı: 74, s. 83.

İbni Feriştah, Feriştahoglu ve İbni Melek lakabını babasına nisbetle almış olduğu düşünülmektedir. Ayrıca İbn Battûta **Seyahatnamesi**'nde 1332 yılında Aydınogulları Beyliği'ni ziyaretinden ve ziyareti esnasında Birgi'de Kadı İzzeddîn Feriştah ile görüştüğünden bahseder. Feriştah kelimesinin melek mânasına geldiğini ve Kadı İzzeddîn Feriştah'ın dindarlığı, güzel ahlâkı ve fazileti sebebiyle bu ünvanı aldığını arz eder.¹⁰⁰ İbn Battûta'nın da arzettiği üzere "feriştah" Fars lügatında melek anlamına gelmekte ve mecazen de iyi ve yumuşak huylu olmak mânasında kullanılmaktadır.¹⁰¹ Türkçe'ye de bu mânaları ile geçmiştir.¹⁰²

İbn Battûta'nın verdiği bu malûmâta binaen ve İbni Melek'in babasının isminin, kaynaklarda İzzeddîn ve Feriştah diye zikredilmesinden hareketle Kadı İzzeddîn Feriştah'ın İbni Melek'in babası olması kuvvetle muhtemeldir. Babasının "melek", "feriştah" diye anılması sebebi ile kendisine de "meleğin oğlu" yakıştırması yapılmış olabilir. Ayrıca kendisinin de temiz ahlâkı, saf ve saygıdeğer bir kimse olması sebebiyle de İbni Melek yani meleğin oğlu diye isimlendirilmesi diğer bir ihtimalkir.¹⁰³

Bundan başka, İbni Melek'in bu isim ile meşhur olması hususunda bir menkıbe de anlatılır. Bu hikâyeye göre İbni Melek'in babası Abdulazîz, hac görevini eda etmek üzere Hicaz'a gitmeye niyetlenir. Bu esnada ise hanımı İbni Melek'e gebedir. Abdülazîz hacca gidip gitmemek hususunda bir müddet kararsızlık yaşar ve nihayet gitmeye karar verir. Giderken ise hanımını ve doğacak olan çocuğunu "Sizi Hak Teâlâ'ya emanet ediyorum." diyerek Allah'a emanet eder. Babası Abdülazîz hac vazifesini eda eder ve memleketine döner. Tire'ye geldiği vakit ona hanımının ve karnındaki doğmamış çocuğun vefat ettiği haberi verilir. Bunun üzerine Abdülazîz onları Hak Teâlâ'ya emanet ettiğini ve onların ölmüş olamayacaklarını söyleyerek kabrin açılmasını sağlar. Kabir açıldığı vakit ise âdeta bir mucize vukû bulur. Abdülazîz'in hanımı gerçekten vefat etmiştir fakat annesinin başı ucunda bebeği serçe parmağını emer vaziyette durmaktadır. O anda bebeğe hemen İbni Melek adı konur.¹⁰⁴

¹⁰⁰ İbn Battûta, **Büyük Dünya Seyahatnamesi**, I, 216.

¹⁰¹ Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, s. 321.

¹⁰² Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, s. 373.

¹⁰³ Muhtar, **İki Kur'an Sözlüğü Lügat-ı Feriştahoglu ve Lügat-ı Kânûn-ı İlahî**, s. 15.

¹⁰⁴ Bakır, "Tireli İbni Melek: Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", **ATÜİFD**, sayı: 9, 1990, s. 48; Armağan, **İbn Melek**, s. 8.

Bebeğini mezarda doğuran annenin anısına ailenin yaşadığı semte de Hâtûniye adı verilir. Daha sonra ise İbni Melek'e hürmeten bu semtin adı İbni Melek semti olacaktır.¹⁰⁵

Yukarıda bahsedilen ve İbni Melek'in yaşadığı bölgede meşhur olan bu menkıbenin tarih boyunca başka kimseler için de anlatılmasına bakılırsa¹⁰⁶ bu olayın İbni Melek'e duyulan muhabbetten ve hürmetten dolayı yakıştırıldığı anlaşılmaktadır.

Hanefî fakîhi olan İbni Melek muhaddis, sûfî ve âlim, fazıl, şerî ilimlerin bütününde mâhir bir kimseydi.¹⁰⁷ Taşköprizâde de İbni Melek'e ait bir tasavvuf risâlesi gördüğünü ve buna binaen de onun şerî tasavvuftan nasibini almış olduğunu hatta melâmî bir meşrebe sahip olduğunu söyler.¹⁰⁸ Hocaları hakkında malumât yoktur.¹⁰⁹ Evliya Çelebi, Manisa Saruhan Medresesinden bahsederken İbni Melek'in de burada ilim tahsil etmiş olduğunu söylemiştir.¹¹⁰

Kendisi İzmir'in Tire ilçesinde yaşamış ve hayatının sonuna kadar Aydınoğlu Mehmed Bey'in burada yaptırdığı medresede hocalık yapmış, talebe yetiştirmiş ve ders okutmuştur.¹¹¹ Aydınoğlu Mehmed Bey'in yaptırdığı bu medrese zamanla İbni Melek Medresesi olarak anılmaya başlanmış ve bugün dahî bu şekilde anılmaktadır.¹¹²

Kimi kaynaklara göre müderrisliği esnasında Aydınoğlu Mehmed Bey'e de hocalık yapmıştır.¹¹³ Fakat Mustafa Baktır bu bilgiye itiraz etmiş ve Aydınoğlu Mehmed Bey'in 1334 senesinde vefat etmesi sebebiyle İbni Melek'in ona hocalık etmesi

¹⁰⁵ Armağan, **İbn Melek**, s. 8.

¹⁰⁶ Pala, **Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk**, s. 235.

¹⁰⁷ İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb fi ahbârin min zeheb**, IX, 512; Kehhâle, **Mucemü'l-müellifin**, II, 215.

¹⁰⁸ Taşköprizade, **eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye**, I, 30; Leknevi, **el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye**, I, 107.

¹⁰⁹ Cici, Recep, **Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları**, s. 69.

¹¹⁰ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, IX, 74.

¹¹¹ Bağdatlı İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-ârifin**, I, 617; Baktır, "İbn Melek", **DİA**, XX, 175; İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu medreseyi Aydınoğlu Mehmed Bey'in oğlu Süleyman Şâh'a nisbet etmiş ve isminden Süleyman Şah Medresesi olarak bahsetmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, s. 229.

¹¹² Sarkis, Yusuf İlyan, **Mucemu'l-matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-muarrabe**, I, 252.

¹¹³ Şemseddin Sami, **Kâmûsü'l-alâm**, IV, 3146; Taşköprizâde, **eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye**, I, 30; Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî**, III, 843-844; Sarkis, **Mucemu'l-matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-muarrabe**, I, 252; Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, I, 100.

inkânının olmadığını ve bu bilginin doğru olmadığını söylemiştir.¹¹⁴ Ancak Aydın-
noğlu Mehmed Bey'in oğulları İsâ Çelebi, Selim Çelebi ve Hızır Şâh'a hocalık yapmış
olması muhtemeldir.¹¹⁵

Timur'un Ankara Savaşı sonrası Tire'ye gelişi esnasında onunla beraber olan
Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 816/1413) ile görüşmüş ve onun takdirini kazanmıştır.¹¹⁶ Ay-
dınogulları Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne katılması üzerine bir dönem de Osmanlı
tebâsından olması sebebiyle Osmanlı âlimlerinden de sayılmış ve Sultan Yıldırım Ba-
yezit devri âlimleri arasında ismi zikredilmiştir.¹¹⁷ İstanbul Aksaray semtinde Sofular
Mahallesi'nde adına ithafen bir taş dikildiği rivayet edilmiştir.¹¹⁸

İbni Melek'in vefat tarihi tam olarak tespit edilmiş değildir. Bursalı Mehmed
Tâhir Tire'deki İbni Melek Medresesi'ne gittiğini ve burada medfûn bulunan İbni Me-
lek'i ziyaret ettiğini kaydeder ve kabir taşındaki tarihin hicrî 797/1394 olduğunu da
ekler.¹¹⁹ Müellifin vefat tarihini İsmail Hakkı Uzunçarşılı hicrî 793/1390¹²⁰ Mehmed
Süreyyâ hicrî 820/1417,¹²¹ Dr. Muhammed Zuhaylî ve Bağdatlı İsmail Paşa ise hicrî
801/1398¹²² olarak kaydeder. Bunlara ek olarak kütüphane tasnif fişlerinde de vefat
tarihi daha çok hicrî 797/1394 ve 801/1398 olarak kaydedilmiştir. Fakat Tire Necip
Paşa Kütüphanesi'nde mevcut **Şerhu Menârî'l-envâr** adlı eserin müellif nüshasının
son varağından alınan aşağıdaki resimde görüldüğü üzere tarih hicrî 821/1418 olarak
kaydedilmiştir.¹²³ Buradan hareketle İbni Melek bu tarihten sonra vefat etmiştir diye-
biliriz.¹²⁴ Bu tarih de miladi olarak takriben 1418 senesine tekabül eder.

¹¹⁴ Baktır, "Tireli İbni Melek: Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", s. 49.

¹¹⁵ Baktır, "İbn Melek", **DİA**, XX, 175.

¹¹⁶ Cunbur, Müjgan, "İbn Melek", **TDEA**, V, 121; Baktır, "İbn Melek", **DİA**, XX, 175.

¹¹⁷ Riyadzade, Abdullatif, **Esmâü'l-kütüb**, I, 278.

¹¹⁸ Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 349.

¹¹⁹ Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 349.

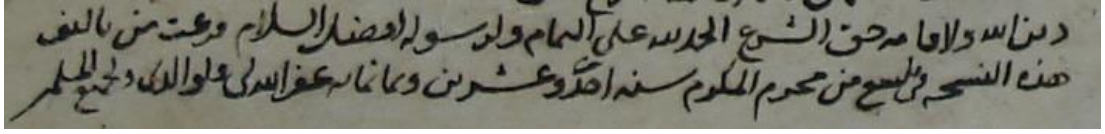
¹²⁰ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, s. 229.

¹²¹ Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî**, III, 843-844.

¹²² Bağdatlı İsmâil Paşa, **Hediyetü'l-ârifin**, I, 617; Zuhaylî, **Merciu'l-ulmi'l-islâmiyye**, I, 600.

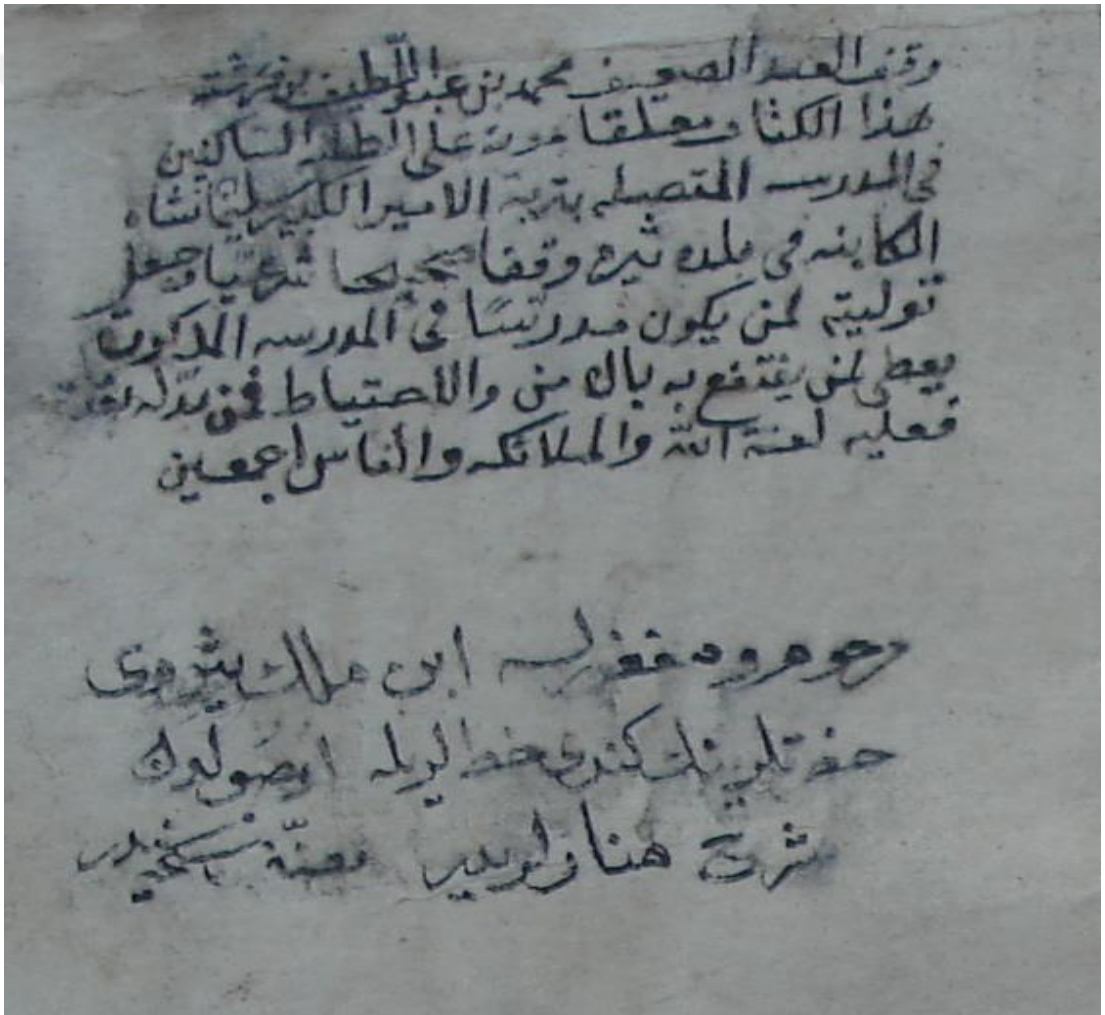
¹²³ İbni Melek, **Şerhu'l-Menâr**, Tire Necip Paşa Kütüphanesi, nr. 200, vr. 89. Söz konusu ibare şöyle-
dir: فرغت من تأليف هذه النسخة في تسع من محرم المكرم سنة احدى و عشرين و ثمانمائة غفر الله لي ولوالدي ولجميع المسلمين

¹²⁴ Baktır, "İbn Melek", **DİA**, XX, 175.

Resim 1: Müellif Hattı Şerhu'l-Menâr'ın Ferağ Kaydı.

Bunun yanında aşağıdaki resimde görüldüğü üzere söz konusu nüshanın İbni Melek'in oğlu Muhammed İbni Melek tarafından vakfedildiğine ve İbni Melek'in kendi hattı olduğuna dair kayıt da bulunmaktadır.¹²⁵

Resim 2: Nüshanın Muhammed İbni Melek Tarafından Vakfedilidiğine ve İbni Melek'in Kendi Hattı Olduğuna Dair Kayıt.

¹²⁵ İbn Melek, Şerhu'l-Menâr, Tire Necip Paşa Kütüphanesi, nr. 200, vr. 2.

İbni Melek, vefatından sonra Tire’de uzun yıllar müderrislik yaptığı ve günümüze ulaşamayan İbni Melek Medresesi’nin yanına yapılan türbeye defnedilmiştir. 1956 senesine kadar harap bir halde iken daha sonra Tire belediyesi tarafından yeniden yaptırılan türbe içinde dört adet mezar bulunmaktadır. Bunlardan soldan ikinci sıradaki mezar İbni Melek’e aittir. Orijinal mezar taşı bulunmayan kabrin günümüzdeki mezar taşında aşağıdaki resimde de görüldüğü üzere herhangi bir yazı bulunmamaktadır.

Resim 3: İbni Melek Türbesi.

4. Ailesi

XIV-XV. yüzyıllarda Anadolu’da yaşamış olan İbni Melek veya Feriştahoğlu ailesi başta Abdullatif İbni Melek olmak üzere hem devlet kurumlarında görev almış hem de İslam âleminde eserleriyle tanınmış ve meşhur olmuş kimselerin mensup ol-

duğu bir ailedir. Bugün İzmir ili sınırları içerisinde kalan Tire ve Birgi civarında yaşamış olan ailenin aslen Türkistanlı olduğu ve Aydınogulları'nın hususî daveti üzerine Aydın Sancağı'na geldiği bilgisi de mevcuttur.¹²⁶

Bu aileye mensup ilk kişinin ismine İbn Battûta'nın **Seyahatnamesi**'nde rastlıyoruz. İbn Battûta miladî 1332 senesinde Birgi'yi ziyareti esnasında ismini zikretmediği bir medreseyi ziyaretinden ve orada Muhyiddîn adlı bir müderrisin dersine katıldığından bahseder. Anlattığına göre, bu derse Kadı İzzeddîn Feriştah adlı birisi de iştirak etmiş ve beraber ders dinlemişlerdir.¹²⁷ Kadı İzzeddîn Feriştah olarak bahsedilen bu kişininin Aydınogulları Beyliği'nde kadılık vazifesi yaptığı anlaşılmaktadır. Bu bilgilere binaen İbn Battûta'nın bahsettiği Kadı İzzeddîn Feriştah'ın Abdullatif İbni Melek'in babası olması muhtemeldir.

Kaynaklarda İbni Melek'in hurûfilikle meşhur olmuş Abdulmecid adlı bir kardeşinin olduğundan bahsedilmektedir.¹²⁸ Bazı kaynaklarda ise Abdulmecid adlı bu kimsenin İbni Melek'in oğlu olabileceği ihtimali üzerinde de durulmuştur.¹²⁹ Buna göre Abdulmecid adlı bu kimsenin İbni Melek'in oğlu olması daha muhtemeldir.

Bunlardan başka İbni Melek'in Muhammed ve Cafer adlı iki oğlu olduğu da bilinmektedir. Bunlardan İbni Melekzâde Muhammed (ö. 854/1450) adlı oğlu İslam âleminde **Şerhu Mesâbîhi's-sünne** adlı eseri ile meşhur olmuştur. Diğer oğlu Cafer'in ismi ise İbni Melek'in **Şerhu'l-Vikâye** adlı eserinin mukaddimesinde zikredilmektedir.¹³⁰ Buradaki bilgiye göre İbni Melek, oğlu Cafer'e **Vikâyetü'r-rivâye** adlı eseri okutmuş ve bu eseri okuturken açıklamalar yapmak suretiyle eserin de şerhini yapmıştır.

Bunların yanında İbni Melek'in Abdurrahman adlı bir torunu olduğu bilinmektedir. İbni Melek, **Lugat-ı Ferišteođlu** adlı eserini bu torununun Arapça öğrenmesini kolaylaştırmak için telif ettiğini bizzat kendisi eserin mukaddimesinde zikretmektedir.¹³¹

¹²⁶ Seyyid Bey, **Fıkıh Usûlü**, s. 48.

¹²⁷ İbn Battûta, **Büyük Dünya Seyahatnamesi**, s. 216.

¹²⁸ Armağan, "Abdülmecit Ferište", **TTA**, s. 4.

¹²⁹ Muhtar, Cemal, **İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Ferišteođlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlahî**, s. 13.

¹³⁰ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zünûn**, II, 2021.

¹³¹ İbni Melek, **Lugat-i Ferištehođlu**, Milli Kütüphane Ankara,(Ankara Adnan Ökten İl Halk Kütüphanesi), nr. 2565, vr. 2.

Görüldüğü üzere; başta araştırmamızın konusu olan **Mebâriku'l-ezhâr** adlı eserin müellifi Abdullatif İbni Melek olmak üzere, İbni Melek ailesi islamî ilimler ile meşgul olmuş kimselerin mensup olduğu seçkin bir ailedir. Ailede dededen toruna devam eden bir ilim sevgisi ve muhabbetinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

5. Hocaları ve Talebeleri

Kaynaklarda İbni Melek'in hocaları ve talebeleri hakkında herhangi bir malumata rastlayamadık. İbni Melek **Mebâriku'l-ezhâr**'da Sâğânî'nin mukaddimesini şerh ederken birkaç yerde ve eserin muhtelif yerlerinde hocam ve babam diyerek babasından bahsetmektedir.¹³² Bu bilgiye binaen İbni Melek'in babasının aynı zamanda kendisine hocalık yaptığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında herhangi bir hocasının adını bilmiyoruz. İlim tahsili için Manisa Saruhan Medresesi'nde öğrenim görmesi dışında eğitim gördüğü yerler hakkında da başka bir bilgiye sahip değiliz.¹³³

Aynı şekilde İbni Melek'in talebeleri hakkında da elimizde ciddi bir malumat mevcut değildir. Fakat İbni Melek'in kendi eserlerinde yer alan bilgilerden hareketle çocuklarına hocalık yaptığı sonucuna varıyoruz.

Lugat-ı Ferišteoğlu adlı eserinin mukaddimesinde bu eseri torunu Abdurrahman'ın Arapça öğrenmesini kolaylaştırmak için telif ettiğini arz ediyor.¹³⁴ Bu bilgiden hareketle belki, torunu Abdurrahman'ı talebesi olarak kabul etmek mümkün olabilir. Yine **Şerhu Vikâyeti'r-rivâye** adlı eserini oğlu Cafer'e **Vikâyetü'r-rivâye**'yi okuturken şerhettiği biliniyor. Buradan da hareketle oğlu Cafer'i, bu eserini temize çeken ve eksiklerini tamamlayan diğer oğlu Muhammed'in İbni Melek'den hocam ve babam diye bahsetmesinden hareketle İbni Melekzâde olarak meşhur olan oğlu Muhammed'i de talebelerinden kabul edebiliriz.¹³⁵

Eldeki bu malumata binaen İbni Melek'in eğitim-öğretim faaliyetlerini memleketi Tire'de ve büyük ölçüde babasının rahle-i tedrisinde ifâ ettiği söylemek müm-

¹³² İbni Melek, **Mebâriku'l-ezhâr**, I, 25.

¹³³ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, IX, 74.

¹³⁴ İbni Melek, **Lugat-i Ferišteoğlu**, Milli Kütüphane Ankara, 06 Hk 2565, 2. vr.

¹³⁵ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zünûn**, II, 2021.

kündür. Beylikler Dönemi'nde Anadolu'daki siyasi kargaşaların da etkisiyle ilmî faaliyetlerin genel olarak sistemli olmadığı düşünüldüğü vakit Aydınoğulları gibi küçük bir beylik içinde bu denli donanımlı ve kabul görmüş birçok telifâta sahip olan, tüm İslam âleminde eserleri okunan ve okutulan bir âlimin yetişmesi de bu beyliğin ilme verdiği kıymetin büyüklüğüne işaret etmektedir.

6. İlmî Şahsiyeti

Kaynaklarda İbni Melek'ten usûl ve furû fıkıhta seçkin, fazîlet sahibi ve kemalât ehli, şerî ilimlerin küllîsine vâkıf ve bu hususta geniş anlayış sahibi bir kimse olarak bahsedilmiştir. Ortaya koyduğu eserlere bakıldığı vakit İbni Melek'in bu övgüleri hakeden bir kimse olduğu görülür.

Kendisi iyi bir Hanefî fakihî olan İbni Melek, fıkıh alanında ortaya koyduğu eserler ile ön plana çıkmış, hadis alanında ise **Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriku'l-envâr** ile tanınmıştır. Özellikle fıkıh usûlüne dair telif ettiği **Menâr** şerhi ve hadis alanındaki **Meşâriku'l-envâr** şerhi büyük bir hüsnü teveccühe mazhar olmuş, bu eserler medreselerin müfredatlarında yer almış ve yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır. Lugat ve dilcilik yönü de olan İbni Melek bu alana dair **Lugat-ı Ferišteoğlu** adlı bir Arapça-Türkçe sözlük de telif etmiştir. Her ne kadar doğruluğu hususunda şüpheler varsa da İbni Melek'in tasavvufa dair bir eserinin olduğu bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır.¹³⁶

Türk asıllı olan İbni Melek'in Arapça olarak telif etmiş olduğu eserler İslam dünyası tarafından kabul görmüş, bu eserler kendinden sonraki birçok çalışmaya da kaynaklık etmiştir. Onun bu denli kıymetli eserler ortaya koymuş olması ilmî seviyesini göstermektedir. Bunun yanında yetiştirdiği talebeleri yani kendi oğullarının ilmî seviyeleri de onun ilmî şahsiyetinin boyutuna işaret etmektedir. Özellikle **Mesâbîhu's-sünne** şerhi ile meşhur olmuş oğlu ve öğrencisi İbni Melekzâde Muhammed'in ilmî başarısı da İbni Melek'in ilmî seviyesine işaret etmesi bakımından önemlidir.

¹³⁶ Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 350.

B. Eserleri

İbni Melek'in telif ettiği eserlere bakıldığında bu eserlerin büyük kısmının fıkıh, usûl-i fıkıh ve hadis ilimlerine dâir olduğu dikkat çeker. İbni Melek'in telif etmiş olduğu bu eserlerin bir kısmı Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak kabul görmüş ve okutulmuştur.¹³⁷

Kaynaklarda eserlerinden bahsedilirken 7-9 gibi rakamlar verilmektedir.¹³⁸ Bu eserler fıkıh, usûl-i fıkıh, hadis, lügat ve tasavvuf ilimlerine dâirdir. Özellikle Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) **Menâru'l-envâr**'ı üzerine yaptığı **Şerhu Menâri'l-envâr** adlı fıkıh usûlü eseri, Tacü's-şerîa'nın (ö. 747/1346) **el-Vikâye** adlı fîrû eserine yaptığı şerh ve Sâğânî'nin (ö. 650/1252) **Meşâriku'l-envâr**'ını şerhettiği **Mebâriku'l-ezhâr** adlı eserleri meşhurdur. Bunlardan başka İbni Melek'e nisbet edilen birkaç eser daha olmakla beraber bunların bir kısmı müellifin oğlu İbni Melekzâde'ye ait olup karıştırılarak İbni Melek'in eserleri zannıyla kayda geçirilmiştir.¹³⁹

1. Şerhu Menâri'l-envâr

Ebü'l-Berekât en-Neseî'ye (ö. 710/1310) ait olan **Menâru'l-envâr** adlı fıkıh usûlü eserinin şerhidir. Neseî bu eseri Pezdevî'nin (ö. 482/1089) **Kenzü'l-vüsûl**'ünden ihtisar ederek telif etmiştir. Eser bütün usûl konularını muhtasar bir şekilde ihtiva etmesi ve kullanışlı olmasıyla meşhur olmuştur. Ebü'l-Berekât en-Neseî kendisi de bizzat **Keşfü'l-esrar fî şerhi'l-Menâr** adıyla bu eseri şerh etmiştir.¹⁴⁰

Menâru'l-envâr'ın birçok şerhi yapılmıştır ve bu şerhlerinden en önemlilerinden birisi de İbni Melek'in kaleme aldığı şerhtir. İbni Melek'in telif ettiği bu şerh hüsnü kabûle mazhar olmuş, medreselerde okutulmuş meşhur ve mütedavel olan bir şerhtir.¹⁴¹ İbni Melek eserin mukaddimesinde telif sebebini şöyle arzeder;

Arkadaşlarımdan geniş anlayış ve fehim sahibi olan kimseler, Neseî'nin **Menâr** adlı eserinden bahisle onun birçok şerhi olduğunu fakat birçoğunun fazla uzun olması sebebiyle faydadan hâlf kaldığını söyleyerek benden bu eseri muhtasar ve faydaya daha açık bir şekilde, yeni ve faydalı bir takım malûmât da ekleyerek şerh etmemi istediler.

¹³⁷ Baktır, "İbn Melek", **DİA**, XX, 175.

¹³⁸ Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 349; Baktır, "İbn Melek", **DİA**, XX, 175.

¹³⁹ Baktır, "Tireli İbni Melek: Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", **ATÜİFD**, sayı: 9, 1990, s. 58.

¹⁴⁰ Baktır, "İbn Melek", **DİA**, XX, 175.

¹⁴¹ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1825.

Buna cevaben ben kendimde yaşıllıktan ötürü kemik zayıflığının neşet ettiğini ve kuvvetten düştüğümü, yaşımla itibari ile birçok hastalığa mendûb olduğumu, ecelin de bana yaklaşmış olduğunu söyledim. Bunlara ilaveten maîşetin de beni fazlasıyla meşgul ettiğini söyledim. Bu sebeple onların teklifini reddettim. Fakat bu kimseler ikinci kez ısrarla bunu istediler. Bu sefer onların bu arzusunu reddedersem aramızda tatsızlıklar vukû bulacağı cihetle onların bu arzularına cevap vermekten başka bir kurtuluşum olmadığını anladım ve Allah Teâlâ'ya tevekkül ederek onların bu arzularını kabul ettim.¹⁴²

Mukaddimeden anlaşıldığına göre İbni Melek, **Menârî'l-envâr** adlı eserin faydaya daha açık, kısa ve öz olarak başarılı bir şekilde şerhedilmesi gerektiğini düşünmektedir ve bu düşünceler ile eseri şerhetmiştir.

İbni Melek şerhte klasik Hanefî usûlüne göre meseleleri ele almış, ihtilâflı meselelerde diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir. Müellif bu haliyle eserini telif ederken yirmi küsur kaynaktan istifade etmiştir.¹⁴³ Kimi meselelerde kendinden önceki usûlcüler ve **Menâr** müellifi Ebû'l-Berekât en-Nesefî'ye de itirazlarda bulunmuştur. Müellif, metinde yer alan kelimeleri ve ilk bakışta anlaşılamayan kapalı yerleri izah etmiştir.¹⁴⁴ Ehl-i sünnet'in görüşlerini ayet ve hadisler ile desteklemeye çalışmış, şairlerden istişhadda bulunmuştur.¹⁴⁵

Eser üzerine Şerefeddin Yahya b. Karaca er-Ruhâvî (ö. 949/1543), Azmizâde Mustafa Hâletû (ö. 1040/1631), Muhammed b. İbrâhim Halebî (ö. 972/1565), Radyüddîn İbnü'l-Hanbelî (ö. 971/1564), Kasım b. Kutluboga (ö. 879/1475) ve Koca Hüsam Amâsî (ö. ?) gibi kimseler haşiye telif etmişlerdir.¹⁴⁶

Şerhu Menârî'l-envâr'ın yazma eser kütüphanelerinde çok sayıda nüshası bulunmakta olup, Şerefüddîn Yahya b. Karaca, Radyüddîn İbnü'l-Hanbelî, Azmizâde Mustafa Hâletû gibi müelliflerin de haşiyeleriyle beraber birçok kere basılmıştır.¹⁴⁷

¹⁴² İbni Melek, **Şerhu Menârî'l-Envâr**, I, 28.

¹⁴³ Baktır, "Tireli İbn Melek Ve İlmi Muhiti Hakkında Bazı Tesbitler", **Türk Kültüründe Tire**, s. 40; Baktır, "Tireli İbni Melek: Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", **ATÜİFD**, sayı: 9, 1990, s. 58.

¹⁴⁴ Şener, Mehmet, "İbn Melek'in Hukukî Yöne ve Menâr Şerhi", **Türk Kültüründe Tire**, s. 45.

¹⁴⁵ Cici, **Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları**, s. 73; Baktır, "İbn Melek", **DİA**, XX, 175.

¹⁴⁶ **Şerhu Menârî'l-envâr** üzerine yapılan haşiye çalışmaları için bkz. Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1825; Baktır, "Tireli İbni Melek: Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", **ATÜİFD**, 1999, sayı: 10, s. 52; Cici, **Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları**, s. 73; Baktır, "İbn Melek", **DİA**, XX, 175.

¹⁴⁷ Özel, Ahmet, **Hanefî Fıkıh Alimleri**, s. 167.

Eserin yazma eser kütüphanelerinde çok sayıda nüshasının bulunması ve birçok bas-kısının yapılması da mazhar olduğu hüsnü kabule delâlet etmektedir.

Son zamanlarda ise Yahya Muhammed Ebû Bekr Abdülmübdî tarafından tah-kik edilmek suretiyle 2010 senesinde Darü'l-kütübî'l-İslâmî tarafından basılmıştır.

2. Şerhu Mecmai'l-Bahreyn

Şerhu Mecmai'l-bahreyn, Muzafferüddîn Ali İbnü's-Sâatî'nin (ö. 694/1295) Hanefî mezhebi fûrû fikhına dâir telif ettiği eser üzerine yapılmış bir şerhtir. Müellif İbnü's-Sâatî eserini İmam Kudûrî diye meşhur olan Ahmed b. Muhammed el-Bağ-dâdî'nin (ö. 428/1037) **el-Muhtasar** adlı eseri ve Ebû Hafis en-Nesefî'nin (ö. 537/1143) **el-Manzûmetü'n-Nesefiyye** adlı eserlerini cem etmek ve bunlara birtakım faydalı şeyler ilave etmek suretiyle telif etmiştir.¹⁴⁸

İbni Melek'in bu şerhi, **Mecmaü'l-bahreyn** şerhleri arasında en meşhurların-dandır. İbni Melek eserin mukaddimesinde beyan ettiğine göre bazı dostları ona **Mec-maü'l-bahreyn**'in özel bir kitap olduğunu ve okuyucuya ferahlık veren ibarelere sahip olduğunu söyler. Bunun üzerine İbni Melek daha önce de bu eserin özelliklerini ve güzelliklerini ortaya çıkaracak bir eser telif edilmemesi sebebiyle bu eseri şerh etmeye tevessül ettiğini arzeder.¹⁴⁹

3. Şerhu'l-Vikâye

Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa'nın (ö. 673/1275) telif ettiği **Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye** adlı eserin şerhidir. Sadrüşşerîa bu eseri **Hidâye**'deki meselelerden derleyerek meydana getirmiştir.¹⁵⁰ Eser oldukça muhtasar-dır ve Hanefî mezhebinde mütûn-i erbaa olarak anılan dört özlü fıkıh eserinden biri olarak kabul edilir.¹⁵¹

İbni Melek'in bu şerhi **Vikâye** şerhleri arasında en meşhurlarından biridir. İbni Melek **Vikaye**'yi oğlu Cafer'e okuturken şerh etmiş fakat hastalığı sebebiyle temize

¹⁴⁸ İbni Melek, **Şerhu'l-Menâr**, I, 10; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1600; Özel, Ahmet, "İbnü's-Sâatî", **DİA**, XXI, 190.

¹⁴⁹ Baktır, "Tireli İbni Melek: Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", **ATÜİFD**, s. 52; Baktır, "İbn Melek", **DİA**, XX, 175; Cici, **Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları**, s. 78.

¹⁵⁰ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 2021.

¹⁵¹ Bedir, "Vikâyetü'r-rivâye", **DİA**, XLIII, 107.

çekmeye muvaffak olamamıştır. Daha sonra diğer oğlu İbni Melekzâde Muhammed (ö. 854/1450) tarafından temize çekilmiş ve birtakım faydalı ilavelerde bulunulmuştur. İbn Melekzâde Muhammed bu olayı şöyle anlatır:

Mecmau'l-bahreyn şârihi babam ve hocam İbni Melek, **Vikâye** 'yi şerh etmek istediğini söylerdi. Buna başladı ve ömrünün sonlarında bunu tamamladı. Öldüğü vakit bu şerh çalındı ve kayboldu. Ben ise çalınan bu şerhi tekrar bulmaya muvaffak olamadım ve çok üzüldüm. Bunun üzerine benden elde kalan müsveddeler ile bir nüsha oluşturmamı istediler. Bende bu müsveddelere bir takım faydalı ilaveler de yaparak bu kitabı yazdım.¹⁵²

İbni Melekzâde Muhammed, babasının **Vikâye** 'yi şerhettiğini fakat vefat ettikten sonra bu eserin çalındığını ve daha sonra da kendisinden bu şerhe vâsıl olamadığını söyler.¹⁵³ İbni Melekzâde, elde kalan müsveddelere kendisi de birtakım bilgiler eklemiş ve kitabı tamamlamıştır. Eser bu hali ile baba ve oğulun ortak ürünüdür. Bu sebeple eser aynı anda hem İbni Melek'e hem de oğlu İbni Melekzâde Muhammed'e nisbet edilmiştir.¹⁵⁴

4. Lugat-ı Ferišteoğlu

İbni Melek'in bir diğer meşhur eseri de manzum olarak kaleme aldığı Arapça-Türkçe lugattır. Eser bu haliyle en eski manzum Arapça-Türkçe sözlüklerden biri hatta ilki ve öncüsü sayılır.¹⁵⁵ İbni Melek'in bu eseri telif etme gayesi Abdurrahmân adlı torununun Arapça öğrenmesini kolaylaştırmaktır. Fakat daha sonra eser fazlaca ilgi görmüş, lugat öğrenimi ile meşgul olan kimseler tarafından da kullanılmış ve muazam bir itibara sahip olmuştur. Bunun bir neticesi olarak Türkiye yazma eser kütüphanelerinde eserin birçok nüshası mevcuttur. Müellif, eserin mukaddimesinde eseri telif etme gayesini şöyle arzeder:

...Ve bundan sonra Ferišteoğlu Abdullatîf, hak arzularını rûzi kılsın, eydür; çün oğlum oğlu Abdurrahman- اَبْنَةُ اللهِ نَبَاؤُ حَسَنًا- lugat okumaya yaklaştı. Benden ona yâdigâr bir risâle nazmettim. Müsta'mel lugatı cem edip Kur'ân lugatın onda dercettim. Fârisî ile

¹⁵² Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zünûn**, II, 2021.

¹⁵³ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zünûn**, II, 2021; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 350.

¹⁵⁴ Baktır, "Tireli İbni Melek: Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", **ATÜİFD**, s. 55.

¹⁵⁵ Muhtar, Cemal, "Dilci İbn Melek", **Türk Kültüründe Tire**, Ankara, 1994, s. 49.

terceme etmesini giderdim. Zîra fârisî bilmeyene fâide etmez. Onunla fârisî dahî bilinmez. Maksûd, elfaz-ı arabî mânasın bilmektir. Terceme ile iktifa ettim. Nâfi ola inşallahu Teâlâ.¹⁵⁶

Anlaşıldığına göre İbni Melek'in torunu Abdurrahmân Arapça öğrenmeye başlamıştır ve faydalanabileceği bir Arapça-Türkçe sözlük bulunmamakta, Abdurrahman Farsça ile tercüme yapmaya çalışmaktadır. İbni Melek de onun işini kolaylaştırmak için o dönemde kullanılan Türkçe kelimelerden oluşan bu sözlüğü telif etmiştir.

Sözlük 21 kıtadan müteşekkil olup, büyük kısmı Kur'ân-ı Kerîm'den alınmış olan 1528 kadar Arapça kelimeyi ve Türkçe mânasını ihtiva etmektedir.¹⁵⁷ Eserde kullanılan kelimeler öz Türkçe olup 14. yüzyıl dil yapısını da yansıtmaları sebebiyle bir hayli önemlidir.¹⁵⁸

Eser üzerine birçok nazîre ve şerh yapılmıştır. Bunlar arasında Bosnalı Ebû'l-Fadl Muhammed b. Ahmed er-Rûmî'ye (ö. ?) isnad edilen **Subhe-i Sıbyân** ve Sünbülzâde Vehbî'nin (ö. 1224/1809) telif ettiği **Nuhbe-i Vehbî** adlı nazîreler ve Zeynüddîn Muhammed b. Ali Birgivî'nin (ö. 928/1522) **Şerhu Lugat-ı Ferišteoğlu** adlı şerhi zikredilebilir. Bunun yanında müellifi belli olmayan **Lûgat-ı Ferište el-Müdel-lel bi'l-Kur'âni'l-azîm, ed-Durru'l-mensûr li şerhi lugati'l-manzûme, Lugat-ı Ferište ale'l-hurûfi't-tahaccî** adlı şerhler de vardır.¹⁵⁹ Eserin 1852-1879 yılları arasında yedi baskısı yapılmıştır.¹⁶⁰ Son dönemde ise Cemal Muhtar tarafından doktora tezi olarak çalışılmış ve tez bu hali ile neşredilmiştir.¹⁶¹

5. Şerhu Tuhfeti'l-mülûk

Zeynüddîn Muhammed b. Ebû Bekir er-Razî'ye (ö. 666/1268) ait olan, ibadetlere dair meselelerin anlatıldığı **Tuhfetü'l-mülûk** adlı furû fıkıh eserinin şerhidir.

¹⁵⁶ İbni Melek, **Lugat-i Ferišteoğlu**, Milli Kütüphane Ankara, 06 Hk 2565, 2. vr.

¹⁵⁷ Baktır, "İbn Melek", **DİA**, XX, 176.

¹⁵⁸ Muhtar, "Dilci İbn Melek", **Türk Kültüründe Tire**, s. 51.

¹⁵⁹ Elmalı, Hüseyin, "Ferišteoğlu Sözlüğü", **Türk Kültüründe Tire**, Ankara, 1994, s. 60.

¹⁶⁰ Kılıç, Atabey, "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân", **Türkoloji Dergisi**, sayı: 2, 2006, s. 84.

¹⁶¹ Muhtar, **İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Ferišteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlahî**, s. 4.

Ebu Bekir er-Razî, eserin mukaddimesinde bu kitabı bazı din kardeşleri için topladığını ve fikhın en önemli konularından on tanesi olarak kabul edilen taharet, namaz, zekât, oruç, hac, cihad, av, kurban, kerâhatler, ferâiz ve kesb-edep konularıyla sınırladığını söyler. Bu kitabın kendisi için âlî mertebelere vesile olması duası ile sözlerini tamamlar.¹⁶²

Şerhu Tuhfeti'l-mülûk kaynaklarda İbni Melek'e nisbet edilmiştir.¹⁶³ Fakat yaptığımız inceleme neticesinde bu eserin İbni Melek'e değil, 1450/854 senesinde vefat eden ve yine İbni Melek lakabı ile anılan oğlu Muhammed b. Abdullatîf'e ait olduğunu düşünüyoruz.

Zira **Şerhu Tuhfeti'l-mülûk**, Abdullah ed-Dervîş tarafından İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi'nde doktora çalışması olarak tahkik edilmiş ve üzerinde inceleme yapılarak 2015 senesinde Riyad'da neşredilmiştir. Bu baskıda müellifin ismi Muhammed b. Abdullatîf b. Abdulazîz İbni Melek olarak verilmiştir. Eserin mukaddimesi de bunu destekler mahiyettedir. Zira mukaddime de müellif kendi ismini Muhammed b. Abdullatîf olarak zikretmiştir.¹⁶⁴

6. Bedru'l-vâizîn ve zühru'l-âbidîn

Eser; meclis adı altında yirmi bölümden müteşekkil olup, iman, kelime-i tevhid, Ramazan ayı, oruç ve sâir ibadetler ile alakalı konuları ihtiva eden bir vaaz ve nasihat kitabıdır. Müellif meseleleri âyet, hadis, şüirler ve hikâyeler etrafında ele alır. Eser Sultan Bayezid'e ithaf edilmiştir.¹⁶⁵ Kâtib Çelebi her ne kadar bu eserin İbni Melek'e ait olduğunu söylese de kütüphanelerde mevcut nüshaların bir kısmında eserin İbni Melekzâde Muhammed'e nisbet edildiği görülür.¹⁶⁶

¹⁶² Razî, **Tuhfeti'l-mülûk**, s. 19.

¹⁶³ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zünûn**, I, 385; Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 350; Baktır, "İbn Melek", **DİA**, XX, 175.

¹⁶⁴ Muhammed İbni Melek, **Şerhu Tuhfeti'l-mülûk**, I, 125.

¹⁶⁵ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zünûn**, I, 231.

¹⁶⁶ Baktır, "Tireli İbni Melek: Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", **ATÜİFD**, s. 57.

7. **Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr**

Radiyyuddîn Sâğânî'nin **Meşâriku'l-envâr** adlı eserinin şerhidir. İbni Melek'in şerhi, **Meşâriku'l-envâr**'ın en meşhur şerhidir. Daha sonra eser hakkında geniş bilgi verilecektir.

8. **İbni Melek'e Nisbet Edilen Diğer Eserler**

İbni Melek'e kaynaklarda başka eserler de nisbet edilmiştir. Bu eserler; **el-Eşbâh ve'n-nezâir**, **Nüyetü's-sayyâdîn fî talimi'l-istiyâd**, **Tefsiru sureti'l-En'âm**, **Menâfiu'l-Kur'ân**, **Risâle fi't-tasavvuf**, **Şerhu mukaddimeti'l-fıkh li Ebi'l-Leys** adlı eserlerdir.¹⁶⁷

C. **Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr Adlı Eseri**

1. **Eserin Genel Özellikleri**

Mebâriku'l-ezhâr isimli eser **Meşâriku'l-envâr** şerhleri arasında en meşhur ve mutedavel olan şerhtir. Eser bu hali ile medreselerin hadis müfredatında yer almıştır.¹⁶⁸ Elbette bu denli meşhur ve makbul sayılmasının en önemli sebeplerinden birisi, eserin esas metninin tertip sistemi ve **Mebâriku'l-ezhâr**'ın bu sistem ve özellikler ile uyum halinde olmasıdır. Sâğânî gramer merkezli bir tertip gözeterek eserini telif etmiş, hadislerin senetlerini hafız etmiştir. Eserde sadece **Sahîhayn**'dan seçilmiş kavfî olan merfû rivayetlere yer verilmiştir. Eserin sistematüğini ortaya koyan bu özellikler sayesinde eserin aynı zamanda pratik bir hüviyet kazanmış olduğu görülür. Bu sebeple eser telif edilmesinden itibaren itibar kazanmış, okunmuş ve üzerinde birçok çalışma yapılmıştır.

Sâğânî'nin bir takım nahiv kavramlarını esas alarak yaptığı bu tertip, şüphesiz medrese talebelerinin Arapça öğretimlerine ve öğrendikleri kaideleri tatbikî olarak görmelerine fayda sağlıyordu. **Meşâriku'l-envâr** bu hali ile pedagojik yönü kuvvetli ve pratik bir eser hüviyetindedir. İbni Melek'in şerhi ise kendisinin de eserin mukaddimesinde arz ettiği üzere; maksadı ortaya çıkaramayacak kadar kısa ve basit veya

¹⁶⁷ Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, I, 350; Demir, Ziya, **XIII-XVI. Yy. Arası Osmanlı Müfessirleri**, s. 165.

¹⁶⁸ Hızlı, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", **UÜİFD**, C. XXVII, s. 44; Çiftçi, Mehdi, "Süleymaniye Dârü'l-Hadisi'de Okutulan Dersler ve Eserler (XVI-XVII. Asırlar)", **Anadolunun İslamlaşma Sürecinde Dârü'l-Hadîsler**, s. 133.

murad edilen maksadı aşacak kadar da uzun ve gereksiz malumatlarla dolu değildi. İbni Melek'in bu beyanına göre, şerhin hiç söylenmeyen şeyleri söylemek gibi bir amacı olmadığı söylenebilir.¹⁶⁹

İbni Melek, açıklamaları gayet kısa ve öz tutmuş, hadislerin özündeki mânaların anlaşılması gayreti ile hareket etmiştir. **Mebâriku'l-ezhâr** bu özellikleri ile klasik hadis şerhlerinden de ayrılmaktadır. İbni Melek böyle yaparak esas metnin pratikliğine paralel bir şekilde hareket etmiş ve şerhe konu olan eserin telifindeki maksatla mutabakat sağlamıştır. Esas metnin ve şerhin bu denli uyumu, **Meşâriku'l-envâr** ile **Mebâriku'l-ezhâr**'ın birlikte anılır hale gelmesine sebep olmuştur. Öyle ki; **Meşâriku'l-envâr** denince akla İbni Melek ve şerhi **Mebâriku'l-ezhâr** gelmektedir. **Meşâriku'l-envâr**'ın hayli fazlaca şerhi olmasına rağmen, İbni Melek'in şerhi bu özellikleri sayesinde hepsinin önüne geçmiş ve diğer şerhleri gölgede bırakmıştır.

2. Eserin Mukaddimesi

İslamî ilimler geleneğinde, yazılan kitaplara önsöz mahiyetinde mukaddimeler de eklenmektedir. Telif edilen esere geçmeden evvel bu mukaddimelerde, neden böyle bir eser telifine ihtiyaç duyulduğundan ve telif edilen eserin metodu ve üslup özellikleri gibi şeylerden bahsedilir. Bu bilgiler eserin daha iyi okunması ve anlaşılmasına yardımcı olacak şeylerdir.

İbni Melek de şerhine bir buçuk sayfaya yakın fakat gayet belîğ ifadelerden oluşan bir mukaddime ile başlamıştır. Bu mukaddime İbni Melek'in eseri telif etmekteki amacı ve eserin hedef kitlesi hakkında malumat vermek bakımından mühimdir. Bu bölümde bahsi geçen mukaddimenin tercümesini vermek istiyoruz:

İslam ve hidâyet yolunu, dirâyet ve ilim nimetini veren Allah'a hamd olsun. Özellikle ilimlerden, Efendimiz'in (deverandöndüğü müddetçe salât ve selâm ona ve âline, yağmur gibi cömert ve aslan gibi cesur olan ashâbı üzerine olsun. Öyle ki en yüce makamlar ona has kılınmıştır.) hadis-i şeriflerini açıklama kabiliyetini verdiği için şükürler olsun.

Âciz ve muhtaç Abdulazîz b. Abdullatîf İbni Melek (Allah onu, anne ve babasını kendi katından bir rahmet ile mükâfatlandırın) şöyle der:

¹⁶⁹ Koca, "İbn Melek'in Mebâriku'l-Ezhâr Şerhu Meşâriku'l-Envâr'ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri", **AÜİFD**, s.15.

Ne zaman ki sözlerin hakikatleri bana âyan olunca ve akıbetimle alakalı isabetli bir karar alınca, ilimlerin en ulvî ve meziyet bakımından da en güzeli olan hadis ilmi ile karşı karşıya kaldım. Öyle ki bu ilim her türlü övgünün ve meziyetin kaynağı, her şeyin de rehberidir. Bu ilim dışındaki ilimler ise ancak bu ilme vesîledir ve övgüye değer her meziyetin yolu bu ilimden geçer. Diğer ilimlerin hadis ilmine olan misâli bakırın altına olan misali gibidir. Her kim bu ilimle tecellî olursa başka hiçbir şeye ihtiyacı kalmaz ve yüce makamlara erişmiş olur. O kimse her ne kadar fakir ve hakîr bir kimse olsa da bu ilim sayesinde yücelir. Ve her kim ki bu ilimden hâfî kalırsa her ne kadar zengin ve yüce olsa da zefîl olur.

İşte Mevlâ Teâlâ'nın rahmetini cezbeden ilimlerin en yüce ve faziletlisi hadis ilmidir. Gecesini gündüzünü bu ilme veren ve hayatını bu ilmi elde etmek üzere tanzim edenlere, ilmi amel etmek üzere tahsil edenlere, emellerini kısa tutan ve her halde mevlaya tevekkül üzere olanlara müjdeler olsun.

Hadis alanında yazılan en kıymetli ve eşsiz eserlerden birisi de **Meşâriku'l-envâr fi sihâhi'l-ahbâr** adlı kitaptır. Nitekim bu eser eşsiz bir tertip ve üslûba sahiptir. Sadece faydalı bilgilere tahsis edilmiş ve gereksiz bilgiler ondan atılmıştır. Bu meziyetleri sayesinde çok meşhur olmuş ve adeta gündüzün ortasında parlayan güneş misâli parlamıştır.

Bu kitabın şerhleri vardır. Fakat bunların bir kısmı esas maksadı ortaya koyamayacak kadar kısa ve basit, bir kısmı ise esas maksadı açacak kadar uzun ve teferruatlıdır. Bunun üzerine ben (gece ve gündüz Allah Teâlâ'dan hayır umarak) metnin ibarelerindeki gizli incelikleri açacak ve girift mânaları ortaya koyacak, faydalı bilgilere işaret edecek fakat bunu yaparken de ifrat ve tefritten uzak bir yol izleyecek, uzun olmaması için de şerhlere çok az müracaat eden bir şerh yapmayı düşündüm. Daha sonra derslerime devam eden bazı zeki öğrencilerimin de teşviki ile (her ne kadar bu işi yapmaya ehil olmasam ve ilim yolunda sermayem az olsa da) şöyle diyerek şerhe başladım; Allah Teâlâ muhakkak gariplerin işlerini kolaylaştırır ve nice zor görülen şeylere de muvaffak kılar. Allah Teâlâ benim kusurlarımı da mazur görür. Nitekim ilk insan da ilk hatayı yapan kimsedir. Bu şerhe **Mebâriku'l-ezhâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr** adını verdim. Allah Teâlâ'dan bu kitabı benim için kendi katında bir hüsnü âkıbet sebebi kılmasını ve onun insanları bu kitaba meylettirmesini dilerim.

Nitekim kitap bittiği vakit insanlar bu kitaba meylettiler ve hep bir ağızdan şöyle dediler; eğer ki bu şerh metindeki meselelerin halli için kullanılırsa, muhakkak ki bu maksat gerçekleşir. Ben de onların bu hüsnü teveccühlerine onlardan hayır duâ talep ederek cevap verdim.¹⁷⁰

Mukaddimeden anlaşıldığı üzere İbni Melek hadis ilmine ciddi bir şekilde ehemmiyet vermekte ve bu ilmin önemine binâen bu ilimle meşgul olan kişinin ulvî makamlara erişeceğini düşünmektedir. Anlaşılan o ki kendisi de bu hissiyat ile hareket

¹⁷⁰ İbni Melek, **Mebâriku'l-ezhâr**, I, 15-16.

etmiş ve hadis ilmine dâir bir eser telifi ile bu ilimden hâsıl olacak bereketten nasip-
lenmek istemiştir. İbni Melek daha sonra **Meşâriku'l-envâr**'dan bahisle bu eserin üs-
lup özelliklerine işaret etmiş ve bu özelliklerin **Meşâriku'l-envâr**'ı kıymetli kılan hu-
suslar olduğunu dile getirmiştir. Bu üslup özellikleri sayesinde **Meşâriku'l-envâr**'ın
meşhur olduğunu ve kabul gördüğünü dile getirmiştir. Mukaddimenin devamında yine
Meşâriku'l-envâr'ın bu özellikleri sayesinde birçok şerhe esas teşkil ettiğini fakat bu
şerhlerin kimisinin gereğinden fazla malumat ile dolu olması ve kimisinin de maksada
ulaştıramayacak kadar kısa ve öz olması sebebiyle faydadan hâfi kaldığını anlatmak-
tadır.

Bu ifadelere binâen İbni Melek'in kendisinden önce yapılan şerhlerden hem
muhteva ve hem de faydaya açık olmak bakımından hoşnut olmadığı ve bu sebeple
yeni bir şerh telif etme ihtiyacı duyduğu görülmektedir. İbni Melek'in daha önce ya-
pılan şerhleri eleştiren bu tavrı oldukça iddialıdır. Fakat genel bir değerlendirme ile
İbni Melek'in faydaya açık olmak ve pratiklik iddiasında başarılı olduğu söylenebilir.

3. Telif Sebebi ve Hedeflenen Amaç

Mebâriku'l-ezhâr'ın genel özellikleri telif amacı hakkında ipuçları vermekte-
dir. Genel bir okuma ile eserin bu özellikleri hakkında değerlendirme yapılabilir. Fakat
bu değerlendirmeler kesin yargılara delalet etmez. İşte tam da bu noktada eserin mu-
kaddimesi devreye girer. Mukaddime, eserin telif amacı ve hedef kitlesi hakkında ma-
lumat vermekle beraber müellifin zihin dünyasına da ışık tutmakta, onun eseri telif
ederken sahip olduğu hissiyatı da göstermektedir.

Mukaddimeden anlaşılan o ki; İbni Melek **Mebâriku'l-ezhâr**'ı sadece metin-
deki esas mânânın ortaya çıkması için telif etmiştir. İbni Melek eserde bu ön şarta
azami miktarda uymaya gayret eder. Bunu yaparken gereksiz malumat vermekten ka-
çınmış olduğu, sadece metin çerçevesinde gerekli bilgilere yer vermiş ve bu maksadına
mutabakat ile diğer şerhlerden ancak kısa ve öz, sadece gerektiği yerlerde birkaç cüm-
leyi geçmeyecek şekilde iktibaslar yapmış olduğu görülür.

Mukaddimede zikredilen bu bilgilere binâen eserin, muhtasar fakat bir o kadar
da faydalı bir kitap olarak telif edilmek amacı taşıdığı söylenebilir. Eser bu hali ile
ideal bir eğitim ve öğretim materyali olarak düşünülmüştür. Bunlardan hareketle eserin

hadislerin anlaşılması için gerekli olan sarf, nahiv, lügat, hadis, fıkıh, usul-i fıkıh, ke- lam ve tefsir gibi ilimlere dair gerekli bilgileri vermek, daha önce yapılan şerhlere ancak gerektiği kadar müracaat ederek ihtilâflı meseleleri tatminkâr bir şekilde gider- mek ve okunan hadislerde akla gelebilecek sorulara öz bir şekilde cevap vermek fakat bunları yaparken de okuyucuyu sıkmamak maksadı ile telif edildiği söylenebilir. Ni- tekim eser zikredilen bu maksada mutabakat ile bir hüsnü teveccühe mazhar olmuş ve ders kitabı olarak da kullanılmıştır.

4. Eserin Yazma ve Matbu Nüshaları

Mebâriku'l-Ezhâr, telif edildiği zamandan itibaren meşhur olmuş ve sahip ol- duğu özellikler sayesinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bunu eserin yazma nüsha- ları ve matbu nüshalarının sayısından anlamak da mümkündür. Nitekim eserin birçok yazma nüshası mevcut olup, matbaanın yaygınlaşmasıyla da birçok neşri yapılmıştır.

Eserin yazma nüshalarının çokluğu ve azımsanmayacak sayıdaki neşirleri, ese- rin medrese müfredatında yer almasıyla açıklanabilir. Nitekim **Mebâriku'l-ezhâr**, te- lif edilirken hedeflenen amaçla mutabakat ile pratik bir hüviyete sahiptir ve bu özelliği sayesinde medreselerin eğitim ve öğretim müfredatında yer almış ve kullanılmıştır. Pratik ve pegadojik yönleri kuvvetli olması sayesinde eserin gayet yaygın bir şekilde kullanılmış olduğu düşünülebilir.

1. Yazma Nüshalar

Eserin birçok yazma nüshası mevcuttur. Bunların hepsinden bahsetmek burada mümkün olmayacağı için biz sadece birkaçını zikretmek istiyoruz:

(1) Ankara, Milli Kütüphane (Adana İl Halk Kütüphanesi); no: 80, 297 varak. İstinsah tarihi; h. 1004. Müstensih; Hüsameddin b. Yusuf.¹⁷¹

(2) İstanbul, Millet Kütüphanesi (Feyzullah Efendi); no: 453, 381 varak. İstin- sah tarihi; h. 988. Müstensih; Abdullah b. Mustafa Ubeydullah.¹⁷²

¹⁷¹ İbni Melek, **Mebârikü'l-Ezhâr fi Şerhi Meşâriki'l-Envâr**, Milli Kütüphane (Adana İl Halk Kü- tüphanesi), nr. 80, vr. 1.

¹⁷² İbni Melek, **Mebârikü'l-ezhâr fi şerhi Meşâriki'l-Envâr**, Millet Kütüphanesi (Feyzullah Efendi), nr. 453, vr. 1.

(3) Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi (Safranbolu İzzet Mehmet Paşa); no: 48, 481 varak. İstinsah tarihi; h. 1162. Müstensih; Şeyh Abdullah b. el-Hac İbrahim.¹⁷³

(4) Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi (Safranbolu İzzet Mehmet Paşa); no: 311, 264 varak. İstinsah tarihi; h. 965. Müstensih; Veli Han İsmail.¹⁷⁴

(5) Ankara, Milli Kütüphane (Çankırı İl Halk Kütüphanesi); no: 370. İstinsah tarihi; h. 856. Müstensih; İbrahim b. İlyas.¹⁷⁵

(6) Ankara, Milli Kütüphane (Adana İl Halk Kütüphanesi); no: 1100, 481 varak. İstinsah tarihi; h. 1027. Müstensih; İbrahim-i Guranî.¹⁷⁶

(7) İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Süleymaniye Amcazade Hüseyinpaşa); no: 111, 294 varak. İstinsah tarihi; h. 1060. Müstensih; Mustafa b. Mehmed.¹⁷⁷

(8) İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi); no: 139, 323 varak. İstinsah tarihi; h. 878. Müstensih; Mustafa b. Yahya.¹⁷⁸

2. Matbu Nüshalar

Telif edildiği zamandan itibaren meşhur olan ve kullanılır hale gelip çok sayıda istinsah edilen **Mebârikü'l-ezhâr**'ın, matbaanın yaygınlık kazanması ile birlikte baskıları da yapılmaya başlanmıştır. Ulaşabildiğimiz kaynaklara göre eserin ilk baskıları

¹⁷³ İbni Melek, **Mebârikü'l-Ezhâr fi Şerhi Meşâriki'l-Envâr**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi (Safranbolu İzzet Mehmet Paşa), nr. 48, vr. 1.

¹⁷⁴ İbni Melek, **Mebârikü'l-Ezhâr fi Şerhi Meşâriki'l-Envâr**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi (Safranbolu İzzet Mehmet Paşa), nr. 311, vr. 1.

¹⁷⁵ İbni Melek, **Mebârikü'l-Ezhâr fi Şerhi Meşâriki'l-Envâr**, Milli Kütüphane (Çankırı İl Halk Kütüphanesi), nr. 370, vr. 1.

¹⁷⁶ İbni Melek, **Mebârikü'l-Ezhâr fi Şerhi Meşâriki'l-Envâr**, Milli Kütüphane (Adana İl Halk Kütüphanesi), nr. 1100, vr. 1.

¹⁷⁷ İbni Melek, **Mebârikü'l-Ezhâr fi Şerhi Meşâriki'l-Envâr**, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Süleymaniye Amcazade Hüseyinpaşa), nr. 111, vr. 1.

¹⁷⁸ İbni Melek, **Mebârikü'l-Ezhâr fi Şerhi Meşâriki'l-Envâr**, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi), nr. 139, vr. 1.

İstanbul'da yapılmıştır. Son olarak ise yeni bir dizgi ile Beyrut'ta bir baskısı yapılmıştır. Elimizdeki malumatlara göre bu baskılardan bahsetmek istiyoruz.

(1) İstanbul, 1287/1870.

(2) İstanbul, 1303/1885.

(3) İstanbul, 1306/1888

(4) İstanbul, 1309/1891. Bu neşirde eserin diğer baskılarındaki hatalar tashih olunmuştur. Eser bu hali ile iki cilt olarak Hacı Ahmed Hulusi ve Hacı Mustafa Derviş ve Şurekası Suhefa-ı Osmâniye şirketi tarafından basılmıştır.¹⁷⁹

(5) İstanbul, 1311/1893. Bu neşir 1309/1891 tarihli nüshanın tekrarı olarak Matbatu'ş-Şeriketi's-Sahafiyeti'l-Osmâniye tarafından iki cilt halinde basılmıştır.¹⁸⁰

(6) İstanbul, 1314/1896.

(7) İstanbul, 1314./1896.

(8) İstanbul, 1315/1897.

(9) İstanbul, 1328/1910. Daru't-Tibâati'l-Osmâniye'de Ankaralı Hafız Muhammed tarafından iki cilt halinde basılmıştır.¹⁸¹

(10) İstanbul, 1329/1911. Bu neşirde 1328/1910 Daru't-Tibâati'l-Osmâniye baskısı esas alınmış ve bu baskıdaki hatalar tashih edilerek Ahmed Kâmil Efendi Matbaası'nda iki cilt halinde neşredilmiştir. Bayezid Câmî müderrislerinden Hâfız Ahmed Tâhir el-Konevî tarafından eserdeki hadislerin tahriri yapılmış, **Meşârik** müellifi Sâğânî'nin taktî suretiyle kısalttığı rivayetlerin eksik kısımlarına işaret edilmiştir. Sâğânî'nin rumuzlar ile rivayetin kaynağına işaret ettiğini daha önce belirtmiştik. Sâğânî kimi yerde bu işi yaparken hata etmiş, bazı hadislerde yanlış rumuzlar kullan-

¹⁷⁹ İbni Melek, **Mebârikü'l-ezhâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr**, Hacı Ahmed Hulusi ve Hacı Mustafa Derviş ve Şurekası Suhefa-ı Osmâniye şirketi, I, 1.

¹⁸⁰ İbni Melek, **Mebârikü'l-ezhâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr**, Matbatu'ş-şeriketi's-sahafiyeti'l-Osmâniye, II, 354.

¹⁸¹ İbni Melek, **Mebârikü'l-ezhâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr**, Daru't-Tibaati'l-Osmâniye, 1328, I, 1.

mıştır. Hâfız Ahmed Tâhir el-Konevî bu baskıda Sâğânî'nin kimi yerde yanlış rumuzlar verdiği de işaret etmiştir. Bu baskı, kendisinden önceki baskılara nazaran daha muteber ve üzerinde emek harcanmış bir baskıdır.¹⁸²

(11) Beyrut, 1995. 1328/1910 Daru't-Tibâati'l-Osmâniye baskısı esas alınarak, yeni bir dizgi ile üç cilt halinde basılmıştır. Muhakkik Eşref b. Abdulkaksûd b. Abdurrahîm'dir. Neşir Daru'l-Cîl tarafından Beyrut'ta yapılmıştır.

Muhakkik tarafından eser üzerinde ciddi bir gayret ve emek sarfedilmiştir. Eşref b. Abdulkaksûd, eserin 1328 tarihli baskısını esas almış ve bu baskıdaki imla hatalarını tashih ile işe başlamıştır. Eserdeki hadisler ile şerhin arasını ayırmış, şerhin başladığı kısma “şerhu'l-hadis” başlığı ile işaret etmiştir. Eserdeki hadislerin tahriri yapılarak Sahihayn'daki yerlerine kitap, bâb isimleri ve hadis numaraları verilmek suretiyle işaret edilmiş, şerh metninde geçen ayetlerin geçtiği sûre adı ve âyet numarası verilmiştir. Açıklamaya lüzum olduğu bazı yerlerde, özellikle haberî sıfatlara dair meselelerin anlatıldığı hadislerde dipnot ile açıklamalar yapılmış ve Sâğânî'nin hatalı rumuz verdiği hadislere işaret edilmiştir. Kitabın sonuna hadislerin alfabetik olarak fihristi ve şerhlerde geçen ayetlerin fihristi eklenmiştir. Son olarak ise bâb ve kitap başlıklarının verildiği fihrist eklenmiştir. Neşir bu hali ile **Mebârik** neşirleri arasında en fazla emek harcanmış neşirdir.

5. Eserin Tertibi ve Fihristi

İbni Melek, şerhe esas aldığı **Meşâriku'l-Envâr**'ın tertibine herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Şerhe esas olan eserin müellifi Sâğânî, eserini bazı sarf-nahiv kavramlarını esas alarak tertip etmiştir. Bu üslup Arapça öğretimine de katkı sağlaması ve Arapça öğrenen öğrencilerin ilk anlardan itibaren hadisleri sarf-nahivde şâhid olarak kullanabilmeleri açısından önemlidir. Nitekim **Meşâriku'l-envâr** şârihi İbni Melek de bu eserin üslûbundan sitayişle bahsetmiş ve eşsiz bir tertibe sahip olduğunu söylemiştir. Sâğânî'nin kitapta takip ettiği bu üslûp eserinin kullanılıp meşhur olmasını da sağlamıştır.

¹⁸² İbni Melek, **Mebârikü'l-ezhâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr**, Ahmed Kâmil Efendi Matbaası, 1329, II, 359.

Meşâriku'l-envâr'ın fihristi şu şekildedir;

1. Bâb

- I. Fasil (1-189. hadis): “men-i mevsûle” veya “men-i şartiyye”
- II. Fasil (189-196. hadis): “Men-i istifhâmî”

2. Bâb

- I. Fasil (197-416 hadis): “İnne”
- II. Fasil (416-447. hadis): “İnnî”
- III. Fasil (447-452. hadis): “İnnehu”
- IV. Fasil (452-468. hadis): “Ennehum”
- V. Fasil (469. hadis): “İnnehum”
- VI. Fasil (469-476. hadis): “İnneha”
- VII. Fasil (476-482. hadis): “İnneke”
- VIII. Fasil (482-493. hadis): “İnnekum”
- IX. Fasil (493. hadis): “Ennekum”
- X. Fasil (494-521. hadis): “İnnemâ”

3. Bâb

- I. Fasil (521-731. hadis): “Lâ”

4. Bâb

- I. Fasil (731-877. hadis): “İzâ”
- II. Fasil (877. hadis): “İz”

5. Bâb

- I. Fasil beş kısımdır;
 - 1. (878-942. hadis) Nefy edatı olan “mâ”
 - 2. (942-956. hadis) İstifham edatı olan “mâ”
 - 3. (956. hadis) Mâ-i haberiyye
 - 4. (957-962. hadis) Mâ-i şartiyye
 - 5. (962-967. hadis) Mâ beyne
- II. Fasil dört kısımdır;

1. (967-1021. hadis) Nida harfi olan “ya” ve münada olarak erkek künyeleri
2. (1021-1030. hadis) Nida harfi olan “ya” ve münada olarak kabîle adları
3. (1030-1047. hadis) Nida harfi olan “ya” ve münada olarak çeşitli cins isimler
4. (1047-1072. hadis) Nida harfi olan “ya” ve münada olarak kadın künyeleri ve isimleri

6. Bâb

- I. Fasıl (1072-1093. hadis): “Leyse”
- II. Fasıl (1093-1100. hadis): “Nime ve Bise”
- III. Fasıl (1100-1114. hadis): “Beynâ ve Beynemâ”
- IV. Fasıl (1114-1120. hadis): “Le’ane Allahu”
- V. Fasıl (1120-1151. hadis): “Lev”
- VI. Fasıl (1151-1161. hadis): “Levlâ”
- VII. Fasıl (1161-1181. hadis): Şartıyye olan “in”
- VIII. Fasıl (1181-1192. hadis): “Hayr”
- IX. Fasıl (1192-1212. hadis): Efalû’t-tafdîl
- X. Fasıl (1212-1224. hadis): “Küllü”
- XI. Fasıl (1224-1232. hadis): “Kad”
- XII. Fasıl (1232-1251. hadis): “Lekad”

7. Bâb

- I. Fasıl (1251-1357. hadis): Lam takısı ile marife olan isimler
- II. Fasıl (1357-1362. hadis): “Eyyümâ”
- III. Fasıl (1362-1366. hadis): “Eyyüküm”
- IV. Fasıl (1366-1368. hadis): “Zâhir isme muzâf olan ey”
- V. Fasıl (1368-1391. hadis): Soru edatı olan “hemze”
- VI. Fasıl (1391-1413. hadis): “Elâ”
- VII. Fasıl (1413-1418. hadis): “Elem”
- VIII. Fasıl (1418-1422. hadis): “Efelâ”
- IX. Fasıl (1422-1428. hadis): “Eleyse ve eve”

- X. Fasil (1428-1439. hadis): “Emâ”
- XI. Fasil (1439-1450. hadis): “Meselü”
- XII. Fasil (1450-1457. hadis): “İyyâküm”
- XIII. Fasil (1457-1466. hadis): “Ene”
- XIV. Fasil (1466-1476. hadis): İsim fiil
- XV. Fasil (1476-1486. hadis): “Leke”
- XVI. Fasil (1486-1493. hadis): “Lem”
- XVII. Fasil (1493-1510. hadis): “Emmâ”

8. Bab

- I. Fasil (1510-1531. hadis): Rakamlar
- II. Fasil (1531-1546. hadis): Kendinden sonra vâv-ı kasem gelen “ellezî”
- III. Fasil (1546-1551. hadis): Kendinden sonra lafzatullah gelen “kasem harfleri”
- IV. Fasil (1551-1556. hadis): Müstakbele delâlet eden fiiller
- V. Fasil (1556-1634. hadis): Ma’lum muzarî fiil
- VI. Fasil (1634-1653. hadis): Meçhul müzarî fiil

9. Bab

- I. Fasil (1653-1725. hadis): Malum mâzî fiil
- II. Fasil (1725-1751. hadis): Meçhul müzârî fiil
- III. Fasil (1751-1776. hadis): Mazî mütekellim fiil
- IV. Fasil (1776-1793. hadis): “Hel”
- V. Fasil (1793-1982. hadis): Emir fiil

10. Bab

- I. Fasil (1982-2004. hadis): İbtidâ lâmi
- II. Fasil (2004-2150. hadis): Farklı şekillerde başlayan hadisler

11. Bab

- I. Fasil (2150-2177. hadis): Kudsî hadislerdeki kelimeler

12. Bab

- I. Fasil (2177-2267. hadis): Duâlar

6. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Mebâriku'l-Ezhâr üzerine haşiye ve tertip çalışmaları yapılmıştır. Bu bölümde **Mebâriku'l-Ezhâr**'ın haşiye ve tertiplerinden bahsetmek istiyoruz.

a. Haşiye

(1) Savâibu'l-efkâr haşiye alâ Mebâriki'l-ezhâr

Müellifi İbrahim b. Ahmed el-Muîd'dir (ö. ?).¹⁸³

(2) Haşiye?

Müellifi Vahyîzâde Muhammed b. Ahmed el-İznîkî'dir (ö. 1018/1609).¹⁸⁴

(3) Behcetü'l-envâr fî şerhi dîbaceti Mebâriki'l-ezhâr

Müellifi Abdurrahim (?)'dir.¹⁸⁵ Eserde İbn Melek'in mukaddimesi şerh edilmiştir.

b. Tertip

(1) Envâru'l-bevarik fî tertîbi şerhi'l-Meşârik

Müellifi İbrahim b. Mustafa el-Bergamavî'dir (ö. 1014/1605). Müellif hadisleri konularına göre bab ve fâsıllara ayırarak yeni bir tertip oluşturmuştur. İbareleri olduğu gibi bırakmış sadece lüzum olduğu yerlerde **Mesabih**'ten eklemeler yapmıştır.¹⁸⁶

7. İktibas Yöntemi

İbni Melek **Mebâriku'l-ezhâr**'da hatırı sayılır miktarda kaynaktan istifade etmiştir. Bu kaynakların büyük bir kısmı hadis eserleri ve hadis şerhleridir. Bunun yanında dil-lugat kitapları ve tefsir kitaplarından da bolca istifade etmiştir. Fakat bu kaynaklardan sadece gerekli kısa ve öz bilgileri aktarmış, bu bilgileri şerh metnine işlemiştir. İbni Melek, şerhin mukaddimesinde arz ettiği üzere eserinin kısa, öz ve bir o kadar da faydalı bir eser olması niyeti ile hareket etmiştir. Bu sebeple kaynak kullanımında bu maksadına mutabık kalmış ve başarılı olmuştur denilebilir.

¹⁸³ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1689.

¹⁸⁴ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1689.

¹⁸⁵ Habeşi, **Câmiu's-şürûh**, III, 1708.

¹⁸⁶ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1689.

Mebâriku'l-ezhâr'da kullanılan kaynak eserlere atıf yapılırken çoğunlukla tam olarak eser adları zikredilmemektedir. Genellikle atıf yapılan eserin ve müellifinin anlaşılmasına yetecek kadar bilgi verildiği görülür. Örneğin Nevevî'nin (ö. 676/1277) **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim** adlı eserine atıf yapılacağı vakit "*kâle'n-Nevevî*", "*kezâ fî şerhi Sahîhi Müslim li'n-Nevevî*" şeklinde bu esere işaret edilir.¹⁸⁷

Şârih kaynaklara atıf yaparken kimi zaman kaynak adını vermiş, kimi zaman da sadece "*kâle'n-Nevevî*", "*kâle't-Turbiştî*", "*kale'l-Kâdî*" gibi lafızlarla atıf yapmış ve eserin müellifinin adını vererek bu eserlere işaret etmiştir. İbni Melek farklı yerlerde işaret ettiğimiz gibi farklı şekillerde kullandığı kaynaklara atıflar yapmıştır. Örneğin kimi zaman tenkid amacıyla ve kimi zaman da tekid amacı ile bolca müracaat ettiği Bâbertî ve **Tuhfetü'l-ebrâr** adlı eserine atıf yaparken "*kâle şârih*", "*kale şeyhü's-şârih*" diyerek eser ismi vermeden müellif Bâbertî'ye atıf yapmış ve bazen de "*kale sâhibu't-Tuhfe*" diyerek Bâbertî'nin **Tuhfetü'l-ebrâr** adlı **Meşâriku'l-envâr** şerhine atıf yapmıştır. Bir diğer örnek olarak ise şerhte hatırı sayılır miktarda kullanılan ve atıf yapılan Tîbî'nin (ö. 743/1343) **el-Kâşif an hakâiki's-sünen** adlı **Mişkâtü'l-Mesâbih** şerhine işaret edileceği vakit kimi zaman sadece "*kâle Tîbî*" diyerek işaret edilmiş, bazen de "*kale Tîbî fî Şerhi'l-Mişkât*" diyerek işaret edilmiştir.¹⁸⁸

İbni Melek özellikle fikhî meselelerin değerlendirildiği yerlerde sadece isim vererek nakiller yapmış fakat ismini zikrettiği kişilerden yaptığı bu nakillerin hangi eserden alındığı hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Örneğin; "*Her kim ki oruçlu olduğunu unutarak bir şey yer ve içerse orucuna devam etsin, zîra onu Allah Teâlâ yedirip içirmiştir.*" hadisini şerh ederken, mezhep imamlarının bu husustaki görüşlerine yer vermiştir. İmam Mâlik'in (ö. 179/795) görüşünü zikredeceği vakit; "*kâle Mâlik*" ve Ahmed b. Hanbel'in görüşünü zikredeceği vakit de "*kâle Ahmed*" demekle yetinmiştir.¹⁸⁹ Bu gibi yerlerde yapılan alıntılarda herhangi bir esere de işaret edilmemektedir.

¹⁸⁷ İbni Melek, **Mebârik**, I, 42, 145, 467.

¹⁸⁸ İbni Melek, **Mebârik**, I, 272.

¹⁸⁹ İbni Melek, **Mebârik**, I, 172.

Şerhte özellikle hadisi rivayet eden sahâbe hakkında bilgi verirken “*kîle*”, “*kemâ kîle*”, “*hakâ*”, “*yukâlu*” gibi lafızlarla ictibaslarda bulunulmuştur. Fakat bu yapılırken de herhangi bir kaynak adı zikredilmemiştir.¹⁹⁰ Herhangi bir esere veya müellife işaret edilmeksizin yapılan atıflarda kullanılan diğer lafızlar da “*kâle ba’zun*”, “*kavlu men kâle*”, “*kâle’s-şurrâh*”, “*kâle ba’zu’s-şurrâh*”, “*mine’s-şurrâhi men kâle*” gibi lafızlardır.¹⁹¹ Bu gibi lafızlar ile yapılan ictibaslar ve aktarılan bilgilerin hangi kaynaktan alındığı meçhuldür.

8. Kullanılan Kaynaklar

Daha önceki bölümlerde işaret ettiğimiz üzere İbni Melek şerhinde çok sayıda kaynaktan istifade etmiş ve bu kaynaklara atıf yapmıştır. Bu eserlerin çoğunun ise hadis ve hadis şerhi niteliğindeki eserler olduğu görülür. İbn Melek bunun yanında lügat, fıkıh, tefsir kaynaklarına da sıkça başvurmuştur. İbn Melek eserin herhangi bir yerinde, kullandığı ve istifade ettiği kaynakları topluca zikretmemiştir. Fakat biz satır aralarından tespit edebildiğimiz kadarı ile bu eserlerden ve müelliflerinden bahsetmek istiyoruz.

a. Lügat-Dil Eserleri

İbni Melek özellikle garip kelimeleri açıklarken ve lügavî tahliller yaparken sık sık bu alanlara dair eserlerden istifade etmiştir. Bu eserleri ve müelliflerini şu şekilde zikredebiliriz.

(1) Islâhu’l-Mantık

Arap dili âlimi ve edip Ebû Yusûf es-Sikkât’in (ö. 244/858) dil hatalarına ve kelimelerin hatalı kullanımlarına işaret etmek için telif ettiği eserdir.¹⁹² İbni Melek eserinde iki yerde İbnü’s-Sikkât ve eserine atıf yapar.¹⁹³

¹⁹⁰ İbni Melek, **Mebârik**, I, 74, 312; III, 584.

¹⁹¹ İbni Melek, **Mebârik**, I, 42, 502.

¹⁹² Karaarslan, “İbnü’s-Sikkât”, **DİA**, XXI, 210.

¹⁹³ İbni Melek, **Mebârik**, I, 26; II, 359.

(2) Tâcü'l-luga

Türk asıllı olan Arap dili âlimi Ebû Nasr el-Cevherî'nin (ö. 400/1009) Arap sözlükçülüğü tarihinde tertip itibariyle yeni bir çığır açtığı eseridir. Sözlük hüviyetindeki eser, sadece sahih kelimeleri yani bedevî araplardan gelen fasih kelimeleri ihtiva etmek özelliğini taşımaktadır. Yazıldığı günden itibaren meşhur olmuş ve üzerinde çalışmalar yapılmış muteber bir eserdir.¹⁹⁴ İbni Melek'in garip kelimeleri açıklarken ve lugavî değerlendirmeler yaparken bu eserden çok fazla istifade ettiği görülür.¹⁹⁵ Hatta **Sihâhu'l-Arabiyye** İbni Melek'in bu konudaki ana kaynağıdır. Kimi zaman Cevherî'nin bu eserinden direk olarak alıntılar yaptığı gibi kimi zaman da kendisi bir değerlendirme yaptıktan sonra, "*kezâ fi'l-Cevherî*" şeklinde Cevherî'nin **Sihâh**'ını delil gösterdiği de görülür.

(3) el-Emâlû'n-nahviyye

Dil âlimi Cemalüddîn İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) **el-Mufasssal** adlı eseri ve kendisinin **el-Kâfiye** adlı eserindeki bazı konular ve bir kısım âyetlerdeki nahiv meseleleri hakkındaki açıklamalarını ihtivâ eden eserdir.¹⁹⁶ İbni Melek birkaç yerde bu esere atıf yapmıştır.¹⁹⁷

(4) el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib

Arap dili âlimi ve sözlükçüsü Ebü'l-Feth Buhânüddîn el-Mutarriżî'nin (ö. 610/1213) daha önce Hanefî fıkıh kitaplarında geçen garip kelimeleri açıklamak üzere telif ettiği **el-Mu'rib fî lugati'l-fıkh** adlı eserini yeniden gözden geçirmek ve tertip etmek suretiyle kaleme aldığı eserdir.¹⁹⁸ İbni Melek bu esere iki kez atıf ile bazı kelimelerin açıklamasını yapmıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Kılıç, "Cevherî", **DİA**, VII, 459.

¹⁹⁵ İbni Melek, **Mebârik**, I, 25, 2, 32, 109, 151, 303; II, 12, 78, 109, 181, 601; III, 20, 50, 323, 339, 367.

¹⁹⁶ Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", **DİA**, XXI, 57.

¹⁹⁷ İbni Melek, **Mebârik**, I, 21.

¹⁹⁸ Çöğenli, "Mutarriżî", **DİA**, XXXI, 376.

¹⁹⁹ İbni Melek, **Mebârik**, I, 151; II, 13.

(5) Şerhu's-Şâfiye

Sarf, nahiv ve mantık âlimi Necmü'l-eimme Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî'nin (ö. 688/1289) İbnü'l-Hacib'in **eş-Şâfiye** adlı eseri üzerine telif ettiği şerhtir. Esterabadî'nin bu eseri sarf ilminin ana kaynaklarından biri kabul edilir.²⁰⁰ İbni Melek eserinde birkaç yer Esterâbâdî'nin bu eserine atf ile kelime tahlilleri yapar.²⁰¹

b. Hadis ve Hadis Şerhi Niteliğindeki Eserler

İbni Melek hadisleri şerh ederken hatırı sayılır miktarda hadis ve hadis şerhi hüviyetindeki eserlerden istifade etmiştir. Hatta kullandığı kaynakların büyük bir kısmı bu eserlerdir.

Bu eserlerden göze çarpan ve en çok kullandığı kaynaklar arasında el-Hattâbî'nin (ö. 388/998) **Meâlimu's-sünen** adlı eseri, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) **İkmâlû'l-mu'lim fi şerhi Sahîhi Müslim** adlı eseri, en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) **el-Minhâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc** adlı eseri ve Ekmelüddîn el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) **Tuhfetü'l-ebrâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr** adlı eseri sayılabilir.

İbni Melek, Bâbertî'nin bu eserine ayrı bir ehemmiyet vermiş, bu eserden çok fazla ıktibasta bulunmuştur. Kimi yerde Bâbertî'yi tekid eder şekilde ıktibasları olduğu gibi²⁰² azımsanmayacak yerde de Bâbertî'nin ifadelerini yanlış bulduğunu dile getirmiş ve onu tenkid etmiştir.²⁰³ İki müellifin muasır olmaları ve Hanefi fakihî olmaları böyle bir çekişmeye sebep olmuştur diyebiliriz. Fakat şunu da zikretmek gerekir ki; İbni Melek'in şerhte yaptığı bu tenkitler, onun muhatabına karşı düşmanca hisler beslediğine delil olmaz. Hatta İbni Melek'in Bâbertî'den bahsederken “şeyh”, “şeyhu's-şârih” gibi övgü ve hürmete delalet eden lafızlar kullanması ona karşı duyduğu hürmete ve beslediği muhabbete işaret etmektedir. Bu itiraz ve tenkitleri tatlı çekişmeler

²⁰⁰ Gümüş, “Radî el-Esterâbâdî”, **DİA**, XXXIV, 388.

²⁰¹ İbni Melek, **Mebârik**, I, 34.

²⁰² İbni Melek, **Mebârik**, I, 200.

²⁰³ İbni Melek, **Mebârik**, II, 25, 319, 266; III, 252, 296; İbn Melek'in **Mebâriku'l-ezhâr**'da Bâbertî'ye yaptığı itirazlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kumbasar, **Babertî ile İbn Melek Arasındaki Fıkhi Tartışmalar Tuhfe-Mebârik Özelinde**, Araştırma Yayınları, Ankara 2016; Baktır, “İbn Melek'in **Mebârik**'de Ekmelüddin Babertî'ye itirazları”, **Ekmelüddin Babertî'yi Keşif yolunda I. Ekmelüddin Babertî Sempozyumu**, Bayburt Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2014, s. 185.

olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Takdir edilmesi gerekir ki ayrıntı sayılabilecek meselelere dair bu anlayış ve yorum farklılıkları fakihler arasında her zaman vukû bulagelmıştır.

Eserde hadis şerhlerinden başka, hadis metni eserlerine de sıkça başvurulduğu görülür. İbni Melek kimi yerde hadis kaynaklarına atıfla rivayet farklarına değinmekte ve şerhe konu olan eserde yapılan rumuz hatalarına işaret etmektedir.

İbni Melek'in **Mebâriku'l-Ezhâr**'da istifade ettiği hadis ve hadis şerhi eserleri tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

(1) **el-Muvatta**

Malikî mezhebinin imamı, müctehid ve muhaddis Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) Hz. Peygamber'in hadisleri ve Medine halkının uygulamasını yansıtan sahabe görüşlerini toplamak üzere kaleme aldığı eserdir.²⁰⁴ İbni Melek rivayet farklılıklarına işaret etmek üzere iki yerde **el-Muvatta**'ya atıf yapmıştır.²⁰⁵

(2) **el-Câmiu's-sahîh/Buhârî**

Müctehid ve muhaddis el-Buhârî'nin (ö. 256/870) sahih hadisleri topladığı eseridir. Eser bu hali ile Kur'an-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kaynak olarak kabul edilmektedir. Buhârî bu eserini 600.000 hadis arasından seçerek 16 yılda meydana getirmiştir. Eser üzerine yüzlerce şerh ve inceleme çalışması telif edilmiştir.²⁰⁶ İbni Melek hadislerin sahâbe râvîlerinin rivâyet sayılarını tespit etmiş ve bunların kaç tanesinin Buhârî ve Müslim'in **Sahihayn** olarak anılan eserlerinde yer aldığını zikretmiştir. Bununla beraber rivayet farklarına ve rumuz hatalarına işaret ederken de Buhârî ve eserine sıkça atıf yapar.²⁰⁷

(3) **el-Câmiu's-sahîh/Müslim**

Muhaddis ve müctehid Müslim b. Haccâc'ın (ö. 261/875) sahih hadisleri topladığı eseridir. Eser tekrarları ile beraber 12.000 hadis ihtivâ etmektedir. Eser Buhârî'nin **el-Câmiu's-sahîh**'i ile beraber, Kur'an-ı Kerîm'den sonra en güvenilir

²⁰⁴ Özel, "Malik b. Enes", **DİA**, XXVII, 506.

²⁰⁵ İbni Melek, **Mebârik**, II, 404, 562.

²⁰⁶ A'zamî, "Buhârî", **DİA**, VI, 368-371.

²⁰⁷ İbni Melek, **Mebârik**, I, 82, 85, 94, 196; II, 186, 329, 433, 562; III, 115, 123, 201, 390.

kaynak olarak kabul edilir. Eser üzerine birçok şerh çalışması yapılmıştır.²⁰⁸ İbni Melek **Mebârik**'de hadislerin sahâbe râvîleri hakkında bilgi verirken onların rivayetlerinin kaç tanesinin Müslim'in bu eserinde yer aldığına işaret eder. Bunun yanında, rivayet farklılıklarına işaret ederken sık sık Müslim'in bu eserine atıf yapar.²⁰⁹

(4) es-Sünen/İbn Mâce

Hadis hâfızı İbn Mâce'nin (ö. 273/887) **Kütüb-i Sitte**'nin altıncısı olarak kabul edilen eseridir. Eser 4341 hadis ihtivâ etmekte olup bunların bin kadarı zayıf kabul edilmiştir.²¹⁰ İbni Melek rivayet farklılıklarına işaret ederken iki yerde İbn Mâce'nin **es-Sünen**'ine atıf yapar.²¹¹

(5) es-Sünen/Ebû Dâvûd

Muhaddis Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) İslam Hukuku ile ilgili, sahihinden zayıfına kadar 4800 hadisi ihtiva eden eseridir. Eser **Kütüb-i Sitte** olarak adlandırılan en muteber altı hadis eserinden biri olarak kabul edilir.²¹² İbni Melek rivayet farklılıklarına işaret ederken Ebû Dâvûd ve eserine beşten fazla yerde atıf yapar.²¹³

(6) el-Câmiu's-sahîh/Tirmizî

Muhaddis Tirmizî'nin (ö. 279/892) **Kütüb-i Sitte**'den biri sayılan eseridir. Eser ihtiva ettiği hadisler bakımından, dînî konuların hemen hepsini kapsayan câmi türü eserlerdendir.²¹⁴ İbni Melek üçten fazla yerde Tirmizî'nin eserine atıfla rivayet farklılıklarına işaret etmiştir.²¹⁵

(7) es-Sünen/Nesâî

Muhaddis Nesâî'nin (ö. 303/915) 5788 hadisi topladığı eseridir. Eserin bu hali ile sünenler arasında en az zayıf hadis içeren eser olduğu kabul edilir.²¹⁶ İbni Melek, Nesâî'nin eserine atıf ile birkaç yerde rivayet farklılıklarına işaret eder.²¹⁷

²⁰⁸ Kandemir, "Müslim b. Haccâc", **DİA**, XXXII, 93.

²⁰⁹ İbni Melek, **Mebârik**, I, 46, 47, 49, 73; II, 220, 248, 321, 554; III, 123, 201, 252, 349.

²¹⁰ Kandemir, "İbn Mâce", **DİA**, XX, 161.

²¹¹ İbni Melek, **Mebârik**, II, 651.

²¹² Kandemir, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", **DİA**, X, 121.

²¹³ İbni Melek, **Mebârik**, I, 221, 277, 465; II, 563; III, 110.

²¹⁴ Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s. 98.

²¹⁵ İbni Melek, **Mebârik**, I, 221, 323, 378.

²¹⁶ Kandemir, "Nesâî", **DİA**, XXII, 564.

²¹⁷ İbni Melek, **Mebârik**, I, 277.

(8) Meâni'l-âsâr

Hanefî fakîhi ve muhaddis Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) fıkıh sistematğine göre mezhepler arasındaki tartışmalı hadisleri incelediği eseridir.²¹⁸ İbni Melek dört yerde bu esere atıf ile ıktıbasta bulunur.²¹⁹

(9) Bahrü'l-fevâid/Meâni'l-ahbâr

Ebû Bekr el-Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) ibadet, tasavvuf, ahlak ve edeple alakalı 222 hadisi şerhettiği eseridir. Bu hadisler şerhedilirken ayrıca 805 hadis kullanılmıştır.²²⁰ İbni Melek, garip kelimeleri açıklarken ve hadislerdeki meseleleri değerlendirirken yirmi dörtten fazla yerde Kelâbâzî ve eserine atıf yapmıştır.²²¹

(10) Meâlimü's-sünen

Muhaddis ve lügatçı el-Hattâbî'nin (ö. 388/998) **Sünen-i Ebû Dâvûd** üzerine yaptığı şerhtir. Eser ilk hadis şerhlerinden biri olarak kabul edilmektedir.²²² İbni Melek, garip kelimeleri açıklarken ve hadisleri değerlendirirken yirmiden fazla yerde Hattâbî'nin bu eserine atıf yapar.²²³

(11) el-Cem Beyne's-Sahîhayn

Hadis, tarih ve fıkıh âlimi Ebû Abdillâh Muhammed el-Humeydî'nin (ö. 488/1095) **Sahîh-i Buhârî** ve **Sahîh-i Müslim**'deki hadisleri sahâbe râvîlerin esas alındığı müsned tertibiyle bir araya getirerek oluşturduğu eserdir. Humeydî esere **Buhârî** ve **Müslim**'de olmayan bazı rivayetleri de eklemiştir. Eser bu hali ile cem türü çalışmaların en güzel örneklerinden biridir.²²⁴ İbni Melek, rivayet farklılıklarına işaret etmek üzere yirmi beşten fazla yerde Humeydî'nin bu eserine atıf yapar.²²⁵

²¹⁸ İltaş, "Tahâvî", **DİA**, XXXIX, 387.

²¹⁹ İbni Melek, **Mebârik**, I, 357, 395; II, 52; III, 16.

²²⁰ Uludağ, "Kelâbâzî", **DİA**, XXV, 193.

²²¹ İbni Melek, **Mebârik**, I, 48, 151, 155; II, 424, 574, 603; III, 13, 33, 188.

²²² Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s. 189.

²²³ İbni Melek, **Mebârik**, I, 335, 429, 473; II, 56, 90, 128; III, 129.

²²⁴ Yücel, "Humeydî", **DİA**, XVIII, 358.

²²⁵ İbni Melek, **Mebârik**, I, 151.

(12) **Mesâbîhu's-Sünne**

Muhaddis, müfessir ve Şâfiî fakîhi Muhyissünne el-Begavî'nin (ö. 516/1122) güvenilir hadis kaynaklarından seçtiği hadislerden oluşturduğu eseridir. Eser 4719 hadis ihtiva etmektedir.²²⁶ İbni Melek rivayet farklılıklarına işaret etmek üzere bu esere on bir yerde atıf yapar.

(13) **Şerhu's-Sünne**

Begavî'nin tanınmış muhaddislerin eserlerinden derlediği hadisleri konularına göre sıralayıp şerhettiği eserdir. Eser, müellifi Begavî'ye sünneti ihyâ eden mânasında "Muhyissünne" lakabını kazandırmıştır.²²⁷ İbni Melek bu esere on yerde atıf yapmış ve bu eserden iktibasta bulunmuştur.

(14) **el-Mu`lim bi fevâidi Müslim**

Mâlikî fakîhi, hadis ve kelam âlimi Ebû Abdillâh el-Mâzerî'nin (ö. 536/1141) Müslim'in **el-Câmiu's-sahîh** adlı eserini okuturken talebelerinin aldığı notlardan oluşan eserdir. Eser fikhu'l-hadis literatürünün en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilebilir.²²⁸ İbni Melek, bu esere on yerde atıf yapmış ve iktibasta bulunmuştur.

(15) **el-Fâik fî garîbi'l-hadîs**

Tefsirciliği ve arap dili edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan Mu'tezile âlimi Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) hadislerde geçen garip kelimeleri açıkladığı eseridir.²²⁹ İbni Melek birkaç yerde Zemahşerî ve **el-Fâik** adlı eserine atıfla garip kelimelerin açıklamalarına yer verir.²³⁰

(16) **Ârizatü'l-ahve zî fî şerhi't-Tirmizî**

Endülüslü Mâlikî fakîhi ve muhaddis Ebu Bekr İbnül-Arabî'nin (ö. 543/1148) Tirmizî'nin **el-Câmiu's-sahîh**'i üzerine yaptığı şerhtir. Eser **el-Camiu's-Sahîh**'in tamamını kapsayan ilk şerh olma özelliğini taşımaktadır.²³¹ İbni Melek, iki yerde Ebû

²²⁶ Güngör, "Begavî", **DİA**, V, 340.

²²⁷ Güngör, "Begavî", **DİA**, V, 340.

²²⁸ Kaya, "Mâzerî", **DİA**, XXVIII, 194.

²²⁹ Öztürk, "Zemahşerî", **DİA**, XXXIV, 236.

²³⁰ İbni Melek, **Mebârik**, I, 151.

²³¹ Baltacı, "İbnü'l-Arabî", **DİA**, XX, 490.

Bekr İbnü'l-Arabî'ye ve eserine atf yapmış ve bu eserdeki değerlendirmelere yer vermiştir.²³²

(17) İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim

Mâlikî kadısı, hadis, fıkıh ve dil âlimi Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) **Sahîh-i Müslim** şerhidir. Mâzerî'nin **el-Mu'lim** adlı ilk **Sahîh-i Müslim** şerhi olan eserdeki bazı eksik noktaların tamamlanması ve bazı hataların da düzeltilmesi gayesi ile telif edilmiştir.²³³ İbni Melek'in şerhte en çok atf yaptığı eserlerden biridir. Kâdî İyâz ve eserine yüzden fazla yerde işaret edilmiş ve bu eserden iktibasla açıklamalara yer verilmiştir.²³⁴

(18) İhkâmu'l-ahkâm şerhu Umdeti'l-ahkâm

Müctehid, âlim ve muhaddis Takiyyüddîn İbn Dakîku'l-İd'in (ö. 702/1302) hadis hâfızı Cemmâilî'nin (ö. 600/1203) **Sahîhayn**'da Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivayet etmiş oldukları ahkâm hadisleri topladığı **Umdetü'l-ahkâm** adlı eserinin şerhidir.²³⁵ İbni Melek, özellikle fikhî değerlendirmeler yaparken kimi zaman İbnu Dakîku'l-İd'in bu eserinden iktibasla ona atıfta bulunur. Bu atıfların sayısı sekiz kadardır.²³⁶

(19) Câmiu'l-usûl li ehâdisi'r-Resûl

Hadis ve tefsir âlimi Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Cezerî'nin (ö. 606/1210) Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İmam Mâlik'in eserlerinden derlediği hadisleri konularına göre alfabetik olarak sıralayıp tertip ederek meydana getirdiği eserdir.²³⁷ İbni Melek on beşten fazla yerde bu esere atf ile rivayet farklılıklarına işaret etmiştir.²³⁸

²³² İbni Melek, **Mebârik**, II, 327, 445.

²³³ Kandemir, "Kadî İyâz", **DİA**, XXIV, 117.

²³⁴ İbni Melek, **Mebârik**, I, 75, 91, 239; II, 7, 28, 327; III, 22, 59, 97.

²³⁵ Özel, "İbn Dakîku'l-İd", **DİA**, XIX, 408.

²³⁶ İbni Melek, **Mebârik**, I, 65, 91, 137, 154, 417, 468, 515; II, 505.

²³⁷ Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr", **DİA**, XXI, 28.

²³⁸ İbni Melek, **Mebârik**, I, 52, 138, 278; II, 445, 556; III, 28, 43, 205, 240.

(20) **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs**

Câmiu'l-usûl li ehâdisi'r-resûl adlı eserin müellifi Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in garîbü'l-hadis ilmine dair eseridir. Eserde alfabetik bir düzen takip edilmiş ve hadislerde geçen nâdir kelimeler açıklanmıştır.²³⁹ İbni Melek bu esere atıfla üç yerde hadislerde geçen garip kelimelerin mânaları üzerinde değenlendirmeler yapar.²⁴⁰

(21) **el-Müfhim şerhu Sahîhi Müslim**

Endülü's'lü muhaddis ve Mâlikî fakih Ebü'l-Abbâs el-Kurtubî'nin (ö. 656/1258) **Sahîh-i Müslim** şerhidir. Kurtubî bu eserde, daha önce **Sahîhu Müslim** üzerine yaptığı ihtisar çalışması olan **Telhîsu Sahîhi Müslim** adlı kitabı şerhetmiştir.²⁴¹ İbni Melek bu esere dörtten fazla yerde atıf yapmış ve ıktıbasta bulunmuştur.²⁴²

(22) **el-Müyesser fî şerhi Mesâbîhi's-sünne**

İmam Ebû Abdillâh el-Türbîştî'nin (ö. 661/1263) **Mesâbîhu's-Sünne** şerhidir. Eserde hadislerin tümü şerhedilmemiş, sadece gerekli görülen hadisler hakkında değlendirmeler yapılmıştır.²⁴³ İbni Melek bu esere atıfla on beş yerde Türbîştî'nin değlendirmelerine yer verir.²⁴⁴

(23) **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**

Hadis âlimi ve fakih Nevevî'nin (ö. 676/1277) **Sahîh-i Müslim** şerhidir. **Sahîh-i Müslim** şerhlerinin en önemlilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Eserde senetlerdeki râvîler hakkında bilgiler verilmiş, metinlerdeki garip kelimeler açıklanmış ve birbirine zıt gibi görünen hadisler hakkında değlendirmeler yapılmıştır. Eserin önemli bir özelliği de Müslim'in **el-Câmiu's-Sahîh**'ine bâb başlıklarının konmuş olmasıdır.²⁴⁵ Eser İbni Melek'in şerhte en çok kullandığı kaynaklardan biridir. Zîra yüz elliden fazla yerde atıf yaptığı bu eserden ıktıbas ile kimi zaman Nevevî'nin

²³⁹ Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr", **DİA**, XXI, 28.

²⁴⁰ İbni Melek, **Mebârik**, II, 35, 204, 401.

²⁴¹ Topaloğlu, "Kurtubî", **DİA**, XXVI, 454.

²⁴² İbni Melek, **Mebârik**, II, 80, 162; III, 93, 283.

²⁴³ Türbîştî, **el-Müyesser fî şerhi Mesâbîh**, s. 23.

²⁴⁴ İbni Melek, **Mebârik**, I, 360, 426, 438; II, 397, 406, 593; III, 187, 267, 366.

²⁴⁵ Kandemir, "Nevevî", **DİA**, XXXIII, 46.

kelime açıklamalarına yer vermiş ve kimi zaman da onun diğer açıklamalarına işaret etmiştir.²⁴⁶ Eser **Mebâriku'l-ezhâr**'ın ana kaynaklarından biridir.

(24) **el-Mefâtûh fî halli şerhi'l-Mesâbîh**

Müzhirüddîn el-Zeydânî'nin (ö. 727/1327) **Mesâbîhu's-sünne** adlı eser üzerine yaptığı şerhtir.²⁴⁷ İbni Melek bu esere atf ile on bir yerde değerlendirme yapar.²⁴⁸

(25) **el-Kâşif an hakâiki's-sünen**

Mufessir, muhaddis, dil ve edebiyat âlimi Ebû Muhammed et-Tîbî'nin (ö. 743/1343) **Mişkâtü'l-mesâbîh** üzerine yaptığı şerhtir. Tîbî, şerhte büyük oranda Nevvî'nin **Sahîh-i Müslim** şerhinden istifade etmiştir.²⁴⁹ İbni Melek bu esere atfıla kırk beşten fazla yerde ıktıbasta bulunmuştur.²⁵⁰

(26) **Tuhfetü'l-ebrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr**

Bayburtlu Hanefî fakîhi Ekmelüddin el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) Sâğânî'nin **Meşâriku'l-envâr** adlı hadis eserine yaptığı şerhtir. Eserde hadislerin sebep-i vürûduna işaret edilmiş, gramer tahlilleri yapılmış ve garip kelimelerin açıklamalarına yer verilmiştir. Fıkıhçı kimliği ile ön plana çıkan Bâbertî'nin hadisleri değerlendirirken bol bol fikhî değerlendirmelere de yer verdiği görülür.²⁵¹ İbni Melek'in bu esere ayrıca bir ehemmiyet verdiği görülmektedir. Nitekim o kimi zaman Bâbertî'nin bu eserine atfıla ona itirazlarda bulunup tenkit etmiş, kimi zaman da onun değerlendirmelerini isabetli bularak bu değerlendirmeleri şerh metnine işlemiştir. İbni Melek bu şekilde Bâbertî ve **Tuhfetü'l-ebrâr** adlı eserine 115'ten fazla yerde atf yapar.²⁵²

²⁴⁶ İbni Melek, **Mebârik**, I, 51, 59, 83; II, 48, 56, 299; III, 54, 75, 294.

²⁴⁷ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1699.

²⁴⁸ İbni Melek, **Mebârik**, I, 48, 407, 468; II, 45, 362, 430; III, 13, 215, 267.

²⁴⁹ Özkan, "Tîbî", **DİA**, XXXXI, 126.

²⁵⁰ İbni Melek, **Mebârik**, I, 261, 369, 272; II, 128, 184, 362; III, 33, 78, 186.

²⁵¹ Beyler, "Muhammed, Babertî'nin Tuhfetü'l-Ebrar fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr İsimli Eserindeki Şerh Metodu", **Ekmelüddin Babertî'yi Keşif Yolunda 1. Ekmelüddin Babertî Sempozyumu**, s. 181-184.

²⁵² İbni Melek, **Mebârik**, I, 90, 143, 424; II, 51, 393, 202; III, 22, 113, 623.

(27) **Fazlû'l-mün'im fî şerhi Sahîhi Müslim**

Şâfiî fakîhi Ebû Abdillâh el-Herevî er-Râzî'nin (ö. 829/1426) **Sahîh-i Müslim** şerhidir.²⁵³ İbni Melek bu esere üç yerde atıf yapmış ve bu eserden ıktıbasta bulunmuştur.²⁵⁴

c. **Diğer Eserler**

(1) **Kitabü't-tabakâti'l-kebîr**

Siyer, hadis ve ensâb âlimi İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) sahabe, tâbiûn ve müellifin kendi asrında yaşayan muhaddis, tarihçi ve ensâb âlimlerinden 4300 kadar şahsın biyografilerini ihtiva eden eseridir.²⁵⁵ İbni Melek bu esere atıfla bir yerde ıktıbasta bulunur.²⁵⁶

(2) **Kûtü'l-kulûb**

Mutasavvıf Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) tasavvuf ilminin doğuş dönemi hakkında bilgiler veren, zühd ve ibadet konularını genişçe işleyen eseridir.²⁵⁷ İbni Melek bu esere birkaç yerde atıfta bulunur.²⁵⁸

(3) **el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'an**

Arap dili âlimi ve müfessir Ebû İshak en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 427/1035) kaleme aldığı tefsirdir.²⁵⁹ İbni Melek bu esere bir yerde atıfla ıktıbasta bulunmuştur.²⁶⁰

(4) **Tefsîrü'l-Kur'an/Tefsîrü'l-Mâverdi**

Siyaset ve ahlâk nazariyeleri ile tanınan Şâfiî fakîhi Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdi'nin (ö. 450/1058) Kur'an-ı Kerîm'den sadece gerekli gördüğü ayetlerini tefsir ettiği eseridir.²⁶¹ İbni Melek bu esere iki yerde atıf yapar ve Mâverdi'nin değerlendirmelerine yer verir.²⁶²

²⁵³ Köse, "Herevî", **DİA**, XVII, 227.

²⁵⁴ İbni Melek, **Mebârik**, I, 205; III, 199, 322.

²⁵⁵ Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s. 272.

²⁵⁶ İbni Melek, **Mebârik**, II, 182.

²⁵⁷ Saklan, "Ebû Tâlib el-Mekkî", **DİA**, X, 239.

²⁵⁸ İbni Melek, **Mebârik**, I, 310; III, 347.

²⁵⁹ Mertoğlu, "Sa'lebî", **DİA**, XXXVI, 29.

²⁶⁰ İbni Melek, **Mebârik**, I, 444.

²⁶¹ Kallek, "Mâverdi", **DİA**, XXVIII, 185.

²⁶² İbni Melek, **Mebârik**, I, 12, 17.

(5) İhyâü ulûmi'd-dîn

Eş'arî kelamcısı ve Şâfiî fâkihi Hüccetü'l-İslâm el-Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) tasavvuf ve ahlâk konularını ihtiva eden eseridir. Eser İslam düşüncesinin en dikkat çekici eserlerinden biri olarak kabul edilir.²⁶³ İbni Melek bu esere iki yerde atıf yapar.²⁶⁴

(6) el-Müstasfâ fî ilmi'l-usûl

Gazzâlî'nin fıkıh usulü eseridir. Müellif eserde, fıkıh usulü ve mantık ilimlerini mezcetmiştir.²⁶⁵ İbni Melek bu esere atıfla birkaç yerde iktibasta bulunur.²⁶⁶

(7) Meâlimu't-tenzîl

Ebû Muhammed Muhyissünne el-Begavî'nin (ö. 516/1122) tefsir eseridir. Begavî ayetleri hadislerle, sahabe ve tâbiîn müfessirlerinin ve daha sonraki âlimlerin görüşleriyle açıklamaktadır.²⁶⁷ İbni Melek bir yerde esere atıfla müellifin değerlendirmelerine işaret etmiştir.²⁶⁸

(8) el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil li vücûhi't-tevîl

Tefsirciliği ve Arap dili-edebiyatına dair çalışmaları işe tanınan Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) meşhur tefsiridir. Eser kendinden sonra telif edilen birçok esere de kaynak olmuştur.²⁶⁹ İbni Melek bu eserden iktibas ile yediden fazla yerde değerlendirmelere yer verir.²⁷⁰

(9) el-Muhîtü'l-Burhânî

Hanefî fâkihi Burhânüddin (Burhânü's-Şerîa) el-Merginânî'nin (ö. 616/1219) fîrû fıkha dair eseridir. Müellif, zâhiru'r-rivâye olarak bilinen altı kitaptaki meseleleri

²⁶³ Karlığa, "Gazzâlî", **DİA**, XIII, 523.

²⁶⁴ İbni Melek, **Mebârik**, I, 550; III, 367.

²⁶⁵ Karlığa, "Gazzâlî", **DİA**, XIII, 519.

²⁶⁶ İbni Melek, **Mebârik**, I, 456.

²⁶⁷ Güngör, "Begavî", **DİA**, V, 340.

²⁶⁸ İbni Melek, **Mebârik**, II, 261.

²⁶⁹ Öztürk, Mustafa; Mertoğlu, Mehmet Suat, "Zemahşerî", **DİA**, XXXIV, 236.

²⁷⁰ İbni Melek, **Mebârik**, I, 140, 164, 168, 208, 501; II, 214; III, 301.

bir araya toplamış ve bunlara nâdiru'r-rivâye ve vâkıat kitaplarında geçen meseleleri de eklemiştir.²⁷¹ İbni Melek bu esere atıfla iki yerde ıktıbasta bulunmuştur.²⁷²

(10) **Kitâbu't-tahrîr**

Ebû'l-Abbas ed-Dımaşkî'nin (ö. 782/1380) fîrû fıkha dair eseridir. Dımaşkî bu eseri, Mevsılî'nin (ö. 683/1284) **el-Muhtâr li'l-fetvâ** adlı eserini ihtisar ederek oluşturmuştur.²⁷³ İbni Melek bu esere atıfla iki yerde Dımaşkî'nin değerlendirmelerine yer verir.²⁷⁴

Mebâriku'l-ezhâr'da Sıbeveyhi (ö. 180/796), Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848), İsmail el-Müzenî (ö. 264/878), İbrahim el-Mervezî (ö. 340/951), Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014), Ebû İshak el-İsferâyînî (ö. 418/1027), Ebû Bekr el-Burkânî (ö. 425/1034), Vâhidî (ö. 468/1076), Yûsuf el-Hemedânî (ö. 535/1140) gibi kimselere de atıflar yapmıştır. Fakat bu isimlere yapılan atıflarda ismi geçen kimselerin hangi eserlerinden alıntı yapıldığını tespit etmek mümkün olmamıştır.

Görüldüğü üzere İbni Melek şerhinde çok fazla kaynaktan istifade etmiş, bu kaynaklara ve müelliflere işaret etmiştir. Eserin mukaddimesinde de arz edildiği üzere eserin en önemli özelliklerinden ve müellifinin ön şartlarından birisi eserde şerhlerden sadece gerektiği kadar alıntı yapmak ve şerhi gereksiz bilgilerle doldurmamaktır. Genel olarak şarihin bu ön şarta mutabık kaldığını ifade etmek gerekir. Nitekim sadece lüzum olduğu yerlerde yapılan bu alıntılar çok kısa ve birkaç cümleyi geçmeyen alıntılardır.

Burada işaret edilmesi ve üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer nokta da; İbni Melek'in bu kadar fazla kaynağa nasıl sahip olduğu veya bu kadar kaynağa ulaşma imkânını nasıl bulduğudur. Öyle ki İbni Melek hadis, fıkıh, lûgat, kelam gibi ilimlere dair gerçekten fazla sayılabilecek miktarda kaynak kullanmıştır. İbni Melek'in yaşadığı tarih, dönem ve coğrafya itibariyle bu kadar kaynağa ulaşabilmiş olması ilgi çekicidir. Nitekim İbni Melek, 14. Yüzyıl Anadoluşunda yaşamıştır ve bu dönemde

²⁷¹ Uzunpostalcı, "Burhâneddîn el-Buhârî", **DİA**, VI, 436.

²⁷² İbni Melek, **Mebârik**, I, 153, 274.

²⁷³ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1622.

²⁷⁴ İbni Melek, **Mebârik**, I, 187, 359.

Anadolu son birkaç yüzyılını siyasî istikrarsızlık ve karışıklarla geçirmiş bir coğrafyadır. Kaldı ki İbni Melek, yaşadığı dönem itibariyle ilmî merkezlerden oldukça uzak ve nispeten de oldukça küçük bir yerleşim olan Tire’de yaşamaktadır. Yaşadığı tarih ve coğrafya itibariyle her ne kadar siyasî olarak olumsuz şeyler söz konusu olsa da nite-likli bir şekilde ilmî faaliyetlerin yapıldığı ve İbni Melek’in oldukça geniş bir kütüphaneye mâlik olduğu veya kendi şahsî kütüphanesi olmasa da bir şekilde bu kaynaklara ulaşma imkânına sahip olduğu anlaşılmaktadır. İbni Melek’in incelemeye esas aldığı-mız eseri dışındaki diğer kıymetli eserleri de düşünüldüğü vakit bu husus o dönemdeki ve coğrafyadaki ilmî durum ve hareketliliği anlamak açısından daha da önemli hale gelmektedir.

Bu durum, o dönemdeki siyasî oluşumlar olan beyliklerin ilmî ve kültürel faaliyetlere ve bu faaliyetleri icra eden ilim adamlarına verdiği kıymet ve gösterdiği hürmet ile açıklanabilir. Nitekim bu süreçte beylik makamındaki kimselerin maddî ve manevî açıdan selefleri Selçuklu devlet adamlarının başlattığı ve devam ettirdiği kültürel ve ilmî faaliyetleri destekleme çalışmalarını devam ettirmişler ve ciddi mânada ilim adamlarına bu faaliyetleri yapma yolunu açmışlardır.²⁷⁵

9. Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri

Sözlükte, kesmek bir şeyi genişletip yaymak, sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek mânasına gelen şerh, ıstılahî olarak ise sözlü veya yazılı olarak bir konuda yapılan açıklamalar demektir.²⁷⁶ Hadis şerhleri de Hz. Peygamber’in kavillerinden hareketle yapılan açıklamalar ve bu kavilleri daha iyi anlamak gayretinin ürünüdür.

Hz. Peygamber hayatta iken peygamberlik vazifesinin bir gereği olarak kendisi hayatın tamamını kapsayacak bir şekilde İslam’ın gereklerini anlatıyor ve insanlara açıklıyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber’in bu konumu sahabeyi onun hadislerini muhafaza etmeye ve anlamaya mecbur ediyordu.²⁷⁷ Bu dönemde ondan sâdır olan sözler

²⁷⁵ Çiftcioğlu, İsmail, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde İlmî Teşvik İlim Adamlarını Himaye Etme Anlayışı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VI, sayı: 1, s. 32.

²⁷⁶ Şensoy, “Şerh”, *DİA*, XXXVIII, 555.

²⁷⁷ Türcan, *Hadis Şerh Geleneği*, s. 17.

ise ezberlenerek ve kısmen de olsa yazılarak muhafaza edilmekteydi. Hz. Peygamberden sâdır olan hadisler evvela kendisi tarafından açıklanıyor ve daha sonra sahabe tarafından ezberlenen hadisler yine sahabenin kendileri aralarında müzakere ediliyordu.²⁷⁸ Hz. peygamber'in vefatından sonraki süreçte ise sahâbe hadisleri anlama gayreti ile aralarında daha bilgili kimselere danışıp sorarak bunu sağlıyorlardı.²⁷⁹ Bu esnada da hadislerin hem ezberlenerek hem de sistemli bir şekilde yazılarak muhafazası temin edilmekteydi.

Hicrî II. asrın başlarına gelindiğinde yaşanan fitneler neticesinde zuhur eden Şîa, Havâric, Ravâfız, Kaderiyye gibi fırkalara mensup kimselerin kendi fikirlerini temellendirmek için hadis uydurmaya başlamaları sebebiyle Hz. Peygamber'in hadislerinin yazılı olarak bir araya getirilip korunması yani tedvîn edilmesi zarureti hâsıl oldu ve tedvin işi devlet eli ile temin edildi.²⁸⁰ Tedvîn faaliyeti ile toplanan hadislerin ise hiçbir sınıflandırma yapılmaksızın dağınık olarak bir araya toplanması, onların tasnifi yapma zorunluluğunu da beraberinde getirmişti.²⁸¹ Tedvinle birlikte bu yazılı rivayetler yorumlamanın konusu haline gelmiş ve anlama safhasından yorumlama safhasına geçilmiştir.²⁸² Bu tarihten sonra ise hadislerin tasnif süreci başlamıştır.

Tasnif sürecinde temel hadis kitapları oluşmaya başlamış ve nihayet tasnifte altın çağ olarak nitelendirilen hicrî III. asırda Kütüb-i Sitte denilen eserler oluşmuştur.²⁸³ Bu süreç içerisinde hadisleri anlamaya ve yorumlamaya doğrudan etki eden garîbü'l-hadîs, ilelü'l-hadîs, ihtilâfu'l-hadîs, nâsihu'l-hadîs gibi ilimlerin tasnif faaliyetlerine paralel olarak geliştiği görülür.²⁸⁴ Bu süreçte evvela hadislerin münferiden yorumlanmasıyla başlayan hadis şerhi ameliyesi, tasnif sürecinde ortaya çıkan temel hadis kaynaklarının otorite kazanmasıyla beraber belli hadis kitaplarının şerh edilmeye başlanmasıyla devam etmiş ve nihayet hicrî IV. asırdan itibaren hadis şerhi teknik bir alan haline gelmiştir.²⁸⁵

²⁷⁸ Yücel, **Hadis Tarihi**, s. 30.

²⁷⁹ Türkan, **Hadis Şerh Geleneği**, s. 104.

²⁸⁰ Ahmed Nâim, **Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih**, I, 46.

²⁸¹ Kuzudişli, **Hadis Tarihi**, s. 107.

²⁸² Türkan, **Hadis Şerh Geleneği**, s. 106.

²⁸³ Koçkuzu, **Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi**, s. 295.

²⁸⁴ Türkan, **Hadis Şerh Geleneği**, s. 38.

²⁸⁵ Türkan, **Hadis Şerh Geleneği**, s. 59.

İbni Melek'in **Mebâriku'l-ezhâr** adlı eserinin telif edildiği dönem, genel hadis şerh tarihi içerisinde Nevevî ile başlayan klasik/olgunlaşma dönemi ile onuncu asır sonrasında günümüze kadar devam eden zengin içerikli şerhlerin telif edildiği geç dönem olarak nitelendirilen döneme tesadüf eder.²⁸⁶ Olgun şerh dönemi olarak nitelendirilen bu dönemde artık belli bir hadis kitabının şerhi yapılmaktadır. Bu dönemde yapılan şerhlerde şerhe konu olan eserin sistematığına ve tertibine uyulmuş, bu tertip üzerinde tasarruflarda bulunulmamıştır.²⁸⁷ Bunun yanında bu dönemde telif edilen şerhlerin fıkıh ağırlıklı olmadığı da görülür.²⁸⁸

İbni Melek şerhe esas aldığı eserin tertibine herhangi bir müdahalede bulunmamış hatta bu tertipten övgüyle bahsetmiştir.²⁸⁹ İbni Melek'in bu yaklaşımı olgun şerh dönemi eserlerindeki üslup özelliğini yansıtır. Nitekim bu dönemde telif edilen şerhlerde şerhe esas olan eserin tertibine herhangi bir müdahalede bulunulmamaktadır. İbni Melek'in **Mebâriku'l-ezhâr** adlı eseri, derleme eserler üzerine yapılan şerhlerin güzîde bir temsilcisidir ve bu özelliği ona emsallerinde olduğu üzere pratik gayeler güden bir eser hüviyeti katar.²⁹⁰ Zaten kendisi eserin mukaddimesinde bunu ön şart olarak zikretmiş ve eserini bu amacı gözeterek telif ettiğini söylemiştir.²⁹¹ **Mebârik'ul-Ezhâr** bu özellikleri sebebiyle olgun dönem eserlerinden sayılır.

²⁸⁶ Türkan, "Anadolu'da Hadis Şerhçiliği", **Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dâru'l-Hadisler**, s. 339.

²⁸⁷ Türkan, **Hadis Şerh Geleneği**, s. 258.

²⁸⁸ Türkan, **Hadis Şerh Geleneği**, s. 197.

²⁸⁹ İbni Melek, **Mebârik**, I, 15.

²⁹⁰ Koca, "İbni Melek'in Mebâriku'l-Ezhâr Şerhu Meşâriki'l-Envâr'ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri", **AÜİFD**, s. 30.

²⁹¹ İbni Melek, **Mebârik**, I, 15.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBNİ MELEK'İN ŞERH YÖNTEMİ

A. Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr'da Şerh Yöntemi

İbni Melek şerhe esas aldığı kaynak olan **Meşâriku'l-envâr**'daki sistematîğe ve tertîbe mutabakat ile hareket etmiş ve bu eserin tertibine herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Şerhe esas olan **Meşâriku'l-envâr**'ın bu tertibi sebebiyle aynı konudaki hadisler farklı yerlerde ve bölümlerde yer almaktadır ve bu şârih için herhangi bir meseledeki farklı hadislerin toplu halde genel bir değerlendirmesinin yapılması önünde büyük bir engeldir. Takdir edilir ki eserin tertibinden kaynaklanan bu durum o eser hakkında şerh telif eden bir kimse için oldukça olumsuz bir durumdur.

İbni Melek ise bu sorunu şerh içinde ilgili konunun işlendiği diğer yerlere atıflar ve yönlendirmeler yaparak halletmeye çalışmıştır. Daha önce aynı konuyla alakalı hadislerin şerhini yaptıysa veya o konuyla bağlantılı meseleler zikrettiyse ayrıca açıklamalar yapmamış ve buna ilgili hadisin hangi bâbda olduğuna işaret ederek dikkat çekmiştir. Bu üslup özellikle kitabın ilerleyen bölümlerinde daha fazla görülmektedir. Örneğin daha önce başka bir hadiste geçen ve hakkında malumat verdiği ve değerlendirme yaptığı bir mesele hakkında şu şekilde beyanda bulunur:

(Hadis)

Bera b. Âzib'den (Allah ondan razı olsun); “Sen bizim kardeşimiz ve dostumuzsun.”²⁹² Bunu Zeyd b. Hârise'ye demiştir.

(Şerh)

Bera b. Azib'in rivayet ettiği bu hadis-i şerifi Buhârî ve Müslim ittifak ile rivayet etmişlerdir. “Sen bizim kardeşimiz ve dostumuzsun.” Bunu Zeyd b. Hârise'ye demiştir.” hadisinin beyanı daha önce ikinci bâbda “Teyze anne makamındadır.” hadisinde geçmiştir.²⁹³

²⁹² Buhârî, “Sulh”, 6; Müslim, “Cihad”, 90.

²⁹³ İbni Melek, **Mebârik**, III, 255.

İbni Melek'in bu üslûbu hadis metinlerinde geçen garip kelimeleri açıklarken de kullandığı görülür. Bu nevîden garip kategorisinde sayılabilecek bir kelime hakkında daha önce birtakım beyanlar ile kelimenin mânası üzerinde durulduysa buraya işaret edilir ve kelime hakkında bir daha ayrıca beyanda bulunulmaz. Örneğin daha önceki açıklamalara şu şekilde işaret eder:

Benim ümmetim abdestlerinin bir eseri, alameti olarak kıyamet gününde yüzleri nurlu ve elleri, ayakları da parlaktır.²⁹⁴

Bu hadisi Ebû Hüreyre radiyallâhu anhdan Buhârî ve Müslim ittifakla rivayet etmişlerdir. Buradaki “el-ğurru” ve “el-muhaccelûn” kelimelerinin mânaları daha önce dokuzuncu bâbda “Kardeşlerimizi görmüş olmamızı arzu ederdim.” hadisinde beyân edilmiştir.²⁹⁵

Şerhe konu olan eserde konu bütünlüğü olmaması sorununu halletmeye matuf bu üslûbun, kimi yerde ileride geçecek bir hadise ve açıklamasına işaret ile de kullanıldığı görülür.

...İradeden muradın şu olması muhtemeldir; irade fiil veya ısrarla olan iradedir. Her kim ki bir kötülük kasteder ve bunda ısrarcı olursa bunun hesabını verir. Bu meselenin beyânı “Allah ümmetimi hesaba çekmeyecektir...” hadisinde gelecektir.²⁹⁶

Görüldüğü üzere İbni Melek, şerhe esas olan metnin tertibinden kaynaklanan bu sorunu alakalı yerlere işaretle halletmeye çalışmıştır. Bu önemli anekdotu zikrettikten sonra eserde takip edilen yöntem hakkında genel bir malumat vermek istiyoruz.

İbni Melek evvela şerhe konu olan eserin müellifi Sâğânî'nin mukaddimesini şerh ile işe başlamıştır. Bu mukaddimenin belîğ ifadelerle kaleme alınması sebebiyle böyle bir şerhe ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu bölümde şârih, garip kelimeleri açıklamış, anlaşılması güç yerleri daha anlaşılır hale getirmiştir. Bunu yaparken yine kimi yerde kaynak kullanmış ve başka eserlere atıflar yapmıştır. Bu bölümün sonuna kitabın bâb ve fâsıllarını içeren bir fihrist eklemiştir.

Daha sonra **Meşâriku'l-envâr**'daki hadislerin şerhine başlanır. Bu bölümde evvela hadisi rivayet eden sahabe râvî hakkında kısa bilgiler verilir. Burada râvînin ismi hakkında, Hz. Peygamber'den kaç tane hadis rivayet ettiği hakkında bilgi verilir

²⁹⁴ Buhârî, “Vudu”, 3; Müslim, “Taharet”, 35.

²⁹⁵ İbni Melek, **Mebârik**, III, 254.

²⁹⁶ İbni Melek, **Mebârik**, I, 60.

ve bunların kaç tanesinin **Sahihayn** olarak adlandırılan Buhârî ve Müslim'in **es-Sahih**'lerinde geçtiğinden bahsedilir. Hadis metninde geçen kelimelerin okunuşlarının tespitine ehemmiyet verilir. Gerekli olduğu yerlerde taktî sûretiyle kaydedilmiş olan hadislerin devamı ve bağlantıları zikredilir. Daha sonra hadis metnine geçilir ve burada açıklamaya ihtiyaç duyulan yerler açıklanır. Garip kelimeler üzerinde bilhassa durulur. Şerhi yapılan hadiste fıkha dair meseleler var ise bu meseleler üzerinde de durulur. Gerektiği yerlerde kaynaklara atıflar ile açıklamalar yapılır. Herhangi bir ihtilâfın söz konusu olduğu yerlerde bu ihtilâfların giderilmesi gayretiyle değerlendirmeler yapılır.

Eserin şerh sistemi hakkında bu genel değerlendirmeyi yaptıktan sonra, başlıklar altında ayrıntılı olarak incelemek istiyoruz.

1. Lafza Yönelik Şerh

Şu ortadadır ki bir metni anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için öncelikle o metinde yer alan kelimelerin ve bu kelimelerin bir araya geldikleri vakit yani bir cümle oluşturdukları vakit ihtiva ettikleri veya edebilecekleri mânaların tam olarak anlaşılması gerekmektedir. Bu husus, söz konusu metnin klasik dinî metinlerden olması durumunda daha da önemli hale gelmektedir. Zira dinî ilimler bir bütün olarak değerlendirilmeli ve anlamlandırılmalıdır. Çünkü tefsir, hadis, fıkıh ve kelam gibi bu ilimler sayesinde dinî hükümler ortaya konmakta ve bu hükümler üzerine de din inşa edilmektedir. Dinin kaynağı olan bu metinlerin bu sebeple ilk olarak lafzî mânalarının eksiksiz ve doğru bir şekilde ortaya konması ve anlaşılması gerekmektedir.

Bu sebeple İbni Melek de hadislerin lafzî mânalarının doğru anlaşılması için böyle bir gayrete girmiş, bu gayrete matuf olarak kelime ve cümleler üzerinde değerlendirmeler ve tahlillere yer vermiştir. Eserde kelimelerin doğru okunuşları üzerinde durulmuş ve özellikle kelimelerin lugat mânalarının ortaya konmasına gayret edilmiştir. Varsa diğer mânalarına da işaret ile hadiste kullanılan mânalarına dikkat çekilmiştir. Bu özellik İbni Melek'in şerhinin öne çıkan yanlarından biri olarak kabul edilebilir.

a. Râvî Tanıtımı

Şerhe esas olan eserde hadislerin senetleri hazfedilmek ve sadece hadisın sahabe râvîsi zikredilmek suretiyle bir üslup takip edildiği için, İbni Melek de sadece sahabe râvî hakkında bilgi verir ve bunu söz konusu râvînin geçtiği ilk hadiste yapar.

Aynı râvînin kitabın ilerleyen bölümlerinde bir rivayeti varsa, bu râvî hakkında bir daha bilgi vermez. Bu bilgiler gayet kısa ve özür. Şarih hadisin hazfedilen diğer ricalini tespit etmek gibi bir gayrete de girmez. Hakkında bilgi verilen râvîler sahabe olduğu için bu râvîlerin tenkidi de yapılmaz. Râvînin ismi ve künyesi zikredilir, ismin doğru okunuşu harekelerine işaretle belirtilir. Varsa künyesi ile alakalı bilgiler verilir. Daha sonra râvînin Hz. Peygamber'den kaç tane rivayeti olduğu, bunların kaç tanesinin Buhârî ve Müslim'in **es-Sahîh**'lerinde yer aldığı, kaçının muttefekûn aleyh olduğu ve kaçının sadece Müslim'in **es-Sahîh**'inde veya Buhârî'nin **es-Sahîh**'inde yer aldığı beyan edilir. Bu bilgiler verilirken herhangi bir kaynak adı zikredilmez ve râvî hakkındaki bilgiler "kîle", "yukâlu", "hakâ" gibi lafızlarla aktarılır. Örneğin Ebû Hüreyre r.a hakkında şu şekilde bilgiler verilir;

Ebu Hüreyre r.a; bu hadisi ondan Buhârî rivayet etmiştir. Denmiştir ki onun cahiliye devrindeki ismi Abdüşşems, Müslüman olduktan sonraki ismi ise Abdurrahmân'dır. Ebû Hüreyre diye künyelenmiştir. Çünkü bir gün aleyhi's-salatu ve's-selâm efendimiz onun elbisesi içinde bir şey görmüş ve ona "Bu nedir ey Abdurrahmân?" diye sormuştur. O da "Kedidir." diye cevap vermiş, efendimiz aleyhi's-salatu ve's-selâm bunun üzerine ona; "Sen Ebû Hüreyre'sin (kedicğin babası)" buyurmuştur. Böylece bu künye ile meşhur olmuş ve bu künyeyi ona Hz. Peygamber'in vermesi sebebiyle insanların kendisine bu şekilde seslenmelerini arzu etmiştir. Ebû Hüreyre, Efendimiz'den 5374 hadis rivayet etmiştir. Bunların 609 tanesini Buhârî ve Müslim ittifak ile rivayet etmişlerdir, 93 tanesini sadece Buhârî ve 190 tanesini de sadece Müslim kitabına almıştır.²⁹⁷

Ka'b b. Ücra hakkında ise şöyle bilgi verilir;

Ka'b b. Ücra; Ücra kelimesi ayn harfinin dammesi, "cim" ve "râ" harfinin sükûnu ile okunur. Bu hadisi ondan Buhârî ve Müslim ittifak ile rivayet etmişlerdir. Denmiştir ki; Hz. Peygamber'den 46 adet hadis rivayet etmiştir. Bunlardan dört tanesi **Sahîhayn**'da geçer. Bunlardan da ikisini sadece Müslim kitabına almış, diğer ikisini ise hem Buhârî hem de Müslim kitaplarına almışlardır.²⁹⁸

Aynı hadisi rivayet eden iki sahâbî, Semüre b. Cündeb ve Mûgîre b. Şu'be hakkında şöyle bilgi verilir;

Semüre b. Cündeb; bu hadisi ondan Müslim rivayet etmiştir. Semüre, "sin" harfinin fethası ve "mim" harfinin dammesi ile yazılır. Cündeb ise, "cim" harfinin dammesi ve "dal" harfinin fethası ve dammesi ile yazılır. Denmiştir ki; Basra valiliği yapmıştır.

²⁹⁷ İbni Melek, **Mebârik**, I, 41.

²⁹⁸ İbni Melek, **Mebârik**, II, 114.

Efendimizden 123 hadis rivayeti vardır. Bu rivayetlerden 70 tanesi **Sahîhayn**'da geçmektedir. Bunlardan 4 tanesinde Buhârî inîrad etmiştir. Mugîre b. Şu'be ise efendimizden 136 hadis rivayet etmiştir. Bunlardan 12 tanesini Buhârî iki tanesini de Müslim kitaplarına almıştır.²⁹⁹

Fedâle b. Ubeyd hakkında ise şöyle bilgi verilir;

Fedâle b. Ubeyd hakkında denmiştir ki; kendisi Rıdvân Beyatı'nda bulunan kimselerdendir. Daha sonra Şam'a yerleşmiş, burada gazi olmuştur. Efendimizden 11 tane hadis rivayet etmiştir. Bunlardan iki tanesini Müslim kitabına almıştır ve bu iki hadisten birisi de bu hadistir.³⁰⁰

Görüldüğü üzere şerhte, hadis metinlerinde yer alan sahabe râvîler hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler söz konusu râvîlerin isim-künye bilgileri, varsa hayatlarından kısa bilgiler, Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadislerin sayısı ve bunların kaç tanesinin Buhârî ve Müslim'in kitaplarında yer aldığı bilgisinden ibarettir. Söz konusu râvîlerin sahabe tabakasından olması sebebiyle bu kimselerin cerh-ta'dîl durumlarını ortaya koymak gibi bir gayret de tabî olarak gereksizdir. Şerhte hadislerin diğer ricâlini ve bu ricâlin cerh-ta'dîl durumlarını tespit gibi bir gayret de söz konusu değildir.

b. Kelimelerin Okunuşunun Açıklanması

İbni Melek ilk bakışta yanlış okunmaya ve bu sebeple yanlış anlaşılmaya müsait olan bazı kelimelerin ve fiillerin okunuşu hakkında bilgiler verir. Fiillerin doğru okunabilmesi ve anlaşılabilmesi için gerektiği yerde malum veya meçhul olma durumlarına işaret eder. Kimi zaman harflerin imlasına işaret eder ve ilk bakışta yanlış hareke ile okunabilecek kelimelerin harekelerini vererek doğru okunması için beyanlarda bulunur. Bunu kimi zaman kendi izahlarıyla yaptığı gibi kimi zaman da başka eserlerden ıktıbasla yapar. Bu hususta şu örnekler gösterilebilir:

(خلة); “ha” harfi noktalı olarak fetha ile, “lam” harfi şedde ile, “te” harfi ise tenvinli okunur.³⁰¹

(معيد); “mim” harfi fetha, “ayn” harfi noktasız ve fetha, “be” harfi de fetha ile ve şeddesiz okunur.³⁰²

²⁹⁹ İbni Melek, **Mebârik**, I, 95.

³⁰⁰ İbni Melek, **Mebârik**, I, 161.

³⁰¹ İbni Melek, **Mebârik**, III, 292.

³⁰² İbni Melek, **Mebârik**, I, 154.

(من لا يرحم); “yerham” kelimesi burada malum olarak, (من لا يرحم) burada ise meçhul olarak okunur.³⁰³

(اعطي); meçhul olarak okunur.³⁰⁴

(فيحفوهم); “ya” harfinin fethası, noktasız “ha” harfinin dammesi ile dir.³⁰⁵

(ارد); meçhul sigası ile dir.³⁰⁶

(بن خندف); “ha” harfi noktalı ve kesra ile “nûn” harfi sükûn ile “dal” harfi de noktasız ve kesra ile dir.³⁰⁷

Bu örneklerde görüldüğü gibi İbni Melek ilk bakışta yanlış okunmaya müsait olan kelimelerin doğru okunuşlarını kendi muktesebâtından bilgiler vererek açıklama yoluna gitmiştir. Aşağıdaki örneklerde ise aynı türden kelimelerin doğru okunuşları hakkında bilgiler verirken başka kaynaklardan istifade etmiş ve bu kaynaklardan iktibaslarda bulunmuştur.

(الخبر و السرور); Nevevî şöyle der: “hayr”, “hâ” harfi noktalı ve “yâ” harfi de alttan iki noktalıdır. Bazı rivayetlerde ise “ha” harfinin noktasız ve “be” harfinin de sükûn üzere olduğu marûftur. Mânası ise sevinçtir. Buhârî bu şekilde rivayet etmiştir. “الخبرة” ise nimet demektir.³⁰⁸

(انه خارج خلة); “halletun” kelimesi “ha” harfinin fethası, “te” harfinin şeddesi ile ve “te” harfinin tenvini ile dir. Yol üzerindeki kum mânasındadır. Kâdî İyâz şöyle demiştir; “ha” harfinin fethası, “te” harfinin tenvinsiz ve üstün hali ile de okunması meşhurdur.³⁰⁹

c. Garip Kelimelerin Açıklanması

İbni Melek, başarılı her şerh eserinden bekleneceği üzere hadis metinlerinde geçen garip ve ilk bakışta anlaşılmasında güçlük olabilecek kelimelerin açıklanması üzerinde özellikle durmaktadır. Bunu kimi zaman kendi görüşleri ile yaptığı gibi kimi zaman da hadis şerhleri, dil-lugat eserlerinden iktibas ile yapmıştır. İbni Melek’in yer yer ayet ve hadislerden istifade ile de garip kelimeleri açıkladığı görülür. Eserin pedagojik değerini arttıran bu husus aynı zamanda eserin en önemli özelliklerinden biri

³⁰³ İbni Melek, **Mebârik**, I, 162.

³⁰⁴ İbni Melek, **Mebârik**, I, 286.

³⁰⁵ İbni Melek, **Mebârik**, I, 329.

³⁰⁶ İbni Melek, **Mebârik**, III, 390.

³⁰⁷ İbni Melek, **Mebârik**, III, 288.

³⁰⁸ İbni Melek, **Mebârik**, III, 115.

³⁰⁹ İbni Melek, **Mebârik**, III, 292.

olarak kabul edilebilir. Garip kelimelerin mânalarının açıklanması hususunda şu örnekler gösterilebilir:

(ارب); hemzenin kesrası ve “ra” harfinin sükûnu ile dir. “İrb” yani uzuv demektir.³¹⁰

(كفتاه); “fa” harfinin tahfifi ile dir. “Kefâ” fîlinden müştaktır. Yeterli olmak veya defetmek mânasına gelir. Yani birinci mâna, o geceyi ibadetle geçirmiş olmak için yeterlidir, ikinci mâna ise şeytanı veya musibetleri defetmek demektir. Çünkü bu iki ayette dualar, kitaplara ve peygambere iman konusu işlenmiştir.³¹¹

(ان اخنع اسم); isimlerin en çirkin olanı ve en aşağılık olanıdır.³¹²

(التثاؤب); yani bunun (esnemenin) sebebinin. Esnemenin sebebi ise bedenin ağırlaşması, yemekte aşırıya gitmek ve bedenin tembelliğe meyletmesidir.³¹³

(مزعة); et parçası demektir.³¹⁴

(منار); minarenin cemîsidir. İki komşu arasındaki sınırı çizen had demektir.³¹⁵

(فاغما يلتمسان البصر); yani onların gözündeki zehir sebebi ile onlara bakmakla gözün kamaşması ve bakışın canlılığını yitirmesi demektir. Mânasının “gözleri ısırmak istemesidir.” olduğu da söylenmiştir.³¹⁶

(الحیالی); “hâmîle” kelimesinin cemisidir.³¹⁷

(غير أن لكم رحماً سألها ببلاها); Cevherî şöyle demiştir, الیلال “be” harfinin kesrası ile dir.

(إذا رأيتم هلال ذي الحجة); Cevherî şöyle demiştir: Hilal ayın birinci, ikinci ve üçüncü gecesindeki kamerin halidir. Daha sonraki günler ise hilal değil kamerdir.³¹⁸

(من محمد رسول الله الى هرقل); “Herakl” o zamanki Rûm kralının adıdır. Lakâbı da Kayser’dir. Şöyle denmiştir; Rûm krallarının hepsine Kayser, Fars krallarının hepsine Kısırâ, Habeshistan krallarının hepsine Necâşî, Mısır krallarının hepsine de Firavun denilir.³¹⁹

(فهی خداج هی خداج هی خداج); “hidâc” خدجت fîlinin mastarıdır. Develer normal doğum vaktinden evvel yavrusunu dünyaya getirirse ve yavrusu tüm âzâları tam ve sağlıklı olarak doğmuş olursa veya normal doğum vaktinde dünyaya getirmiş olsa dahi yavrusunun

³¹⁰ İbni Melek, **Mebârik**, I, 67.

³¹¹ İbni Melek, **Mebârik**, I, 149.

³¹² İbni Melek, **Mebârik**, I, 196.

³¹³ İbni Melek, **Mebârik**, I, 259.

³¹⁴ İbni Melek, **Mebârik**, II, 108.

³¹⁵ İbni Melek, **Mebârik**, II, 283.

³¹⁶ İbni Melek, **Mebârik**, III, 172.

³¹⁷ İbni Melek, **Mebârik**, III, 182.

³¹⁸ İbni Melek, **Mebârik**, II, 25.

³¹⁹ İbni Melek, **Mebârik**, III, 317.

da azalarında bir eksiklik ve kusur olursa buna اخذج الناقصة denilir. Nitekim Cevherî de böyle demiştir.³²⁰

(كنت ارعاها على قراريط لاهلمكة); “kararî” birçok beldenin lughatinde on dînarın yarısı mânasında kullanılır. Şam ehlinin lughatinde ise bir dînarın yirmi dördte biri olarak kullanılır. Efendimiz burada kararînin miktarını dünyalık mesele olması sebebiyle zikretmemiştir. Veya zikretmeyi unutmuştur. Bazı kimselere göre ise kararînin Mekke’de bir bölge olduğu söylenmiştir. Çünkü Efendimiz’in yaptığı işten ücret alması onun şânına yakışmayacaktır. Fakat bu zorlama bir yorumdur. Çünkü salâtı selâm üzerlerine olsun, peygamberler ancak Allah için yaptıkları işlerden ücret almazlar. Kaldı ki bu rivayet **Mişkâtü’l-Mesâbih**’de icare bâbında zikredilmiştir. Eğer ki efendimiz’in ücret almayacağı kabul edilmiş olsaydı rivayet bu bâbda zikredilmezdi.³²¹

(من كانت عنده مظلمة); (من كانت عنده مظلمة) kelimesi zâlim kimsenin zulmettiği kimseden aldığı hakıdır. Keza **Shâhu’l-Cevherî**’de de bu mânadadır. **el-Muğrib fi tertîbi’l-Mu’rib** adlı eserde ise zulûm mânasındadır ve bu hadiste de bu mâna kastedilmiştir. (من عرض); (من عرض) kelimesinin mânası **el-Fâik fi garibi’l-hadis** adlı eserde şöyle zikredilmiştir; bir kimsenin ırzı, soyu ve şahsiyeti bakımından sahip olduğu ve herhangi bir noksanlığa karşı koruduğu şeydir.³²²

d. Sarf-Nahiv Açısından Kelime-Cümle Tahlilleri

İyi bir fıkıh ve hadis âlimi olan İbni Melek aynı zamanda dilcilik yönü de olan bir şahsiyettir. Bunun bir tezahürü olarak İbni Melek’in şerhinde dilciliğinin eserleri de görülmektedir.

Takdir edilir ki bir hadisi anlayıp yorumlayabilmek için öncelikli olarak o hadisin lafzî mânasının tespit edilmesi gerekmektedir. Şarih de bu amaca matuf olarak, şerhte lafzî mânaya doğrudan etki ettiği için sık sık sarf, nahiv ve belâğat açısından tahliller ve değerlendirmeler yapar. Bunu yaparken yine kimi zaman kendi görüşlerini beyan ederken kimi zaman da şerh ve lughat eserlerinden iktibaslar yapar. Eserin üslup özelliklerinden birini de bu yönü oluşturur. Fakat bu tahliller şarihin eserin mukaddimesinde de arzettiği ön şarta mutabık olarak gayet kısa ve sadece esas gayeyi gerçekleştirecek hüviyettir. Konunun daha iyi anlaşılması için şu örnekler önemlidir:

(فعاث); (فعاث) mastarının mâzî halidir, ifsad etmek mânasındadır. العنى mastarından ismi fâil olduğu da söylenmiştir. Bu da ifsad etmek mânasındadır ve önceki kelimeye atıf olmak bakımından daha münasiptir.³²³

³²⁰ İbni Melek, **Mebârik**, I, 125.

³²¹ İbni Melek, **Mebârik**, II, 106.

³²² İbni Melek, **Mebârik**, I, 151.

³²³ İbni Melek, **Mebârik**, III, 292.

(ولا يقبل الله الا الطيب); bu cümle şart ve ceza arasındaki cümle-i muterizadır.³²⁴

(خير لك); bu ان تبدل sözünün haberidir.³²⁵

(يا نساء المؤمنات); burada المؤمنات kelimesi münadânın lafzına hamledilirse merfû olarak okunur. Eğer ki münâdanın mahalline hamledilirse de mecrur olarak okunur. نساء kelimesinin muzaafun ileyi olarak rivayet edilmiştir. Yani mümin kadınlar tairesi mânasındadır.³²⁶

(ما يرى أن احدا أشد منه عذابا); buradaki “mâ”, mâ-i nâfiyedir. Yani buradaki azab gören kimse zannetmesin ki kendi göreceği azap başkalarınınkinden daha hafiftir. Aksine kendi göreceği azab daha şiddetlidir.³²⁷

(يا أم فلان انظري الى أي السكك شئت); kelimesi burada أي’ nin sıfatıdır. السكك kelimesindeki lam-ı tarif ise ahd-i zihni içindir ve mânayı nekra yapmak içindir. Veya bu lam-ı tarif için zâid de denmiştir. أي’ nin mevsûle ve شئت’ nin de sıla olması caizdir.³²⁸

(آوى); آوى fiili hemzenin hem meddi ile hem de kasrı ile okunabilir. Her iki şekilde de okunduğu vakit bunlar hem müteaddî hem de lâzım olabilmektedir. Ancak kasır ile okunduğu vakit lâzım ve med ile okunduğu zaman da müteaddî olması meşhurdur. Bu iki şekildeki kullanım da Kur’ân-ı Kerim’de şöyle geçmiştir;³²⁹

(وَأَوْنَيْنَاهُمْ إِلَى رَبْوَةٍ), (إِذْ أَوْنَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ)

2. Muhtevaya Yönelik Şerh

Hadis metinlerinin ihtiva ettiği mânayı anlamak için evvela gerekli olan, o metinlerin lafızlarını anlamaktır. Ancak lafızlar ve lafızların delalet ettiği veya edebileceği mânalar ortaya konduktan sonra hadisin muhtevasını anlamaya yönelik bir gayrete girişilebilir. İbni Melek de hadis metinlerinin lafzî mânaları anlaşıldıktan sonra hadislerin muhtevaları üzerine durmuş, kimi zaman konuyla alakalı ayet ve hadisleri devreye sokarak, kimi zaman da başka kaynaklardan yaptığı ıktıbaslar ile ve kimi zaman da kendi izahlarıyla değerlendirmeler yapmıştır. Hadislerde fıkhı delalet eden lafızlar varsa bunlar üzerinde özellikle durmuş, üzerinde durulan meseleler hakkında ihtilâflar varsa bunlara işaret etmiştir. İbni Melek’in hadisleri şerh ederken takip ettiği metodları başlıklar altında zikredeceğiz.

³²⁴ İbni Melek, **Mebârik**, I, 86.

³²⁵ İbni Melek, **Mebârik**, II, 221.

³²⁶ İbni Melek, **Mebârik**, II, 237.

³²⁷ İbni Melek, **Mebârik**, I, 282.

³²⁸ İbni Melek, **Mebârik**, II, 228.

³²⁹ İbni Melek, **Mebârik**, I, 43.

a. Âyetle İzah

Şüphe yok ki Kur'ân-ı Kerîm İslam dininin ana kaynağıdır. Sünnet ve sünneti ortaya koyan hadisler ise İslam dininin ikinci ana kaynağı, Kur'ân-ı Kerîm'in açıklayıcısı ve Hz. Peygamber'in tebyîn vazifesinin bir ürünüdür. Dinin hükümlerini ortaya koymakta ve açıklamakta ortak olan Kur'an-ı Kerîm ve hadisleri beraber değerlendirmek gerekliliği akl-ı selim herkes tarafından bilinmektedir. Yani dinin aslı kaynakları olan bu iki kaynağı birbirinden müstakil olarak değerlendirip bir sonuca varmaya çalışmak kişiyi birçok yanlışla sevkedecektir. Bu iki kaynak arasındaki sıkı münasebetin önemine binâen İbni Melek de hadislerin ihtiva ettiği mâna ve hükümleri ortaya koyarken kimi zaman ayetleri kullanır.

İbni Melek örneğin, “Sizden birisi mescide girdiği vakit Allah’ım bana rahmet kapılarını aç, çıkarken de Allah’ım ben senin fazlını istiyorum desin.”³³⁰ mânasındaki hadisi îzah ederken bir ayete müracaat ile şöyle beyanda bulunur:

Efendimiz mescide girerken Allah Teâlâ’dan rahmet istenmesini, mescide girecek kişinin orada Allah’a yaklaştıracak şeyler olan ibadetler ve tâat ile (Ki bunlar rahmetin kapılarıdır.) meşgul olacağı için emretmiştir. Allah Teâlâ’dan helal rızık demek olan fazl-ı kerem istenmesini ise mescidden çıkan kişinin o anki haline münasip düşeceği için emretmiştir.³³¹ Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur “Ve namaz kılınca yer-yüzüne dağılın ve onun fazlından nasibinizi arayın.”³³²

İbni Melek yine “Temizlik imanın yarısıdır, elhamdülillâh mîzanı doldurur, subhânallâh ve'l-hamdülillâh semâ ve yer arasını doldurur. Namaz nûrdur. Sadaka burhandır. Sabır ziyadır. Kur'ân-ı Kerîm senin lehine ve aleyhine bir hüccettir. Her insan sabahleyin nefsinin satıcısıdır. Binâen aleyh o ya nefsini azad edendir yahut da onu helâke götürendir.”³³³ mânasındaki hadiste namazın nûr olmasını Ankebût Sûresi 45. ayete işaret ile şöyle izah eder:

Namazın nûr olması, kabir hayatında veya kıyamette (ta ki cennete vâsıl olana kadar) sahibi için nûr olmasıdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur; “Onların nûrları önlerinden ve sağlarından akar gider.”³³⁴ Namazın nûr olmasının bir mânası da Allah

³³⁰ Müslim, “Salâtü'l-müsafirîn”, 68.

³³¹ İbni Melek, **Mebârik**, II, 44.

³³² el-Cuma 62/10.

³³³ Müslim, “Taharet”, 1.

³³⁴ et-Tahrim 66/8.

Teâlâ'nın; “Şüphesiz ki namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar.”³³⁵ buyurduğu gibi namaz ibadetinin hevâ ve hevesin zülumâtına karşı insanı aydınlatmasıdır.³³⁶

Başka bir örnekte “*Kişinin ailesi, malı, nefsi, çocuğu onun için imtihandır. Onlara karşı işlediği kötülükler için oruç, namaz, sadaka ve iyiliği tavsiye edip kötülükten alıkoymak kefarettir.*”³³⁷ mânasındaki hadiste İbni Melek Hûd Sûresi 114. ayet ile şu açıklamayı yapar:

Yani kişi bu şeyler ile imtihan olunur ve bu şeylere karşı olan kusurlarında kendisi için günah hâsıl olur. Bu halde ise Allah Teâlâ'nın “Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri giderir.”³³⁸ buyurduğu gibi kişinin hayır hasenât işleyip bunları imtihan vesilesi olan o şeylere karşı işlediği günahlara kefarettir kılması gerekir.³³⁹

İbni Melek, kıyamet halinin anlatıldığı “*İki nefha arasında kırk (sene) vardır.*”³⁴⁰ mânasındaki hadîsi îzah ederken Zümer Sûresi 68. âyete işaret ederek şu şekilde beyanda bulunur;

Burada kırktan kastın kırk gün mü, kırk sene mi yoksa kırk ay mı olduğu hususunda ravî herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Bu kendisine sorulduğu zaman ise bilmiyorum demiştir. Müslim'in **Sahîh**'ı dışında başka bir kaynaktan geçen diğer bir rivayette ise bunun kırk sene olduğu zikredilmiştir. Keza İmam Nevevî de bu görüştedir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor; “Sûra üflenir ve Allah Teâlâ'nın diledikleri hariç göklerdeki ve yerlerdeki herkes ölür. Sonra ona tekrar üfürülür ve bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar.”³⁴¹ Yani ölümün vukû bulduğu ilk üflemeden sonra gökten insanın menîsi gibi bir su iner ve bununla bedenler meydana gelir. Bedenler hazır ve tamam olduğu vakit de yeniden dirilmenin vukû bulacağı ikinci üfleme gerçekleşir. Böylece her ruh kendi bedenine tekrar gelir ve Allah Teâlâ bu lahzada “Onlar kalkmış bekliyorlar.” hitâbında işaret olunduğu gibi her şeye can verir.³⁴²

Dinî hükümlerin ortaya konması ve açıklanması hususunda ilk kaynak olan Kur'an-ı Kerîm, hadislerin açıklanması ve hükme bağlanması noktasında da büyük bir öneme sahiptir. İbni Melek'in de hadisleri anlamlandırırken tabî olarak âyetlerden bolca istifade ettiği ve bu uygulamanın İbni Melek'in şerhinin önemli özelliklerinden biri olduğu görülmektedir.

³³⁵ Ankebut 29/45

³³⁶ İbni Melek, **Mebârik**, II, 409.

³³⁷ Buhârî, “Mevâkîtü's-salât”, 4; Müslim, “Fiten”, 26.

³³⁸ Hûd 11/114.

³³⁹ İbni Melek, **Mebârik**, III, 296.

³⁴⁰ Buhârî, “Tefsîr”, 78; Müslim, “Fiten”, 141.

³⁴¹ Zümer 39/68.

³⁴² İbni Melek, **Mebârik**, II, 160.

b. Hadisle İzah

Takdir edilir ki hadislerin ihtivâ ettiği hükümleri tam mânası ile anlamak ve onlarla sağlıklı ve isabetli bir şekilde amel edebilmek için ayetlere mürâcaat önemli olduğu gibi aynı muhtevaya sahip hadislerin de birbirleri ile bağlantılı olarak düşünülmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim bazı hadisler arasında âm-hâs, mutlak-mukayyet, muhkem-müteşâbih olmak gibi bir ilişki vardır. Bu sebeple hadisleri ve ihtiva ettiği mânaları anlamak ve hadisleri anlamlandırabilmek için hadislerin konuyla alakalı başka hadislerle beraber düşünülmesi ve değerlendirilmesi gereklidir. Hadislerin arasındaki münasebetin hadisleri anlamaya direk etkisi olması sebebiyle İbni Melek de eserinde bu üslûbu sıkça kullanmıştır.

Örneğin İbni Melek, “*Herhangi bir müslümana bir hastalık veya hastalıktan başka bir eziyet isabet ederse Allah Teâlâ ağaç yapraklarının süpürüldüğü gibi kişinin günahlarını o musibet nisbetince siler.*”³⁴³ mânasındaki hadis hakkında değerlendirme yaparken başka bir rivayete işaret ile şöyle açıklama yapar:

Burada kâfir kimselerin böyle olmayacağına işaret ve aynı zamanda tüm müslümanlar için büyük bir müjdeye işaret vardır. Çünkü hiçbir Müslüman hayatında ezâ ve musibetten hâlî değildir. Ulemâdan bazı kimseler bu hadisteki mânanın, çekilen ezânın günahları silecek olması yönünde bir vehme kapılmışlardır. Fakat efendimizin “Kendisine bir diken veya daha büyük bir şeyin ezâ verdiği hiçbir müslüman yoktur ki, Allah Teâlâ yaşadığı bu ezâ için kendisini bir derece yükseltmemiş olsun ve onun günahlarından bir tanesini silmemiş olsun.”³⁴⁴ hadisinde olduğu gibi buradaki doğru mâna, çekilen ezâ sebebi ile o Müslüman kimse için hasenât yazılmasıdır.³⁴⁵

Görüldüğü gibi İbni Melek, aynı konuda vârid olmuş iki hadisi beraber değerlendirmiş ve aralarındaki ihtilâfa binaen bir tercih yapmıştır.

Yine İbni Melek tarafından “*Her kim bir kardeşine, ki bu kişi ana baba bir kardeşi olsa dahi demirle(silahla) işaret ederse, melekler o kimseye beddua eder.*”³⁴⁶ mânasındaki hadiste başka rivayetlere işaret ile şu şekilde izah yapılır:

Meleklerin o kişiye beddua etmelerinden kasıt, evveleminde meleklerin o kişinin cennetten uzaklaşması için dua etmeleridir. Çünkü bir müslümanı bu şekilde bir şeyle

³⁴³ Buhârî, “Meraz”, 3; Müslim, “Birr”, 45.

³⁴⁴ Müslim, “Birr”, 46.

³⁴⁵ İbni Melek, **Mebârik**, II, 131.

³⁴⁶ Müslim, “Birr”, 125.

işaret edip korkutmak efendimiz aleyhi's-salâtu ve's-selâmın şu sözünde olduğu üzere haramdır; “Bir Müslümanın başka bir müslümanı veya zimmî bir kimseyi korkutması helal olmaz.”³⁴⁷ Veya efendimiz'in Müslim'in rivâyet ettiği şu sözünde beyân olduğu üzere o kimse kardeşine silah çeker ve onu öldürebilir,³⁴⁸ “Sizden hiçbiriniz kardeşine silahla işaret etmesin. Çünkü o kimse bilemez ki ne belli belki de şeytan o kimenin elinden silahı çıkarırverir.”³⁴⁹

Örneklerden anlaşıldığı üzere herhangi bir hadisi aynı muhtevaya sahip diğer rivâyetlerden müstakil olarak ele alıp değerlendirmek ve bunun sonucunda birtakım hükümlere varmak pek de isabetli olmayacaktır. İbni Melek'in de buna binâen hadisleri değerlendirirken aynı muhtevaya sahip başka rivayetleri de göz önüne alarak hareket ettiği görülmektedir.

c. Başka Âlimlerin Sözüyle İzah

Bir ilmin gelişip sistemleşmesi başlangıç, gelişme ve olgunlaşma gibi evreleri kapsayan bir süreç içinde gerçekleşmektedir. Hadis şerhi ve şerhçiliği de böyle bir süreç sonucu olgunlaşmış ve müstakil bir edebiyat haline gelmiştir. Hadis şerhlerinin ortak özelliği ise daha önce ortaya konan hadis metinleri üzerinde durmasıdır. Yani, ortada bir araya toplanmış hadis metinleri vardır ve bütün hadis şerhleri de bunlar etrafında dönmektedir. Hal böyle olunca hadis şerhi niteliği taşıyan eserler kaynak olarak büyük ölçüde aynı malzemeyi kullanmak durumundadır. Bu da herhangi bir şerh eserinin kendinden önce telif edilmiş olan şerh eserlerinden hâlî kalamayacağı mânâsına gelmektedir. **Mebâriku'l-ezhâr**'ın her ne kadar kendine has bir takım üslûp özellikleri olsa da bu eserde daha önce başka kimseler tarafından üzerinde durulmuş ve şerh edilmiş hadisler şerhedilmiştir. İbni Melek bunu yaparken de tabî olarak kendisinden önceki birikimden fazlaca istifade etmiştir. Eserde hadisler hakkında değerlendirmeler yapılırken sık sık başka âlimler ve eserlerinden iktibaslar yapılmıştır. İbni Melek bunu yaparken kimi zaman sadece atıfta bulunduğu âlimin nakli ile yetindiği gibi zaman zaman da alıntı yaptığı değerlendirmeye kendisi de eklemeler yapar. Bazen ise aktardığı bu bilgilere itiraz ettiği görülür.

³⁴⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 93; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 38: 163.

³⁴⁸ İbni Melek, **Mebârik**, I, 64.

³⁴⁹ Müslim, “Birr”, 126.

Örneğin İbni Melek “Her kim ki haksız yere kölesini döver veya ona tokat atarsa işlediği bu haksız fiilin kefâreti o köleyi azad etmesidir.”³⁵⁰ mânasındaki hadisi değerlendirirken Kâdî İyâz’dan şu şekilde ıktıbasta bulunur ve onun değerdendirmele-
rine yer verir:

Kâdî İyâz şöyle der; böyle bir durumda kölenin azad edilmesinin vâcip olmaması gerektiği üzerine icmâ vardır. Fakat bu durumda köleyi azad etmek mendûb olur. Elbette ki bu durumda kölenin azad edilmesinin sevabı teberruan azad edilmesi kadar olmayacaktır. Bu hadiste ancak köleler herhangi bir günah işlemedikçe onlara karşı müşfik olmanın gerekliliğine işaret vardır. Şayet köleler günah işlerlerse efendimiz onların işlediği günah nisbetince te’dîb edilmelerine ruhsat vermiştir.³⁵¹

İbni Melek yine aynı şekilde “Şüphesiz ki oruç benim içindir ve onun ecrini ben veririm.”³⁵² mânasındaki kutsî hadis hakkında değerdendirme yaparken Ebû Tâlib el-Mekkî ve Ebû’l-Hüseyn el-Hemedânî’den ıktıbas ile şöyle der:

Ebû Tâlib el-Mekkî şöyle der; eğer ki ibadetler Allah Teâlâ’nın sıfatlarından bir sıfat olsaydı onun karşılığı da ancak Allah Teâlâ olurdu. Bu sözler Allah Teâlâ’nın şu kavlinde olduğu gibi “Kimin yükü içinde bulunursa onun cezası kendisidir.”³⁵³ ancak zevk düşününü kimselerin lisânıdır. Şerif Ebû’l-Hüseyn el-Hemedânî ise şöyle demiştir; Allah Teâlâ oruç tutan kimsenin orucunu o kimsenin kıyametteki hasımlarından sâlim kılmak için kendisine has kılmıştır. Çünkü kişinin hasımları kıyamet günü o kimsenin sâlih amellerini tüketecek ve o kimseyi kurtaracak sâlih amel de kalmayacaktır. Bunun üzerine Allah Teâlâ o kimsenin oruç defterini açacak ve bu orucuna karşılık onu mükâfatlandıracaktır.³⁵⁴

İbni Melek kimi zaman bazı âlimlere atıflar yapıp onların görüşlerini zikrettikten sonra itiraz ederek değerdendirme yapar. Örneğin “Ey amca, Lâ ilâhe illâ’llah de ki senin için Allah indinde niyazda bulunayım.”³⁵⁵ mânasındaki hadiste Bâbertî ve Kâdî İyâz’ın görüşlerini zikreder ve buna itiraz mahiyetinde şu şekilde değerdendirme yapar:

Kâdî İyâz şöyle der; bazı kimselerin iddia ettiği gibi peygamber efendimizin amcası için niyazda bulunabilmesi ihtimali doğru değildir. Çünkü bu Allah Teâlâ’nın şu kavline muhaliftir “Kötülük işleyip de kendisine ölüm geldiği vakit tevbe edenin tevbesi

³⁵⁰ Müslim, “İman”, 30.

³⁵¹ İbni Melek, **Mebârik**, I, 130.

³⁵² Buharî, “Tevhid”, 50; Müslim, “Siyam”, 165.

³⁵³ Yusuf 12/75.

³⁵⁴ İbni Melek, **Mebârik**, III, 347.

³⁵⁵ Buharî, “Tefsir”, 68; Müslim, “İman”, 132.

tevbe değildir.”³⁵⁶ Keza Bâbertî de böyle der. Ben ise şöyle diyorum; onlar (Kâdî İyâz ve Bâbertî) âyete muhalif olana kadar tevbenin kabul olacağını iddia ettiler. (Âyet olmasaydı kabul olacağını iddia edeceklerdi.) Bilakis o kimseler ölüm anında iman ettiği takdirde Efendimiz’in niyazda bulunacağını söylediler. Bu ise zikredilen bu ayete muhalif değildir. Görülmüyor mu ki Efendimiz amcası tevhidden uzaklaştıktan sonra, himmetinin fazla olması sebebi ile onun için mağfiret dilemiştir. Kaldı ki bu hadisin, zikredilen ayetten sonra vârid olduğu da bilinmemektedir.³⁵⁷ (Yani ayet ve hadis arasında bir nâsih-mensuh münasebeti olabilir.)

Görüldüğü üzere İbni Melek hadisleri değerlendirirken kendisinden önceki birikimden ciddi şekilde istifade etmiştir. Bunu yaparken kimi zaman eleştirilerde bulunmuş ve daha isabetli gördüğü değerlendirmelerle konuyu zenginleştirmiştir.

d. Kendi İzahları

Takdir edilir ki bir hadis şerhi eserinden hadislerin muhteva açısından hükümlerini ortaya koymak ve birtakım neticelere varmak beklenir. İbni Melek de bu amaca matuf olarak kendinden önce telif edilen eserlerden bolca alıntılar yaptığı gibi kendisi de eserde üslûbunu ortaya koyacak şekilde değerlendirme ve îzahlara yer verir. Hadislerin muhtevalarından hareketle bir hükme veya neticeye varır. Böylece söz konusu hadisin amel edilebilmesi noktasında barındırdığı mânalar ortaya konmuş olur.

Örneğin “*Ey Umeyr kuşcağz ne oldu?*”³⁵⁸ mânasındaki hadiste şöyle değerlendirme yapılır:

Bu hadiste Efendimiz’in çocuklarla olan ilişkilerindeki hüsnü ahlâkı, Medine’de av yapmanın mubah olması, eziyet vermedikçe çocukların kuş sahibi olabilmelerin mubah olması ve eğer ki bir kimsenin çocuğu yok ise o kimsenin yaptığı fiillere binaen künyelenebilmelerinin mübah olmasına işaret vardır.³⁵⁹

Diğer bir örnekte “*Allah Teâlâ’nın inzâl ettiği hiçbir hastalık yoktur ki, onun şifâsını da vermemiş olsun.*”³⁶⁰ mânasındaki hadis hakkında ise şu şekilde değerlendirme yapar:

³⁵⁶ en-Nisa 3/18.

³⁵⁷ İbni Melek, **Mebârik**, II, 214.

³⁵⁸ Buharî, “Edeb”, 81; Müslim, “Edeb”, 30.

³⁵⁹ İbni Melek, **Mebârik**, II, 171.

³⁶⁰ Buharî, “Tıb”, 1.

Burada inzâl kelimesinin mânası ihdasdır. Hastalık ise bir iletir ve insan vücudunda bulunan ahlât-ı erbaanın³⁶¹ bazısının bazısına galebe çalması ile meydana gelir. Şifâ ise bu galebe çalma halinin normale döndürülmesi işidir. Bu ise bazı ilaçlar kullanmakla olur. Bazısı ise ilaç kullanmaksızın Allah Teâlâ'nın yardımı ile olur. Ölüme gelince, eğer ki ölüm hastalık kabîlinden olsaydı bu hadis âm ifade etmezdi. Çünkü ölümün devâsı yoktur. Şöyle denir ki; ölümün devâlarından birisi de tâattir. Fakat bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü tâat ancak isyan gibi manevî hastalıklara deva olabilir, ölüme değil.³⁶²

İbni Melek bazen “*el-mefhûmu mine'l-hadîs*”, “*i'lem*”, “*delle'l-hadîs*”, “*fi'l-hadîs*” ve “*fîhi delâletün*” gibi lafızlar ile söze başlayarak hadisın mânası üzerinde değerlendirme yapar. Örneğin “*Ey Hâlid'in annesi bu güzeldir, ey Hâlid'in annesi bu güzeldir.*”³⁶³ mânasındaki hadis hakkında şöyle izahta bulunur:

Hadisten Efendimiz'in hüsnü ahlâkı ve çocuklara karşı olan hüsnü muamelesi anlaşılmaktadır (el-mefhûmu mine'l-hadîs). Çocuklara hibede bulunmak ve onlara ömürlerinin uzun olması için duâ etmek câizdir. Burada Efendimiz “Allah senin ömrünü uzatsın.” demiş gibi olmuştur.³⁶⁴

e. Sebeb-i Vürûda İşaret

Hadislerin Hz. Peygamber'den vârid olma sebepleri demek olan esbâbu vürûdî'l-hadîs, hadislerin daha iyi anlaşılması noktasında büyük bir öneme sahiptir. Elbette her hadis için söylenme sebebi aramak doğru değildir. Yani her hadisın bir sebeb-i vürûdu yoktur. Fakat bazı hadislerin ihtivâ ettiği mânayı ve hükümleri doğru anlayabilmek ancak o hadîsin vârid olma sebebini bilmekle mümkündür. İbni Melek de buna binaen kimi hadislerin vârid olma sebebine de işaret etmiş ve böylece söz konusu hadîsin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Özellikle şerhe konu olan eserde hadislerin taktî suretiyle sadece kavî olan kısmının zikredilmiş olması, kimi hadislerin anlaşılması noktasında zorluklara sebep olmakta ve bu üslup da sebeb-i vürûda işareti zorunlu kılmaktadır. İbni Melek de lüzum olduğu yerlerde hadislerin sebeb-i vürûduna işaret ederek hadisın daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

³⁶¹ Ahlât-ı erbaa; Antikçağ ve Orta çağ'da insanın biyolojik ahlâkî ve psikolojik fonksiyonlarını etkilediği kabul edilen dört sıvı maddedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Demirhan Erdemir, Ayşegül, “Ahlât-ı Erbaa”, **DİA**, II, 24.

³⁶² İbni Melek, **Mebârik**, II, 105.

³⁶³ Buharî, “Libas”, 22.

³⁶⁴ İbni Melek, **Mebârik**, II, 224.

Örneğin Hz. Peygamber'in İbn Mesûd'a hitâben îrâd ettiği “*Senin huzuruma gelmen için iznin perdenin kaldırılması ve fısıltımı duymandır. Öyle ki bu durumda seni nehy edebilirim.*”³⁶⁵ mânasındaki hadisin vürûd sebebi hakkında şu değerlendirmeyi yapar:

Allah Teâlâ'nın “Size izin verilmedikçe peygamberin evine girmeyin.”³⁶⁶ hitâbı nâzil olduğu vakit Hz. Peygamber İbn Mesûd için, ona özel olmak üzere bir izin vermiştir. O da İbn Mesûd'un Hz. Peygamber'e geldiği vakit sözlü olarak izin istemeksizin yanına girebilmesidir. Buna göre İbn Mesûd dışındaki kimseler izin istemeksizin Hz. Peygamber'in yanına giremeyeceklerdir. Bu hâdisede İbn Mesûd'un faziletine delâlet vardır.³⁶⁷

Bu örnekte görüldüğü üzere söz konusu hadisin arka planında hadisin daha iyi anlaşılmasını sağlayan bir olay söz konusudur. Hz. Peygamber'in evine izinsiz girmeyi yasaklayan bir âyet nâzil olmuş ve cennetle müjdelenen on kişiden biri ve Hz. Peygamber'in hizmeti ile meşgul olan Abdullâh b. Mesûd (ö. 32/652) bu yasaktan istisnâ kılınmıştır. Hadisin vürûd sebebi bu olayın iç yüzünü ortaya koymaktadır.

Diğer bir örnekte ise İbni Melek “*Şüphesiz ki göz değmesi haktır.*”³⁶⁸ mânasındaki hadisin sebab-i vürûdu hakkında şu şekilde bilgi verir:

Hz. Ali'den rivayet olduğuna göre bu hadisin sebab-i vürûdu şudur; bir gün Cebrâil Hz. Peygamber'e geldi ve onu üzüntü içinde buldu. Bunun üzerine Efendimiz'e, “Yüzünde gördüğüm bu gamın sebebi nedir?” diye sordu. Bunun üzerine Peygamber efendimiz “Hasan ve Hüseyin'e göz değdi.” buyurdular. Cebrâil ise şöyle cevap verdi; Ey Muhammed göz değmesini tasdik et, nitekim göz değmesi haktır.³⁶⁹

Bu örnekte de görüldüğü üzere hadisin vürûd sebebi hakkında bilgi verilmiş ve hadisin daha iyi anlaşılması sağlanmıştır.

İbni Melek, hadisin vürûd sebebine işaret etmesi ve dolayısıyla hadisin anlaşılmasına yardımcı olması sebebiyle bazen esas metnin musannifi Sâğânî'nin taktî sure-

³⁶⁵ Müslim, “Selam”, 16.

³⁶⁶ el-Ahzab 33/53.

³⁶⁷ İbni Melek, **Mebârik**, III, 250.

³⁶⁸ Buhârî, “Tib”, 36; Müslim, “Selam”, 41.

³⁶⁹ İbni Melek, **Mebârik**, I, 224|. Söz konusu hadisin sebab-i vürûduna işaret eden bilgi için bkz. Hindî, **Kenzü'l-Ummâl**, X, 108.

tiyle bağlamını hazfettiği kısmı tamamlar. Böylece dolaylı olarak rivayetin vürûd sebebine işaret etmiş olur. Bunu yaparken asıl metni tamamen almak yerine, kendi ifadelerini de katarak özetler ve serbest bir şekilde aktarır.

Örneğin “Allah her ikiniz için geçirdiğiniz bu gecenizi mübarek kılsın.”³⁷⁰ mânasındaki hadisin taktî suretiyle hazfedilmiş olan bağlamını vererek vürûd sebebine şöyle işaret eder:

Ebû Talha, Hz. Peygamber’in yanında Ümmü Süleym’den olma oğlunun vefât ettiğini ve karısının ölen oğlunu bir beze sardığını haber verdi. Oğlu öldüğü vakit Ümmü Süleym ev halkına “Ebû Talha’ya oğlunun öldüğünü ben onunla konuşana kadar kimse söylemesin.” dedi. Ebû Talha geldi ve hastanın hali nasıldır diye sordu. Ümmü Süleym de “Allah’a hamd olsun onun üzerindeki bu hâli yatıştırdım.” dedi. Derken akşam oldu ve Ebû Talha yiyip içti, daha sonra Ümmü Süleym Ebû Talha için o güne dek hiç olmadığı kadar güzel bir şekilde süslendi ve beraber oldular. Daha sonra Ümmü Süleym Ebû Talha’ya “Eğer ki başka bir kimsenin sende emaneti olsa ve senden o emaneti istese bu durumda onun bu isteğine riâyet ederken üzülmür müsün?” diye sordu. Ebû Talha da “Hayır.” diye cevap verdi. Ümmü Süleym bunun üzerine; “Öyleyse oğlunu böyle bir emanet say, zîra onu sahibi geri istedi, onun için üzülmeye.” dedi. Bunun üzerine Ebû Talha hiddetlendi ve ona “Sen beni kendi halime bıraktın ve lekeledin daha sonra da oğlumun ölümünü haber verdin.” dedi. Ebû Talha eşiyle aralarında geçen bu olayları Hz. Peygamber’e haber verdiği vakit de aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm şöyle dedi “Allah her ikiniz için geçirdiğiniz bu gecenizi mübarek kılsın.”³⁷¹

Bu örnekte görüldüğü üzere hadisin taktî suretiyle hazfedilen ve hadisin söylenme sebebine işaret eden kısmı İbni Melek tarafından verilerek hadisin kapalı kısımları anlaşılır hale getirilmiştir.

f. Fıkî Hüümlere İşaret

İbni Melek büyük ölçüde fıkîh alanındaki ilmî birikimi ile temâyüz etmiş bir şahsiyettir. Hanefî fıkîhının temel eserlerinden **Menâr**, **Vikâye** ve **Mecmaü’l-bahreyn** gibi eserler üzerine şerh telif etmiş olan İbn Melek, eserde yoğun bir şekilde fıkîh değerlendirmelere de yer verir. Ahkâma delalet eden hadislerin yorumlarında evvela kendi mezhebi olan hanefî mezhebinin görüşlerine yer verir ve bu minvalde değerlendirmeler yapar. Bunun yanında lüzum gördüğü yerlerde diğer mezheplerin tercihlerine de işaret ettiği görülür. Mezheplere ait görüşler aktarılırken kaynaklara değinilmezken

³⁷⁰ Müslim, “Fedâilü’s-sahâbe”, 107.

³⁷¹ İbni Melek, **Mebârik**, III, 18.

“kâle Ebû Hanîfe”, “kâle Mâlik”, “kâle’s-Şâfi’” gibi ifadelerle mezhep imamlarının görüşlerine atf yapılır.

Örneğin “Her kim bir hurma ağacını aşıladıktan sonra satarsa o ağacın meyvesi, alan kişi bunu şart koşmadıkça satana aittir. Ve her kim ki bir köleyi satarsa satın alan kişi şart koşmadıkça o kölenin malı satana aittir.”³⁷² mânasındaki hadisi değerlendirirken bir kölenin mal sahibi olup olamayacağı üzerinde durur ve mezhep imamlarının görüşlerine de işaret ile şöyle der:

(للذين باعوه الا ان يشترطه المبتاع); Satın alan kimsenin şart koşması, ben köleyi malı ile beraber satın aldım demekle olur. Cârîye için de hüküm böyledir. İmam Mâlik efendimizin bu hadiste köleye mal izâfe etmesi ve izâfeden maksadın da temlik olması sebebiyle bu hadisi kölenin mal edinebilmesine fakat köle satıldığı vakit de kölenin sahip olduğu malın satan kişiye ait olacağına delil saymıştır. Ebû Hanîfe ise efendimizin “Kölenin talak haricinde temlik hakkı yoktur.” hadisine binâen kölenin temlik hakkının olmadığını söylemiştir. Bu hadisteki izafeti (جل الفرس) sözünde olduğu gibi ihtisâsa hamletmiştir. Efendimizin “Kölenin malı satana aittir.” sözü buna delâlet etmektedir. Çünkü Efendimiz burada malı aynı anda hem köleye hem de satan kimseye izâfe etmiştir ve bir şeyin aynı anda iki kimsenin malı olması imkânsızdır. Burada malın köleye izâfesi ancak mecazdır. Buna binâen bazı kimseler bir köle satıldığı vakit eğer ki satın alan kimse tarafından şart koşulmaz ise üzerindeki elbiselerin dahî alışverişe dâhil olmadığını söylemiştir. Bazı kimseler ise bu durumda sadece kölenin setr-i avretinin alışverişe dâhil olacağını söylemişlerdir. Fakat hadisin zâhirine göre isabetli olan şudur ki; kölenin setr-i avreti de alışverişe dâhil değildir.³⁷³

Bu örnekte hadis üzerinde cereyan eden fikhî bir ihtilâf hakkında bilgiler verilmiştir. Fıkıhî imamlarının yaşadığı ihtilâftan ve yorum farklılıklarından bahsedilmiştir. Netice olarak İbni Melek, kendisi de bir Hanefî fıkıhçısı olması münasebetiyle kendi mezhep görüşünü ön plana çıkarıp bunu tercih etmiştir.

İbni Melek diğer bir örnekte “Hibeden dönen kimse salyasına dönen köpek gibidir.”³⁷⁴ hadisini değerlendirirken hibeden caymanın hükmü hakkında şu beyanlara yer verir:

Bu hadis hibeden dönmeyen nefret edilesi bir şeye benzetilmesi sebebiyle onun mutlak olarak yasak olmasına delalet etmektedir. İmam Şâfi’ de bu hadisle amel etmiştir (Hibeden vazgeçmenin haram olduğunu söylemiştir). Ancak İmam Şâfi’, evladına hibede

³⁷² Buharî, “Musâkât”, 17; Müslim, “Buyû”, 80.

³⁷³ İbni Melek, **Mebârik**, I, 45.

³⁷⁴ Buharî, “Hibe”, 30; Müslim, “Hibe”, 8.

bulunan babanın bu hibeden rücû etmesinin efendimizin Numân b. Beşîr'in bazı çocuklarına köle hibe etmesi üzerine ona hibeden rücû et demiş olmasına binâen kişinin evladına yaptığı hibeden rücû etmesinin câiz olduğunu söyler. Hanefîler ise başka kimselere hibede bulunan birinin de herhangi bir mâni olmadıkça hibeden rücû edebilmesini câiz görmüşlerdir. Hanefîler bu hadisi şöyle açıklarlar; köpeğin salyasına geri dönmesi haram olarak vasıflandırılmaz. Çünkü köpek mükellef değildir. Burada sadece hoş olmayan kerih bir durum vâki olur. Bundan ise ancak kerâhet hâsıl olur.³⁷⁵ (Hibeden dönmek haram değil, ancak mekruh olabilir.)

Bu örnekte görüldüğü üzere İbni Melek hibeden dönmenin hükmü hakkında vâki olan bir ihtilâf üzerinde durmaktadır. İki mezhep imamının yorum farklılığından kaynaklanan bu ihtilâfta İmam Şâfiî hibeden dönmenin haram olmasına hükmetmiş Ebû Hanîfe ise buradaki lafzın ancak kerâhete delâlet edebileceği hükmüne varmıştır. İbni Melek de bu ihtilâfta tabî olarak kendi mezhep imanının yorumundan taraftır ve bunun daha isabetli olacağını düşünmektedir.

g. Kelamî Meseleleri İzah

Dini meselelere dair hemen hemen her konuya kaynaklık eden hadisler tabî olarak itikada dâir konuları da ihtiva etmektedir. Hal böyle olunca İbni Melek de hadislerdeki kelamî meseleler üzerinde de durur ve gerektiği yerlerde mezhep görüşlerine de yer vererek değerlendirmeler yapar.

Örneğin “*Kulum ve küfür arasında namazın terki vardır.*”³⁷⁶ mânasındaki hadiste, namazın terki sebebi ile mümin kimsenin kâfir olup olmayacağı meselesi hakkındaki ihtilâfa işaret etmiş, son olarak ehl-i sünnetin kanaatini tercih ile şu değerlendirmeleri yapmıştır:

Hâricîler, bu hadisin zâhirî mânasına itibar ederek bir kimsenin namazın farziyetini inkâr etmeden dahî olsa namazı terkettiği vakit kâfir olacağına hükmetmiştir. Ehl-i sünnet ve Mutezile ise Allah Teâlâ'nın “Şüphesiz ki Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, bunun dışındaki günahları ise ancak dilediği kimseler için bağışlar.”³⁷⁷ kavline binâen namazı terk eden kimsenin kâfir olmayacağına hükmetmiştir. Nitekim namazın terki şirk değildir. Namazı terk eden kişi mağfûr olur. Şirk ise böyle değildir. Bu hadisi namazı terketmeyi helal sayanlara tevîl etmişler veya küfürden maksadın küfrân-ı nimet olduğuna tevîl etmişlerdir. Fakat Mutezile'ye göre bu kimse imandan çıkar. Çünkü nasların zâhiri gösteriyor ki farz ibadetler “Mümin olduğu halde bir

³⁷⁵ İbni Melek, **Mebârik**, II, 411.

³⁷⁶ Müslim, “İman”, 134.

³⁷⁷ en-Nisâ 4/116.

kimse zina etmez.”³⁷⁸ hadisinde ve “Kulum ve küfür arasında namazın terki vardır.” hadisinde olduğu gibi imandan bir cüzdür. “Ben insanlarla Lâ İlâhe İllallâh diyene, namaz kılana ve zekât verene kadar savaşmakla emrolundum.”³⁷⁹ hadisine binâen muhsan kimseye recim cezası uygulandığı gibi, namazı terk eden kişiye had cezası uygulanarak öldürülür. Ehl-i sünnete göre ise namazı terk eden kimse imandan çıkmaz. Çünkü efendimiz imanın hakikatini Cebrâil ona sorduğu vakit şöyle beyan etmiştir; “İmanın hakikatı Allah’a, meleklerine, kitaplarına, rasullerine, ahiret gününe ve hayrı ve şerriyle kadere iman etmendir.”³⁸⁰ Farzlar ise burada sayılan şeylere dâhil değildir. Namazı terk eden kimse efendimizin “Bir kimsenin üç şey dışında kanı helal olmaz.”³⁸¹ sözüne binâen öldürülemez. Nitekim namazın terki bu üç şeyden biri değildir.³⁸²

h. Hadislerin Âyetlere Arzı

Hadislerin sıhhatine delalet eden önemli hususlardan birisi de hadislerin mânâ bakımından âyet-i kerîmelerin hükmüne muhalif olmamasıdır. Bununla beraber âyetler ve hadisler arasında âm-has, muhkem-müteşabih, nâsih-mensuh gibi münasebetlerin de söz konusu olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Yani bir hadisi ihtiva ettiği konu ile alakalı bir ayete arz ederek hadisin sıhhati hakkında olumsuz hüküm vermek her zaman isabetli olmayacaktır. Bu demektir ki; bir hadiste yer alan hükmün aynı şekilde kesin olarak Kur’ân-ı Kerîm’de de yer alması gerekmemektedir. Böyle bir durumda Hz. Peygamber’in teşrî vazifesinin olduğu unutulmamalıdır. İbn Melek de eserinde bazı hadisleri âyetlere arz ederek aralarındaki âm-has, nâsih-mensuh olmak gibi münasebetleri ortaya koymaya çalışmıştır. Şu inkâr edilemez bir gerçektir ki dinin aslî kaynakları olan Kur’ân-ı Kerîm ve hadisler ayrı olarak düşünülmez. Onlar bir bütündür ve birbirleri ile zarurî irtibatları vardır.

İbni Melek de bu irtibata binâen kimi zaman hadisleri âyetlere arz eder ve değerlendirmeler yapar. Bu şekilde ihtilâfa sebep olabilecek meselelerin arasını bulmaya çalışır. Örneğin “*Velev ki kâfir bile olsa, mazlum kimsenin bedduasından sakını- nız.*”³⁸³ mânasındaki hadisi bir âyet-i kerîmeye arz eder ve şu değerlendirmeyi yapar:

³⁷⁸ Buharî, “Mezâlim”, 30; Müslim, “İman”, 100.

³⁷⁹ Buharî, “Salât”, 28; Müslim, “İman”, 32.

³⁸⁰ Buharî, “İman”, 37; Müslim, “İman”, 5.

³⁸¹ Buharî, “Diyet”, 6; Müslim, “Kasâme”, 25.

³⁸² İbni Melek, **Mebârik**, III, 262.

³⁸³ Rivayet farklı lafızlarla Buharî’de geçmektedir. Bkz. Buharî, “Mezâlim”, 9.

Eğer ki, Allah Teâlâ'nın "Kâfirlerin duası dalâletin içinde kalmaktan başka bir şey değildir."³⁸⁴ kavline rağmen bu hadisin zâhirinden kâfir kimsenin duasının Allah katında muteber olduğu anlaşılmaktadır dersin şöyle deriz; âyet-i kerîmedeki duadan kasıt, ahiret günü cehennemden kurtulmak için yapılan duadır. Buradan kâfirlerin dünya hayatına dair yaptığı dualarının makbul olmayacağı mânası anlaşılmaz.³⁸⁵

Bu örnekte görüldüğü üzere söz konusu hadis ve âyet arasında bir âm-has münasebeti olduğu ortadadır. Âyetin zâhirinden kâfir kimsenin duasının hiçbir şekilde kabul olmayacağı anlaşılmaktadır. Hadiste ise kâfir bir kimsenin dünya hayatına dâir dualarının makbul olabileceğine işaret edilmiştir. İbni Melek söz konusu âyet ile hadisin arasında vukû bulan ihtilâfı böylece gidermiş olur. Aynı zamanda hadisle amel edilmesinin önünü açar.

İbni Melek başka bir örnekte "*Rabbimden anneme istiğfarda bulunmak istedim buna izin vermedi, annemin kabrini ziyaret etmek için izin istedim buna izin verdi.*"³⁸⁶ mânasındaki hadisi âyete arz ederek şu beyanlarda bulunur:

Şayet Allah Teâlâ'nın "Cehennem ehli oldukları belli olduktan sonra akraba olsalar bile Allah'a şirk koşanlar için istiğfarda bulunmak peygamber ve iman eden kimseler için uygun olmaz."³⁸⁷ kavli varken nasıl olur da Peygamber Efendimiz annesi için istiğfar etmek üzere izin ister dersin biz de şöyle deriz; bazı şeylerin Peygamber efendimize has olarak câiz olduğu gibi bu meselede de efendimizin Allah Teâlâ'dan ricası ona ihtisasan caizdir. Ayrıca bu hadis zikredilen âyet-i kerîmenin nüzûlünden evvel vârid olmuş olabilir.³⁸⁸

Bu örnekte de önceki örnekte olduğu gibi bir âm-has münasebeti kurulmuştur. Malumdur ki bazı şeyler Hz. Peygamber'e has olarak câiz kılınmıştır. İbni Melek'e göre bu meselede de böyle bir şeyin söz konusu olması muhtemeldir. İbni Melek ayrıca bu hadis ve ayet arasında bir nâsih-mensuh ilişkisi olabileceğini de düşünmektedir.

i. Hadislerde Görülen İhtilafların Çözümü

Takdir edilir ki bazı hadislerde ilk bakışta anlaşılmayı zorlaştıran bir takım ihtilâf ve müşkiller söz konusu olabilmektedir. Bu durum genel olarak hadisin Kur'an ile ihtilâfı, hadisin başka bir hadisle ihtilâfı, hadisin kıyas ve icmâ ile ihtilâfı ve hadisin

³⁸⁴ er-Rad 13/14.

³⁸⁵ İbni Melek, **Mebârik**, II, 507.

³⁸⁶ Müslim, "Cenâiz", 105.

³⁸⁷ et-Tevbe 9/113.

³⁸⁸ İbn Melek, **Mebârik**, III, 85.

örfî ve akfî deliller ile ihtilâfî şeklinde olmaktadır. Başarılı bir hadis şerhinden ise bu türden ihtilâfların çözümü ve açıklığa kavuşturulması beklenir. İbni Melek de hadislerde ortaya çıkan bu türden ihtilâflar üzerinde fazlaca durmuştur. Bunu yaparken “*fe in kâle*”, “*fe in kulte*” gibi lafızlar ile okuyucunun aklına gelebilecek sorular sorar ve yine kendisi “*kultü*”, “*ecibu*” gibi lafızlar ile bu soruları cevaplar. Bu üslûp **Mebâriku’l-ezhâr**’ın önemli özelliklerinden biridir. İbni Melek’in genel olarak bu türden ihtilâfların söz konusu olduğu hadislerde olumsuz hüküm vermek yerine tevil ve cem-telef yolunu tercih ettiği ve bu hadislerle amel edilebilmesinin önünü açtığı görülür.

Örneğin “*Allah’ım, Muhammed’e, onun eşlerine ve ümmetine İbrâhim’e rahmet eylediğin gibi rahmet eyle, onun şerefini yücelt. Allah’ım Muhammed’i, eşlerini, ümmetini İbrâhim’i mübarek kıldığın gibi mübarek kıl.*”³⁸⁹ mânasındaki hadiste ortaya çıkan bir ihtilâfta şu değerlendirmeleri yapar:

Bu hadiste peygamber dışındaki kimselere salât etmenin cevâzına işaret vardır. Fakat “Allah’ım Ebû Bekr’e salat olsun.” denmez. Burada eğer ki “Allah’tan salâtu selâm istemek rahmet istemek ve rahmet için dua etmek mânasındadır. Bu da her Müslüman kimse için câizdir, peki buna rağmen başka kimse için salâtte bulunmak neden câiz olmasın?” dersin, biz de şöyle deriz; çünkü bu örnekler tevkîfidir ve bizim selefimizden salâtın efendimizden başka bir kimse için kullanıldığı nakledilmemiştir. Nitekim Allah Teâlâ için azîz ve celîl kelimeleri kullanılır fakat Peygamber efendimiz kendisi de azîz ve celîl olmasına rağmen azîz ve celîl kelimeleri onun için kullanılmaz. Eğer sen efendimizin “Allah’ım Ebû Evfâ âline salât olsun.”³⁹⁰ sözü salât kelimesinin efendimizden başkası için de kullanılmasının câiz olduğuna delâlet etmez mi? dersin, biz de şöyle deriz; salât tâzim mânasındadır ve başkası için kullanılmaz. Eğer dua kastı ile olursa ancak o zaman kullanılabilir. Efendimiz’in “Allah’ım Ebû Evfâ âline salât olsun.” kavli de dua kabîlindendir. Veya selefin bunu başkası için kullanmamasına binâen bu kullanımın ancak efendimize has olduğunu söyleyebiliriz. Selâm da salât gibidir. Ebû Bekr’e selâm olsun da denmez.³⁹¹

Görüldüğü üzere bu hadîsin delâlet ettiği hüküm ile örfî deliller arasında bir ihtilâf söz konusu olmaktadır. Hadis metnine göre Hz. Peygamber’den başka kimseler için salâtu selâmda bulunmanın câiz olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bilinmektedir ki bu durum câiz görülmemiştir ve örfen de kullanıldığı vâki değildir. İbni Melek de tevkîfî

³⁸⁹ Buharî, “Dua”, 32.

³⁹⁰ Buharî, “Dua”, 19; Müslim, “Zekat”, 176.

³⁹¹ İbni Melek, **Mebârik**, III, 221.

olarak bilinen bu uygulamayı delil göstererek başka kimseler için salâtta bulunmanın dua mânasına geleceğine işaret ederek bu ihtilâfın çözümünü sağlamıştır.

Diğer bir örnekte İbni Melek, “*Bir kadın kocası yanındayken onun izni olmadan oruç tutmasın, kocası yanında olsa dahî onun izni olmadan eve birini almasın. Onun izni olmadan bir şey infak ederse de infak ettiği şeyin ecrinin yarısı kocasına aittir.*”³⁹² mânasındaki hadiste ortaya çıkan bir ihtilâf hakkında şu değerlendirmeyi yapar:

Bu hadiste efendimizin “Bir kadına kocasının izni olmadan onun malından infak etmesi helal olmaz.” hadisine rağmen, kadının eşinin izni olmaksızın infakta bulunmasının câiz olmasına delalet vardır. Bu hadislerin arası nasıl bulunur?” dersin biz şöyle deriz; izin denilen şey sarîh veya örfteki geçerliliğine itibar ile kadının eşi ona sarîh olarak izin vermese bile, insanların çoğunda olduğu üzere eşinin de buna müsâmaha göstereceğini bilerek (Dilenciye bir ekmek parçası vermesi gibi.) mefhûmen olur. Bu durumda kadın izinli olur. Hadisten anlaşılan mâna da budur. Eğer ki genel olarak kadın eşinin razı olmamasından şikâyetçi ise veya eşi cimri bir kimse ise eşinin sarîh izni olmadan onun malından tasaddukta bulunması câiz olmaz. “Bir kadına kocasının izni olmadan onun malından infak etmesi helal olmaz.” hadisindeki murad budur.³⁹³

Söz konusu hadis hanımların eşinin izni olmasa da onun malından infak edebilmesinin câiz olduğuna delâlet etmektedir. Fakat bu durumda hanımların eşinin müsâdesi olmadan onun malından infak etmesinin haram olduğuna delâlet eden başka bir hadisle ihtilâf söz konusu olmaktadır. İbni Melek bu rivayetler arasındaki ihtilâfı tevil yolu ile gidermiştir. Buna göre bir hanımın kocası kendisine sözlü olarak infak izni vermese bile mefhûmen müsaade edeceğini biliyorsa hanımların infakta bulunmasında bir beis yoktur.

j. Hadis Usûlüne Dâir Değerlendirmeler

İbni Melek, **Mebâriku'l-ezhâr**'ın muhtelif yerlerinde hadis usûlüne dair bilgiler verir. Fakat bu bilgiler genel olarak tanımdan öte geçmemekte ve İbni Melek bu bilgiler üzerinde değerlendirme yapmamaktadır.³⁹⁴ Bu bilgilerden en dikkat çekici olanlar sahîh hadis tanımının yapıldığı bölüm ve şerhe esas olan eserin müellifi

³⁹² Buharî, “Nikah”, 85; Müslim, “Zekat”, 84.

³⁹³ İbni Melek, **Mebârik**, I, 487.

³⁹⁴ İbni Melek müsel hadis tanımını şöyle yapar: “*Mürsel hadis, Tabîinden olan bir râvînin hadisi rivayet eden sahâbenin adını senette zikretmeksizin Hz. Peygamber'e isnad ettiği hadistir.*” Bkz. İbn Melek, **Mebârik**, III, 255. Muallak hadis hakkında ise şöyle der: “*Hadisin muallakı, senedin başında bir veya daha fazla râvînin hazfedildiği hadistir.*” Bkz. İbn Melek, **Mebârik**, III, 308.

Sâğânî'nin rüya yolu ile Hz. Peygamber'e arz ettiği üç hadisin değerlendirildiği bölümdür. Bu üç hadisi Sâğânî rüya yolu ile Hz. Peygamber'e arz etmekte ve bu hadislerin sıhhatini ona sormaktadır.

Sahih hadisin tanımında zikredilen şartlar Hanefî mezhebi bakış açısını yansıtmaması ve klasik hadis usûlü eserlerinde yapılan tariflerden farklı olması sebebiyle dikkat çekicidir. Rüyada Hz. Peygamber'e hadis arz edilmesi meselesinde ise iyi bir hanefî fakihî olan İbni Melek'in bu mesele hakkında olumsuz bir şey söylememiş olması önemli bir husustur.

İbni Melek, şerhe esas aldığı eserin müellifi Sâğânî'nin mukaddimesini şerh ettiği bölümde sahih hadisin tanımını şu şekilde yapar:

Sahih hadis; lafzî rekâketten ve mânası da ayetlere, mütevâtir haberlere ve icmâya muhâlefetten sâlim olan, aynı zamanda râvîleri âdil ve sekâmetten sâlim olan hadistir.³⁹⁵

Bu tanım klasik hadis usûlü kitaplarında yapılan tariften farklı olması sebebiyle bir hayli dikkat çekicidir. Zîra her ne kadar İbni Melek'in zikrettiği bu şartlar hadislerin sıhhatine delâlet eden şeyler olsa da muhaddislerin ortaya koyduğu sahih hadis şartları arasında âyetlere, mütevâtir habere ve icmâya muhâlefetten sâlim olmak gibi şartlar zikredilmemektedir.

İbni Melek'in bu tanımı ise daha ziyade haber-i vâhidin amel şartları hakkındaki hanefî bakış açısını yansıtmaktadır. Nitekim hanefî usûlünde haber-i vâhidler eğer ki Kur'ân-ı Kerîm naslarına muhâlif olarak vârid olmuşsa ve aralarını cem etmek de mümkün olmazsa, o hadis reddedilir ve onunla amel olunmaz. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm sübûtu katîdir ve hadisler ise sübûtu zannîdir. Zannî olan da katî olan yerine ikâme edilemez.³⁹⁶

Hanefî usûlcülerinin bu yaklaşımı “*Benden sonra size birçok hadis rivâyet edilecektir. Benden bir hadis rivâyet edildiğinde onu Allah'ın kitabına arz edin. Eğer ona uygunsa kabul edin ve biliniz ki o bendendir. Allah'ın kitabına muhâlif olursa onu*

³⁹⁵ İbni Melek, **Mebârik**, I, 26.

³⁹⁶ Türkânî, **Dirasât fi usûli'l-hadîs**, s. 251.

reddedin. Biliniz ki ben ondan berîyim.”³⁹⁷ hadisini delil olarak kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır.³⁹⁸ İbni Melek’in hadisleri şerh ederken bu kâideye genel olarak riâyet ettiği görülür. Fakat bu kaideyi tatbik ederken büyük ölçüde cem-telif yoluna başvurmuş olması ve bu yolla herhangi bir hadis hakkında gayri sahih hükmü vermemiş olması da dikkat çekicidir. Zaten İbni Melek hadisler hakkında değerlendirme yaparken hadislerin sıhhatini tespit gibi teknik detaylara yer vermemiştir. Yani böyle bir amacı yoktur. Şerhe esas olan hadislerin ümmetçe Kur’ân-ı Kerîm’den sonra İslam dininin en muteber kaynakları olarak addedilen ve ihtiva ettiği hadislerin sıhhati hakkında üzerinde söz birliği olan Buhârî ve Müslim’in **es-Sahih**’lerinden alınan hadisler olması da genel olarak böyle bir değerlendirme yapmayı gereksiz kılmaktadır. Kaldı ki bu kâideye riâyet edilerek hadislerin sıhhati hakkında olumsuz hüküm vermek de ayrıca bir mesuliyet gerektirmektedir. Tüm bunlardan sonra hadislerin ayetlere arzı; hadislerin sıhhati hakkında mutlak bir şart olarak değil, hadisin sıhhatine delalet eden bir etken olarak kabul edilebilir. Nitekim hadislerin sıhhatini tespit için kullanılan âyetlere arz edilme ameliyesi de kendi içinde birtakım sakıncaları barındırır. Kimi hadislerin ihtivâ ettiği mâna ve delâlet ettiği hüküm her zaman Kur’ân-ı Kerîm’de yer almamaktadır. Örneğin her ne kadar Kur’ân-ı Kerîm her şeyi kapsayıcı ve açıklayıcı olsa da³⁹⁹ Kur’ân’ın insan davranışları veya metafizik alana dâir detaylı ve özlü bilgilerin tümünü vermediği bir gerçektir.⁴⁰⁰

Bu demektir ki hadislerin ihtivâ ettiği meselelerin tamamının Kur’ân-ı Kerîm’de yer aldığı veya yer alması gerektiği iddia edilemez. Bu şartın hadisler için kesin bir sıhhat şartı olarak kabul edilmesi ve hadislerin bu şekilde değerlendirilip Kur’ân-ı Kerîm’e muvâfakat sağlamadığı takdirde o hadis hakkında sahih olmadığı hükmü verilmesi de her zaman isâbetli olmayacaktır. Kaldı ki sünnet, yani hadisler Kur’ân-ı Kerîm’in açıklamasıdır.

Hadisler kimi zaman Kur’ân’ın kapalı olan ifâdelerini açıklar, genel ifâdelerini sınırlar. Şayet sünnet ve sünnetin kaynağı hadisler olmasaydı namaz, oruç, zekât gibi

³⁹⁷ Beyhakî, **Marifetü’s-sünen**, I, 118.

³⁹⁸ Uysal, Şule Yüksel, “Hanefî Hadis Anlayışının Fethu’l-Kadir’e Yansımaları ve İbnü’l-Hümmam’ın Tercihleri”, **SÜİFD**, C. XVIII, s. 34.

³⁹⁹ el-En’âm 6/38, en-Nahl 16/89.

⁴⁰⁰ Çakm, “Hadisin Kur’an’a Arzı Meselesi”, **AÜİFD**, C. XXXIV, No: 1, s. 522.

İslam dininin esaslarını teşkil eden şeylerin ayrıntıları hakkında malumât sahibi olmak da mümkün olmazdı.⁴⁰¹

İbni Melek'in tüm bunlara binâen, şerh ettiği hadislerin sıhhati hakkında bu ameliyeyi tatbik ile olumsuz hüküm vermekten veya bu yönde değerlendirmeler yapmaktan azamî miktarda kaçındığı görülür. Bunun yerine cem-telif yolunu tercih ettiği, ancak cem-telifin mümkün olmadığı yerlerde elde var olan diğer delillere binaen mensûh hükmü verdiği görülür.

İbni Melek'in, hadisin sıhhat şartları arasında zikrettiği diğer bir şey de hadisin mütevâtir haberlere muhâlif olmamasıdır. Hanefî usûlüne göre haber-i vâhidlerin kabul edilip onlarla amel edilebilmesi için bu haberlerin mütevâtir haberlere de muhâlif olmaması gerekmektedir. Çünkü mütevâtir haberler Kur'ân-ı Kerîm ayetleri gibi sübut açısından katî ilim ifade etmekte, haber-i vâhidler ise zannî ilim ifade etmektedir. Herhangi bir ihtilâfın söz konusu olduğu yerde zannî olan katî olan yerine ikâme edilemez.⁴⁰² Bu kâideye göre İbni Melek, hadisin mütevâtir habere muhâlif olmamasını da sahih şartlarından biri olarak kabul eder.

İbni Melek tarafından sahih hadis şartları arasında zikredilen bir diğer şey de hadisin icmâ-ı ümmete muhâlif olmamasıdır. Bu şart yine diğer iki şart gibi hanefî usûlündeki haber-i vâhidin kabul şartlarından birisidir. Hanefî usulcülerin kabul ettiği bu şarta göre; haber-i vâhid eğer ki icmâya muhâlefet halindeyse bu durumda o hadisin ya mensûh olduğuna ya da sıhhat açısından problemlili olduğuna hükmedilir. Çünkü o hadisin mensuh olduğunu kabul etmeksizin sıhhatine hükmedilecek olsaydı ümmetin o hadisin hilâfına icmâda bulunması da mümkün olmazdı.⁴⁰³

Hanefî mezhebi usûl ve fîrûna dâir telif ettiği eserlerle öne çıkan İbni Melek'in sahih hadisin tarifini bu mezhebin bakış açısıyla yaptığı ve sahih hadisin taşınması gereken şartları da doğal olarak bu anlayışla dile getirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

İnceleme konumuz olan bu eserde hadis tashihine dâir dikkat çekici bir mesele ise bazı hadislerin rüyada Hz. Peygamber'e arz edilmesidir. Sâğânî, **Meşârik**'te üç

⁴⁰¹ Karadavî, **Sünneti Anlamada Yöntem**, s. 151.

⁴⁰² Türkmanî, **Dirasât fi usûli'l-hadîs**, s. 285.

⁴⁰³ Türkmanî, **Dirasat fi usûli'l-hadîs**, s. 300.

hadisi Hz. Peygamber'e arzla tashih ettiğinden bahseder.⁴⁰⁴ Daha ziyâde sûfî çevreler tarafından kullanılan keşf yoluyla hadis rivâyet ve tashih işinin Sâğânî gibi müteşeddît sayılan ve bu sebeple tenkit de edilen⁴⁰⁵ bir hadisçi tarafından kullanılmış olması dikkat çekicidir.

İbni Melek bu hadisler hakkında değerlendirme yaparken biri hariç olumlu veya olumsuz herhangi bir beyanda bulunmaz. Elbette İbni Melek bu durum hakkında olumlu bir şey söylememiş olsa da aynı zamanda olumsuz bir değerlendirme yapmamış olması onun rüyada hadis arz edilmesi ameliyesine karşı müsamahalı olduğuna işaret etmektedir. İbni Melek'in bu mesele ile alakalı değerlendirme yaptığı tek hadis ve şerhe esas olan eserin müellifi Sâğânî'nin beyanı şöyledir:

Allah ondan razı olsun Hz. Âişe şöyle rivayet etmiştir: “Akşam yemeği sofraya konulduğu vakit aynı zamanda namaz için kâmet getirilirse evvela yemeğe başlarız.”⁴⁰⁶

Bu kitabın müellifi Sâğânî (Allah onu Rasûlünün sünnetlerini ihyâ edenlerden eylesin ve zaten en büyük isteği de budur.) demiştir ki: Ben bir müddet Rasûlullah aleyhi ve sellemi rüyada görmeyi ve mümkün olan en âli bir senetle kendisinden rivâyet etmiş olmak için bu hadisin sıhhatinden kendisine sormayı temennî etmiştim. Bunun üzerine seneler geçti ve nihayet 611 senesi zilkâdesinin 18. günü olan cumartesi gecesi seher vaktindeydi ki kendisini gördüm. Sanki ben bir düzlükteydim. Akşam namazını kılmaya başladım. Peygamber aleyhi's-selâm da beraberinde birkaç kişi olduğu halde oturmuş akşam yemeği yiyordu. Beni de akşam yemeğine çağırdı. Ben namazı tamamlayıp daha sonra icâbet etmek istedim. Fakat daha sonra Hz. Peygamber'in Ebû Saîd b. el-Muallâ'ya söylediklerini hatırladım. Hz. Peygamber Ebû Saîd b. el-Muallâ'ya akşam yemeği için seslenmişti, o da namazdaydı ve namazı tamamlayana kadar Hz. Peygamber'in davetine icâbet edememişti. Daha sonra Hz. Peygamber ona, “Allah Teâlâ sizi davet ettiği vakit Allah'a ve rasûlüne icâbet edin buyurmadı mı?” diye buyurmuştu. Bunun üzerine ben Hz. Peygamber'e “Akşam yemeği sofraya konulur ve namaz için de kâmet getirilirse evvelâ yemeğe başlayınız.” hadisi sahih midir diye sordum. Hz. Peygamber de “Evet sahihtir.” diye buyurdular.⁴⁰⁷

İbni Melek ise Sâğânî'nin “Ben bir müddet Rasûlullah aleyhi ve sellemi rüyada görmeyi ve mümkün olan en âli bir senetle kendisinden rivâyet etmiş olmak için bu

⁴⁰⁴ Sâğânî, **Meşâriku'l-envâr**, s. 22, 75, 214.

⁴⁰⁵ Görmez, “Sâğânî”, **DİA**, XXXV, 488.

⁴⁰⁶ İbni Melek, **Mebârik**, II, 88.

⁴⁰⁷ İbni Melek, **Mebârik**, II, 89.

hadisin sıhhatinden kendisine sormayı temenni etmişim.” sözünden sonra bu anlatılan şey hakkında şöyle değerlendirme yapar:

Nitekim Hz. Peygamber’in vefâtından sonra ondan hadis rivayeti ancak rüyada mümkün olabilir.⁴⁰⁸

Bu örnekte olduğu gibi Sâğânî’nin rüyada Hz. Peygamber’e sözü geçen hadisi arz ettiğini beyân etmesi ve daha sonra da İbni Melek’in rüyada Hz. Peygamber’den hadis rivayet edilebileceğini destekleyen bu yaklaşımı her ikisinin de keşif ve rüya yolu ile hadis rivayetine ve hadis tashihine karşı müsâmahalı olduklarını göstermektedir. Bununla beraber bu durum özellikle Sâğânî’nin bunu hadis tashihi için bilfiil kullandığı vehmine sebep olmaktadır. Nitekim kimi çalışmalarda bu vehim ile hareket edilmiş ve genel olarak sûfî müelliflerin zayıf hadisler ve senedi olmayan rivayetlerin tashihî için kullandıkları bu ameliyeyi, Sâğânî gibi hadis ilminde hassas ve hatta müteşeddît olan bir muhaddisin hadis tashihi için bir yöntem olarak kullandığı iddia edilmiştir.⁴⁰⁹

Fakat sûfî müelliflerce zayıf hadisler ve senedi olmayan rivayetlerin tashihinde başvurulan bu ameliyeyi Sâğânî’nin de hadis usûlü prensiplerini göz ardı ederek kullandığı iddiası pek isabetli gözükmemektedir. Öyle ki Sâğânî’nin rüya yolu ile Hz. Peygamber’e arz ettiği hadisler, sıhhat hususunda sûfî müelliflerce keşif yolu ile tashih edilen rivayetlerden ayrılmaktadır. Yani zaten sahih olan bu hadislerin keşif ile tashihine gerek olmadığı ortadadır. Kaldı ki hadis tashihinde hassas ve hatta müteşeddît olduğu bilinen Sâğânî’nin bu yola tevessül edebileceğini düşünmek de doğru olmayacaktır.

Bahsi geçen bu üç rivayetin tamamının senetleri vardır ve bu rivâyetler sıhhat hususunda herhangi bir noksanlığı da hâiz değildir. Bu durumda Sâğânî’nin rüyada hadisleri Hz. Peygamber’e arz etmesi ve bahsi geçen hadislerin keşif yoluyla tashih

⁴⁰⁸ İbni Melek, **Mebârik**, II, 89.

⁴⁰⁹ Sâğânî’nin bahsi geçen hadisi rüyada Hz. Peygamber’e arzla tashihini beyan etmesinin onun bu ameliyeyi hadis tashihinde muhaddislerin ortaya koyduğu yöntemleri devre dışı bırakıp müstakil bir yöntem olarak kullanması iddiası hakkında bkz. Kaya, Murat, “Rivayetlerin Tespitinde Keşif, İlham ve Rüya”, **e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**, C. VIII, sayı: 1, s. 335.

etmek istemesi sebebiyle onun bu ameliyeyi bir yöntem olarak kullandığını iddia etmek yerine Hz. İbrahim'in kıssasında olduğu gibi⁴¹⁰ bir itminan arzusunun söz konusu olduğunu düşünmek daha isabetli olacaktır. Eserin şârihi İbni Melek'in de bu düşünce ile hareket ettiği ve söz konusu rivayet hakkında bahsi geçen değerlendirmeyi yapmış olduğu düşünülebilir. Nitekim iyi bir hanefî fakîhi olan ve hanefî usûl ve fîrûna dâir telif ettiği eserlerle hüsnükabûle mazhar olmuş olan İbni Melek'in aksi halde sıhhat hususunda noksan olan rivayetlerin bu şekilde tashîhini en azından hoş karşılamadığını beyan etmesi gerekirdi diye düşünmek de isabetli gözükmektedir.

k. Bâbertî'ye Yapılan İtirazlar

İbni Melek tarafından şerhte yoğun olarak kullanılan kaynaklardan birisi ve hatta en çok kullanılanı, muâsır Ekmelüddîn Bâbertî'nin **Tuhfetu'l-ebrâr** adlı **Meşâriku'l-envâr** şerhidir. İbni Melek, eserinde 115'ten fazla yerde Bâbertî ve **Tuhfetü'l-ebrâr** adlı eserine işaret etmiştir. Bunların bir kısmında Bâbertî'yi tasdik ile ondan nakilde bulunduğu görülmekle beraber, büyük bir kısmında ise ona itirazlarda bulunur ve yaptığı değerlendirmeleri sebebi ile kendisini tenkid eder. Bu tenkitlerin büyük kısmı ise fikhî meselelere dairdir. İbni Melek'in Bâbertî'den bahsederken “şeyh”, “şeyhu's-şârih”, “şârihu'l-fâzıl” gibi tabirler kullanması Bâbertî'ye karşı hürmet ve muhabbet beslediğine işaret etmektedir. Buna göre bu çekişmenin tatlı-sert bir çekişme olduğu söylenebilir.

İbni Melek'in Bâbertî'ye karşı olan bu hürmeti ilgi çekicidir. Bu noktada İbni Melek ve Bâbertî arasındaki ne tür bir münasebet olduğu sorusu akla gelmektedir. Her iki şahsiyet de Anadolu'da yaşamış ve Hanefî mezhebine mensup olup Hanefî usûlünün önemli eserlerinden biri olan **Menâr** adlı esere ve **Meşâriku'l-envâr** adlı hadis eserine şerh yazmışlardır.

⁴¹⁰ Hz. İbrahim'in itminan arzusu Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılır: “*Hani İbrahim, “Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster.” demişti. (Allah ona) “İnanmıyor musun?” deyince, “Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için.” demişti. “Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”* (el-Bakara 2/260).

Her iki şahsiyetin de Andolu'da yaşamış olmaları sebebiyle burada tanışmış ve görüşmüş oldukları bir ihtimal olarak ortadadır. Ayrıca Bâbertî'nin Mısır'a hicret etmiş ve burada hocalık yapıp eserler telif etmiş olduğu bilinmektedir.⁴¹¹ Fakat İbni Melek'in Anadolu dışında herhangi bir yerde bulunduğu dair elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber, Şeyh Bedreddin (ö. 823/1420)⁴¹² **Menâkıbnâme**'sinde ismi zikredilen Abdullatîf Hindu adlı kişinin Abdullatîf İbni Melek olduğuna işaret eden bir kaynaktaki onun Mısır'da eğitim görmüş olduğu ve Bâbertî ile burada görüşmüş oldukları bilgisi yer almaktadır.⁴¹³ Şayet **Menâkıbnâme**'de ismi zikredilen kişinin Abdullatîf İbni Melek olduğu kabul edilirse buna göre İbni Melek Bâbertî'nin öğrencisidir ve onun ders halkasında eğitim görmektedir.⁴¹⁴ Bahsi geçen bu bilgilerden ve İbni Melek'in Bâbertî'ye karşı övgü ve hürmetine işaret eden "şeyh", "şeyhu's-şârih" gibi hitapları olmasından hareketle onların tanışıp görüşüyor oldukları ve hoca-talebe münasebeti içinde bulundukları ihtimali akla gelmektedir. Fakat sadece bu değerlendirmelere itibar edilerek onların hoca-talebe münasebeti içinde olduklarını iddia etmek pek isabetli gözükmemektedir ve bu konuda ciddi bir tetkike ihtiyaç olduğu ortadadır.

İbni Melek ve Bâbertî arasında Osman b. Affân tarafından rivâyet edilen "*Her kim ki benim şu abdestim gibi abdest alır da sonra kalkıp iki rekât namaz kılarsa ve bu iki rekât namaz içinde nefsânî şeyleri aklına getirmese, geçmiş günahları mağfiret olunur.*"⁴¹⁵ manasındaki hadisin değerlendirilmesinde şu şekilde bir görüş ayrılığı vukû bulur:

Şeyhu's-şârih (Bâbertî) şöyle der; denilse ki daha önce geçen hadiste⁴¹⁶ günahların mağfiret olunması sadece abdest almaya hasredilmiştir. Bu hadiste ise günahların mağfiret olunması abdest alıp namaz kılmaya hasredilmiştir. Bu sebeple günahların affının namaza bağlanması yok hükmündedir. Veya "Hataları çıkar." sözü geçmiş günahların tümünün affına delalet etmez. Buna göre bütün günahlar sözündeki kasıt o günün günahlarına nispettir veya belirli günlere nisbet iledir.

⁴¹¹ Babertî'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Aytekin, "Babertî", **DİA**, IV, 377.

⁴¹² Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud; Osmanlı fakih ve mutasavvıfı, önemli bir isyan ve ihtilal hareketinin önderidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dindar, "Bedreddin Simâvî", **DİA**, V, 331.

⁴¹³ Armağan, "Abdullatîf Ferište", **Tire Tarih Ansiklopedisi**, s. 4.

⁴¹⁴ Hafız Halil, **Şeyh Bedreddin Menakıbnamesi**, s. 68.

⁴¹⁵ Buhârî, "Vudû", 24; Müslim, "Taharet", 3.

⁴¹⁶ Bahsi geçen hadis şu şekildedir: "*Her kim güzelce abdest alırsa, o kimsenin günahları tırnaklarının altına varıncaya kadar bütün vücudundan dökülür gider.*" bkz. İbni Melek, **Mebârik**, I, 89.

Ben ise şöyle derim (İbn Melek); bu tahsis delili olmayan bir tahsistir. Nitekim Müslim'deki bazı rivayetlerde olduğu gibi Hz. Osman abdest almış ve Hz. Peygamber'in kendisi gibi abdest aldığı söylemiştir. Hz. Peygamber'in de "Her kim böyle abdest alırsa geçmiş günahları affolunur." dediğini rivayet etmiştir. Buna rağmen nasıl olur da hataların bir güne tahsis edilmesi mümkün olabilir? Aksine burada, daha önce geçen hadisin bu hadisten daha sonra Hz. Peygamber'den sâdır olmuş olması söz konusudur. Buna göre; geçmiş günahların affolunması evvelâ abdest alıp namaz kılmaya hasredilmişken daha sonra Allah Teâlâ, bir fazlu keremi olarak bu sadece abdest almaya hasretmiştir.⁴¹⁷

Görüldüğü üzere bahsi geçen hadis değerlendirilirken iki müellif arasında bir yorum ve anlama farklılığı söz konusudur. Bu hadisi anlamlandırırken ilk ihtilâfın günahların affını temîn edecek olan şeyin sadece abdest almak mı, yoksa abdest alıp iki rekât namaz kılmak mı olduğu meselesinde vuku bulduğu görülmektedir. Müelliflerden birisi başka bir hadisle beraber değerlendirme yaparak, sadece abdest almanın günahların affını temîn için yeterli olduğunu ve namaz kılmanın yok hükmünde olduğunu düşünmüştür. Diğer ise yine başka bir hadisle beraber değerlendirme yapmakta ve bu hadislerin arasında vürûd vakti açısından bir tahsis münasebeti olduğunu düşünmektedir. Diğer ihtilâf ise bahsi geçen şeylerin yapıldığı takdirde hangi günahların affolunacağı meselesidir. Hadis metninde geçmiş bütün günahların affolunacağı açık bir şekilde ifade edildiği halde Bâbertî bundan kastın geçmiş bütün günahların değil o gün işlenen veya belirli bir zamanı kapsayan günahların affolunacağını düşünmektedir. İbn Melek ise bu yoruma itiraz ile affolunması vaad edilen günahlar hakkında böyle bir tahsisin isabetli olmayacağını dile getirir. Yani ona göre hadisten geçmiş bütün günahların affolunacağı anlaşılmaktadır. Bu hadis değerlendirilirken şârihlerden Bâbertî'nin affın kapsamını daraltırken İbni Melek'in ise bu kapsamı daha geniş tuttuğu görülmektedir.

İbni Melek ve Babertî arasında bir ihtilâf da Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen şu hadisin değerlendirilmesinde görülür;

*"Her kim ki bayram namazından evvel kurbanını keserse, o kurbanı iâde etsin."*⁴¹⁸

⁴¹⁷ İbni Melek, **Mebârik**, I, 91.

⁴¹⁸ Buhârî, "Edâhî", 4; Müslim, "Edâhî", 10.

Şeyhu'ş-şârih (Bâbertî) şöyle der: Şayet, bir özür sebebiyle bayram namazını ikinci güne ertelesen, Ebû Hanîfe'ye göre bu durumda birinci günde kurban kesmek câiz midir yoksa değil midir? dersin şöyle cevap verilir: Böyle bir hâdisede özür ve zarûret söz konusudur ve bu mesele hakkında hem câiz olduğu hem de câiz olmadığı hususunda birbirine tercih edilemeyecek hükümler vardır.

Ben (İbn Melek) şöyle derim: **el-Muhîtu'l-burhanî** adlı eserde “İmam namazı geciktirdiği takdirde insanların da kurban kesme işini zeval vaktine ertelemeleri gerekir. Şâyet imam sehven veya amden namazı geciktirirse ve günün ertesinde veya sonraki günde namazı kıldırса bile insanların bugünde kurban kesmeleri câizdir. Her kim imam namazı kıldırmadan evvel kurbanını keserse bu caizdir. Çünkü o zaman, sünnet üzere namazın vakti geçmiş olur.” dendiği halde o gün kurban kesmek nasıl câiz olmaz?⁴¹⁹

Bu değerlendirmelerde görüldüğü üzere, iki şârih arasında bayram namazı kılınmadığı vakit kurbanın kesilmesinin câiz olup olmaması hususunda bir ihtilâf söz konusudur. Bâbertî bu mesele hakkında hem müspet hem de menfî hükümler verilmiş olmasına binâen bir tercih yapmamış ve kesin bir görüş beyan etmemiştir. Bunu ise iki hüküm arasında tercih yapmak için kuvvetli deliller olmamasına bağlamıştır. İbni Melek ise hanefî âlimi Burhâneddin el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) **el-Muhîtu'l-Burhânî** adlı eserini kaynak göstererek bayram namazı kılınmamış olsa bile o gün içinde kurban kesilebileceğini yani, böyle bir kurbanın makbûl olacağını söyleyerek Bâbertî'nin böyle bir bilgiye itibar etmemiş olmasına veya bu bilgiyi görmezden gelmesine itiraz etmiş ve bu sebeple kendisini tenkid etmiştir.

Bu örneklerde görüldüğü üzere İbni Melek, **Meşâriku'l-envâr**'daki hadisleri değerlendirirken kimi meselelerde Bâbertî ile yorum ve anlama noktasında ihtilâf halindedir. Bu ihtilâfları ve dolayısıyla sebep olduğu çekişmeyi kuru bir çekişmeden ziyâde, hadisleri anlama ve onlardan hüküm çıkarma gayretinin bir ürünü olarak düşünmek isabetli olacaktır. Ayrıca İbni Melek'in eserinde kendisinden farklı düşünen başka bir şârihin görüşlerine yer vermesi ve hadisleri Bâbertî'nin görüşleri etrafında anlama-yorumlama çabasının da onun eserine bir zenginlik kattığı ortadadır.

⁴¹⁹ İbni Melek, **Mebârik**, I, 153.

SONUÇ

İslamın ilk asırlarından itibaren sözlü ve yazılı olarak rivayet edilen hadisler hicri ikinci asırdan itibaren bir araya toplanmış ve kitaplar halinde muhafaza edilmeye başlanmıştır. Bir araya toplanan hadisler daha sonra tasnife tabi tutulmuş ve sahih hadislerin toplandığı eserler ortaya çıkmıştır. Hicri üçüncü asırdan itibaren de bu sürecin zarurî bir sonucu olarak hadisleri anlama gayretinin bir ürünü olan hadis şerhleri telif edilmeye başlanmış ve teknik olarak hadis şerhçiliği ortaya çıkmıştır. Hadis ilminin önemli bir noktasını teşkil eden şerhçiliğin Anadolu'daki en önemli temsilcilerinden birisi de şüphesiz ki İbni Melek'tir.

İbni Melek Anadolu'da yetişmiş ve burada talebe yetiştirmiş, ortaya koyduğu eserler ile ilmî kıymetini kanıtlamış velûd bir ilim adamıdır. 14. yüzyıl Anadolu'sunda islamî ilimlerin önemli simalarından olan İbni Melek'in Anadolu dışında da eğitim gördüğüne dair bazı bilgiler bulunmakla birlikte bunların doğruluğu hakkında kesin kanaate varmak mümkün gözükmemektedir.

Özellikle fıkıh alanında uzmanlaşmış olan İbni Melek, İslam hukukunun önemli eserlerinden **Menâr**, **Vikâye** ve **Mecmau'l-bahreyn** adlı eserlere şerh yapmıştır. Daha başka eserleri de olan İbni Melek'in hadis alanına dair tek eseri ise **Mebâriku'l-ezhâr** adlı **Meşâriku'l-envâr** şerhidir. İbni Melek bu eseri yazmaya başlarken gayet iddialıdır. Ona göre daha önce telif edilen **Meşâriku'l-envâr** şerhleri faydadan uzaktır. O ise hadis metnlerindeki gizli incelikleri ortaya çıkaran, girift yerleri açıklayan, sadece faydalı yerlere işaret eden kısa ve öz fakat bunu yaparken daha önceki şerhlere sadece gerektiği kadar müracaat edecek bir şerh ortaya koyma iddiasındadır. Bu iddia aynı zamanda İbni Melek'in zihin dünyasına ışık tutması sebebiyle de önemlidir. Ona göre ideal bir hadis şerhi kısa, öz ve sadece faydalı bilgilere hasredilmiş olmalıdır. İbni Melek'in bunu tatbik etmekte başarılı olduğu ve ortaya koyduğu eserin bu tarife genel olarak uyduğu söylenebilir.

Bu amaca matuf olarak eserde rical tenkidi gibi konuyu uzatacak teknik detaylara yer verilmediği görülür. Zaten şerhe esas alınan **Meşâriku'l-envâr**'da hadislerin senetleri hazfedilmiş ve sadece sahabe raviler zikredilmiştir. **Meşâriku'l-envâr**'da yer alan hadislerin **Sahihayn** hadisleri olması da hadislerin sıhhatini tespit gibi bir gayreti

gereksiz kılmaktadır. Buna göre **Mebârik**'in teknik açıdan zengin içerikli bir şerh olmadığı söylenebilir.

İbni Melek her ne kadar daha önceki şerhlere sadece gerektiği kadar mürâcaat edeceğini söylese de eserde çok sayıda kaynağa atıf yaptığı görülür. Bununla beraber bu alıntılar üç beş cümleyi geçmeyecek şekildedir. Faydalanılan kaynaklar arasında Cevherî'nin **es-Sihâh**'ı, Hattâbî'nin **Meâlimu's-sünen**'i, Nevevî'nin **el-Minhâc**'ı, Bâbertî'nin **Tuhfetü'l-ebrâr**'ı, Kâdî İyâz'ın **İkmâlü'l-mu'lim**'i zikredilebilir. Bu eserler arasında Bâbertî'nin **Tuhfetü'l-ebrâr** adlı eserinden ayrıca bahsetmek gerekir. Çünkü İbn Melek'in bu esere ayrı bir kıymet verdiği anlaşılmaktadır. Zira İbni Melek eserde Bâbertî'den “şeyh”, “şeyhu's-sârih” gibi övgüye delalet eden tabirlerle bahsederek ondan azımsanmayacak miktarda ictibasta bulunmuş ve kimi zaman da itirazlarda bulunarak onu tenkit etmiştir.

Anadolu'da yazılmış ilk şerhlerden biri olarak kabul edilen **Mebârik'ul-ezhâr**'ın her ne kadar kendine has bazı özellikleri ve bu özellikleri ile diğer **Meşârik** şerhlerinden ayrılma iddiası olsa da İbni Melek'in yeni şeyler ortaya koymak gibi bir gayreti olduğu söylenemez. **Mebârik**'in daha çok bir ders kitabı hüviyetinde olduğu ve İbni Melek'in de bir ders kitabı ortaya koymak düşüncesiyle hareket ederek eserini şekillendirdiği görülmektedir. Eserde sarf, nahiv, fıkıh, tefsir ve kelam gibi ilimlere dâir kısa ve öz fakat tatmin edici bilgilere yer verilmiş, açıklayıcı ve daha çok hüküm çıkarıcı yani fıkhu'l-hadis yönü ağır basan bir üslup takip edilmiştir. Söz konusu bu ilimlerle alakalı bilgiler ise okuyucunun aklına gelebilecek farazî sorulara cevap mahiyetindedir. Zikredilen bu özellikleri itibarıyla **Mebârik**'in klasik hadis şerhlerinden ayrıldığı fakat aynı zamanda kaleme alındığı dönemin sosyal, beşerî ve pedagojik ihtiyaçları göz önünde bulundurularak telif edildiği söylenebilir.

Osmanlı ilim ve fikir dünyası bugüne kadar pek çok araştırmaya konu olmuştur. Fakat söz konusu araştırmalar bu döneme ait tüm verileri tamamen ortaya koymuş değildir. Bu durum Osmanlı dönemi hadis çalışmaları için de geçerlidir. Osmanlı dönemi ilmi hayatının önemli şahsiyetlerinden biri olan İbni Melek, bu çalışma da dahil olmak üzere birtakım araştırmalara konu olmuştur. Bununla beraber onun hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri daha farklı açılardan da çalışılmayı hak etmektedir.

Bu mütevazı çalışmada her ne kadar İbni Melek'in hayatı ve **Mebârik** adlı eseri bağlamında hadisçiliği ele alınmış olsa da kaynak sınırlılığı sebebiyle hayatı hakkında tafsilatlı bilgiye yer verilememiştir. Bu nedenle hala İbni Melek'in hayatı hakkında aydınlatılmayı bekleyen bazı hususlar bulunmaktadır.

İbni Melek'in hadisçiliği de değişik yönlerden çalışılması gereken bir husustur. Fıkıhçılığı ağır basan İbni Melek'in hadisçiliği fikhu'l-hadis yönü dikkate alınarak farklı çalışmalara konu edilip daha ayrıntılı bir şekilde incelenmeyi hak etmektedir. **Meşârik** şerhlerinden en önemlisi olarak kabul edilen **Mebârik**'in diğer **Meşârik** şerhlerinden farklı olan ve onu ön plana çıkaran yönlerinin de ortaya konulması gerekmektedir. Özellikle İbni Melek'in **Mebârik**'de çokça işaret ettiği **Tuhfetü'l-ebrâr** adlı **Meşârik** şerhi olmak üzere diğer **Meşârik** şerhlerinin neşredilmemiş olması süre kısıtlılığı sebebiyle çalışmamızda böyle bir değerlendirme yapabilmemizin önünde önemli bir engel oluşturmuştur. İbni Melek'in daha eserine başlamadan önce mukaddimede kendinden önce telif edilmiş **Meşârik** şerhlerinin kimisinin çok kısa, kimisinin de çok uzun ve gereksiz bilgilerle dolu olması sebebiyle faydadan hâli olduğunu iddia etmesi dikkat çekici bir husustur. Bu bağlamda **Mebâriku'l-ezhâr**'ın diğer **Meşârik** şerhleriyle mukayese edilerek incelenmesi ve İbni Melek'in bu konudaki iddiasının doğruluğunun tespitini konu edinen bir çalışmanın yapılması da faydalı olacaktır. Ayrıca ifade edilmelidir ki bu nevi ricâl ve kitâbiyât çalışmalarının yapılması Osmanlı hadis geleneğinin daha iyi şekilde ortaya konulup anlaşılması ve tanınması açısından önem arz edecektir.

KAYNAKÇA

- A'zamî, M.Mustafa:
Altuntaş, Mustafa Celil:
Armağan, A.Munis:
Armağan, A.Munis:
Armağan, A.Munis:
Atay, Hüseyin:
Aytekin, Arif:
Babanzâde, Ahmed Nâim;
Bağdatlı İsmâil Paşa:
Baktır, Mustafa:
Baktır, Mustafa:
Baktır, Mustafa:
- “Buharî”, **DİA**, VI, 368-372.
“Osmanlı Hadis Eğitiminde Meşâriku'l-envâr”, **Osmanlı'da İlim Ve Fikir Dünyası**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, s. 147-178.
İbn Melek, y.y, İzmir, 1982.
“Abdülmecit Ferište”, **TireTarih Ansiklopedisi**, Ödemiş, y.y, 2012.
“Abdullatif Ferište”, **TireTarih Ansiklopedisi**, Ödemiş, y.y, 2012, 3-4.
Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İstanbul, Dergah Yayınları, 1983.
“Babertî”, **DİA**, IV, 377-378.
Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi (Mukaddime), İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1970.
Hediiyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin, I-II Cilt, İstanbul, y.y, 1951.
“Tireli İbni Melek: Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi”, **Atatürk Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 9, 1990.
“İbn Melek”, **DİA**, XX, 175-176.
“Tireli İbn Melek ve İlmî Muhiti Hakkında Bazı Tespitler”, **Türk Kültüründe Tire**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Baktır, Mustafa:

“İbn Melek’in Mebârik’de Ekmelüddin Babertî’ye itirazları”, **Ekmelüddin Babertî’yi Keşif yolunda I. Ekmelüddin Babertî Sempozyumu**, Erzurum, Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2014.

Baltacı, Ahmet:

“İbnü’l-Arâbî”, **DİA**, XX, 488-491.

Baltacı, Cahit:

XV-XVI Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri, I-II Cilt, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı yayınları, 2005.

Baytan, Enver:

Meşariku’l-Envâr ve Tercemesi, İstanbul, Enver Baytan Kitabevi, 1971.

Bedir, Mürteza:

“Vikâyetü’r-rivâye”, **DİA**, XLIII, 106-108.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin:

Marifetü’s-Süneni ve’l-âsâr (nşr. Abdulmutî Emin Kalacî), I-XV, Kahire, Daru’l-V’ay, 1412-1991.

Beyler, Muhammed:

“Babertî’nin Tuhfetü’l-Ebrâr fî Şerhi Meşârîki’l-Envâr İsimli Eserindeki Hadis Şerh Metodu”, **Ekmelüddîn Bâbertî’yi Keşif Yolunda I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu**, Erzurum, Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2014.

Boyunağa, A.Yılmaz:

Tebliğinden Günümüze İslam Tarihi, İstanbul, Akabe Biat Yayınevi, 1993.

Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil:

el-Câmiu’s-sahîh, Riyad, Mektebetü Dâri’s-Selâm, 1419/1999.

Bulut, Fatma:

“Tire’de Bir Darphane: Tire Diyar-ı Aydın”, **Tireden Yansımalar**, 2017, sy.5, s.12.

Bursalı Mehmet Tahir:

Osmanlı Müellifleri, I-III Cilt, İstanbul, Meral Yayınları, t.y.

- Cici, Recep: **Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları**, Bursa, Arasta Yayınları, 2001.
- Çihan, Sadık: “Hayreddin Hıdır b. Mahmud b. Ömer el-Atufî Kastamonî ve Hadis Eserleri”, **Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Dergisi**, sy.3, s. 65-75, Erzurum, 1979.
- Cunbur, Müjgan: “İbni Melek”, **Türk Dili Ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, I-V Cilt, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1977.
- Çakan, İ.Lütfi: **Hadis Edebiyatı**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014.
- Çakın, Kamil: “Hadisin Kur’an’a Arzı Meselesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXXIV, s. 237-262.
- Çiftcioğlu, İsmail: “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde İlmi Teşvik İlim Adamlarını Himaye Etme Anlayışı”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. VI, sy. 1, s.29-38.
- Çiftçi, Mehdi: “Süleymaniye Dârü’l-Hadisî’de Okutulan Dersler ve Eserler (XVI-XVII. Asırlar)”, **Anadolunun İslamlaşma Sürecinde Dârü’l-Hadisler**, Samsun, 2013.
- Çöğenli, M.Sadi: “Mutarrizî”, **DİA**, XXXI, 375-377.
- Daş, Mustafa: “Aydın Oğulları Beyliği”, **Anadolu Beylikleri Tarihi**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016, s. 165-177.
- Daş, Mustafa: “Aydın Oğulları Beyliği”, **Anadolu Beylikleri El Kitabı**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016.
- Demir, Ziya: **XIII-XVI. Yy. Arası Osmanlı Müfessirleri**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2006.

- Demirhan Erdemir, Ayşegül:
Devellioğlu, Ferit:
Dindar, Bilal:
Dizdaroğlu, Hikmet:
Doğan, D.Mehmet:
Elmalı, Hüseyin:
Eren, Mehmet:
Ersan, Mehmet, Alican, Mustafa:
Evliya Çelebi:
Fâsî, Ebü't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî:
Görmez, Mehmet:
Gümüş, Sadrettin:
Güngör, Mevlüt:
Habeşî, Abdullâh Muhammed:
- “Ahlât-ı Erbaa”, **DİA**, II, 24.
Büyük Türkçe Sözlük, Ankara, Aydın Kitabevi, ty.
“Bedreddin Simâvî”, **DİA**, V, 331-334.
“İbn-i Melek ve Sözlüğü”, **Türk Dili Dergisi**, Ankara, c. VII, s. 83-86.
Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul, Pınar Yayınları, 2009.
“Feriştioğlu Sözlüğü”, **Türk Kültüründe Türe**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
“Hadaiku’l-Ezhâr Adlı Eseri Çerçevesinde Ömer el-Erzincanî’nin Hadis Şerhçiliği”, **Uluslararası Erzincan Sempozyumu**, I-II Cilt, Erzincan, 2016.
Türklerin Kayıp Yüzyılı Beylikler Devri, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014.
Seyhatnâme, I-X Cilt, İstanbul, Devlet Matbaası, 1935.
el-İkdü’s-semîn fî târîhi’l-beledi’l-emîn, (thk. Fuâd Seyyid), I-VIII Cilt, Beyrût, Müessesetü’r-Risâle, 1406-1986.
“Sâğânî, Radiyyüddin”, **DİA**, XXXV, 487-489.
“Radî el-Esterâbâdî”, **DİA**, XXXIV, 387-388.
“Begavî”, **DİA**, V, 340-341.
Câmiu’ş-şürûh ve’l-havâşî, I-III Cilt, Abu Dabi, el-Mecmau’s-sekafî, 2004.

- Hafız Halil: **Şeyh Bedreddin Menakıbnamesi** (Trc. Mehmet Kanar), Ankara, Tekin Yayınevi, 2015.
- Hatiboğlu, İbrahim: “Meşâriku’l-envâr”, **DİA**, XXIX, 361-362.
- Hızlı, Mefail: “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, **UÜİFD**, c. XXVII, sy.1, s.25-46.
- İbn Battûta: **Büyük Dünya Seyehatnamesi**, (trc. Muhammed Şerif Paşa), İstanbul, Üçdal Neşriyat, ty.
- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: **Mebâriku’l-ezhâr fî şerhi Meşâriki’l-envâr**, I-III Cilt, Beyrût, Dâru’l-cîl, 1415-1995.
- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: **Şerhu’l-Menâr**, (thk. Yahya Muhammed Ebû Bekr Abdülmübdî), Kahire, Dâru’l-fikri’l-Arabî, 2009.
- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: **Lugat-i Ferištehoğlu**, Milli Kütüphane Ankara, (Ankara Adnan Ökten İl Halk Kütüphanesi), nr. 2565.
- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: **Mebârikü’l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki’l-Envâr**, Milli Kütüphane (Adana İl Halk Kütüphanesi), nr. 80.
- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: **Mebârikü’l-ezhâr fî şerhi Meşâriki’l-Envâr**, Millet Kütüphanesi (Feyzullah Efendi), nr. 453.
- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: **Mebârikü’l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki’l-Envâr**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi (Safranbolu İzzet Mehmet Paşa), nr. 48.
- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: **Mebâriku’l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki’l-Envâr**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara

- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi (Safranbolu İzzet Mehmet Paşa), nr. 311.
- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: , **Mebârikü'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr**, Milli Kütüphane (Çankırı İl Halk Kütüphanesi), nr. 370.
- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: **Mebârikü'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr**, Milli Kütüphane (Adana İl Halk Kütüphanesi), nr. 1100.
- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: **Mebârikü'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr**, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Süleymaniye Amcazade Hüseyinpaşa), nr. 111.
- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: **Mebârikü'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr**, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi), nr. 139.
- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: **Mebârikü'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr**, I-II Cilt, İstanbul, Hacı Ahmed Hulusi ve Hacı Mustafa Derviş ve Şurekası Suhafa-ı Osmâniye şirketi, 1309.
- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: **Mebârikü'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr**, I-II Cilt, İstanbul, Matbatu's-şeriketi's-sahafiyeti'l-Osmâniye, 1311.
- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: **Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr**, I-II Cilt, İstanbul, Daru't-Tibâati'l-Osmâniye, 1328.
- İbni Melek, Abdullatif b. Abdulazîz: **Mebârikü'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr**, I-II Cilt, İstanbul, Ahmed Kâmil Efendi Matbaası, 1329.
- İbni Melek, Muhammed b. Abdullatîf: **Şerhu kitâbi Tufetü'l-mülûk**, (Thk. Abdülmecid b. Abdurrahmân ed-Derviş) I-II

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay
b. Ahmed el-Hanbelî:

İltaş, Davut:
Kafesoğlu, İbrahim:

Kallek, Cengiz:
Kandemir, M.Yaşar:
Kandemir, M.Yaşar:
Kandemir, M.Yaşar:

Kandemir, M.Yaşar:
Kandemir, M.Yaşar:
Kandemir, M.Yaşar:
Karadavî, Yusuf:

Karlığa, H.Bekir:
Kâtib Çelebi:

Kaya, Eyyüp Said:
Kaya, Murat:

Kaymaz, Adem v.d:
Kehhâle, Ömer Rıza:

Cilt, Riyad, Medâru'ş-Vatan lî'n-Neşr,
2015-1436.

Şezerâtü'z-zeheb fî Ahbârin min zeheb,
(thk. Abdulkâdir el-Arnâvut – Mahmûd el-
Arnavut), I-X Cilt, Beyrût, Dâru İbn Kesîr,
1416-1991.

“Tahâvî”, **DİA**, XXXIX, 385-388.

“Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihde
Kuruldu”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstan-
bul, 1981, sy. X-XI. s.1-28.

“Mâverî”, **DİA**, XXVIII, 180-186.

“Müslim b. Haccâc”, **DİA**, XXXII, 93-94.

“İbn Mâce”, **DİA**, XX, 161-162.

“Ebû Dâvûd es-Sicistânî”, **DİA**, X, 119-
121.

“Nesâî”, **DİA**, XXII, 563-565.

“Kadî İyaz”, **DİA**, XXIV, 116-118.

“Nevevî”, **DİA**, XXXIII, 45-49.

Sünneti Anlamada Yöntem, (Trc. Bünya-
min Erul) İstanbul, Nida Yayıncılık, 2009.

“Gazzâlî”, **DİA**, XIII, 518-530.

**Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-
fünûn**, (Haz. Şerefettin Yaltkaya, Rıfât
Bilge), I-II Cilt, İstanbul, y.y, 1362-1943.

“Mâzerî”, **DİA**, XXVIII, 193-195.

“Rivayetlerin Tespitinde Keşf, İlham ve
Rüya”, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar
Dergisi**, C. VIII, No: 1, s. 327-339.

Türkiye Tarihi, İstanbul, 1977.

Mucemü'l-müellifin, I-IV Cilt, Dımaşk,
Müessesetü'r-Risâle, 1957-1376.

Kettânî, Muhammed b. Cafer b.

İdrîs:

Kılıç, Atabey:

Kılıç, Hulusi:

Kılıç, Hulusi:

Koca, Salim:

Koca, Suat:

Koçkuzu, Ali Osman:

Koçkuzu, Ali Osman:

Köse, Saffet:

Kumbasar, Murat:

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn

Abdulkâdir b. Muhammed:

Kuzudışli, Bekir:

Leknevi, Ebû'l-Hasenât Muhammed

Abdülhay:

Mehmed Süreyyâ:

Merçil, Erdoğan:

Hadis Literatürü, (trc. Yusuf Özbek), İstanbul, İz Yayıncılık, 1994.

“Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân”, **Türkoloji Dergisi**, sy. 2, s.81-100.

“Cevherî”, **DİA**, VII, 459.

“İbnü'l-Hâcib”, **DİA**, XXI, 55-58.

Anadolu Türk Beylikleri Tarihi, Ankara, Berikan Yayınevi, 2017.

“İbni Melek’in Mebâriku'l-Ezhâr Şerhu Meşâriki'l-Envâr'ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri”, **AÜİFD**, c. 53/1, s. 1-33.

“İbnü'l-Esîr”, **DİA**, XXI, 28-29.

Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi, İstanbul, Dergah Yayınları, 1983.

“Herevî”, **DİA**, XVII, 226-227.

Babertî ile İbn Melek Arasındaki Fihhî Tartışmalar Tuhfe-Mebârik Özelinde, Ankara, Araştırma Yayınları, 2016.

El-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye, (thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), I-V Cilt, Gize, Hicr, 1423-1993.

Hadis Tarihi, İstanbul, Kayhan Yayınları, 2017.

el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye, Kahire, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.

Sicill-i Osmanî, (Haz. Nuri Akbayan), I-VI Cilt, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

“Andolu Beylikleri”, **DİA**, III, 138-139.

- Mertoğlu, Mehmet Suat:
Muhtar, Cemal:

Muhtar, Cemal:

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc:

Özaydın, Abdülkerim:
Özcan, Abdulkadir:

Özel, Ahmet:

Özel, Ahmet:
Özel, Ahmet:
Özel, Ahmet:
Özkan, Halit:
Özkan, Hamza:

Öztuna, Yılmaz:

Öztürk, Mustafa; Mertoğlu, Mehmet Suat:
Pala, İskender:

Râzî, Zeynüddîn Muhammed b. Abdülkâdir:
“Sa’lebî”, **DİA**, XXXVI, 28-29.
İki Kur’an Sözlüğü Luğat-ı Ferišteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlahî, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı yayımları, 1993.
“Dilci İbn Melek”, **Türk Kültüründe Tire**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
el-Câmiu’s-sahîh, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Riyad, Dâru’s-Selâm, 1421/2000.
“İbnü’l-Alkamî”, **DİA**, XX, 483-484.
“Osmanzâde Ahmed Tâib”, **DİA**, XXXIV, 2-4.
Hanefî Fıkıh Alimleri, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
“İbnü’s-Sââtî”, **DİA**, XXI, 190-192.
“Malik b. Enes”, **DİA**, XXVII, 506-513.
“İbn Dakiku’l-İd”, **DİA**, XIX, 407-409.
“Tîbî”, **DİA**, XXXXI, 125-127.
“Aydınogulları Beyliği’nde İlmî Hayat”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir, 2003.
Büyük Türkiye Tarihi, I-IV Cilt, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1983.
“Zemahşerî”, **DİA**, XXXXIV, 235-238.
Babil’de Ölüm İstanbul’da Aşk, İstanbul, Kapı Yayınları, 2004.
Tühfetü’l-mülûk, Beyrut, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1997-1417.

Riyadzâde, Abdullatîf b. Muhammed:

Sâğânî, Ebü'l-Fezâil Radıyyuddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen:
Sâğânî, Ebü'l-Fezâil Radıyyuddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen:
Sâğânî, Ebü'l-Fezâil Radıyyuddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen:

Saklan, Bilal:

Serkîs, Yûsuf İlyân:

Sevim, Ali:

Sümer, Faruk:

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed:

Şeker, Mehmet:

Şemseddin Sâmi:

Şener, Mehmet:

Esmâü'l-kütüb, (thk. Muhammed et-Tuncî), y.y, Mektebetü'l-Hancî, 1975-1395.

Meşâriku'l-envâr, (thk. Şükrü Ankaravî), İstanbul, Dersâadet Matbaası, 1329.

Meşâriku'l-envâr (Haz. Şikrî Ankaravî), İstanbul, Reşâdiye Matbaası, 1329.

Mevzûâtu's-Sâğânî, (thk. Necm Abdurrahmân Halef), y.y., 1401-1980.

“Ebû Tâlib el-Mekkî”, **DİA**, X, 239-240.

Mu'cemü'l-matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-muarrebe, I-II Cilt, Kahire, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, t.y.

“Süleyman Şah”, I, **DİA**, XXXVIII, 103-105.

“Anadolu Selçukluları”, **DİA**, XXXVI, 380-383.

Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâtî'l-lugaviyyîn ve'n-nühât, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), I-II Cilt, y.y., Matbaatü İsâ, 1384-1965.

“Aydınogullarının Kültür Hayatı ve Türkçeciliği”, **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih ve Medeniyet Sempozyumu-I**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Kâmûsü'l-alâm, I-VI Cilt, İstanbul, Mihrân Matbaası, 1311.

“İbn Melek'in Hukukî Yöne ve Menâr Şerhî”, **Türk Kültüründe Tire**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Şensoy, Sedat:

Şentürk, Fatma:

Taşköprizâde, Ahmed:

Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdulkâdir
ed-Dârî:

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b.
Sevre:

Topaloğlu, Nuri:

Türbîştî, Ebû Abdillâh Fadlullâh b.
es-Sadr:

Türcan, Zişan:

Türcan, Zişan:

Türkmânî, Abdülmecid:

“Şerh”, **DİA**, XXXVIII, 555-558.

“Aydınoğulları Beyliği’nde Edebi ve Kültürel Hayat”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Eskişehir, 2014.

eş-Şekâiku’n-nu’mâniyye fî ulemâi’l-devleti’l-Osmâniyye, Beyrut, Dârü’l-Kütübî’l-Arabî, 1975-1395.

et-Tabakâtü’s-seniyye fî terâcimi’l-Hanefiyye, (thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), I-IV Cilt, Riyad, Dârü’r-Rufâî, 1420-1989.

El-Câmiu’s-sahîh, (Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-V Cilt, Beyrût, İhyâu’t-Turâsî’l-Arabî, 1962-1382.

“Kurtubî”, **DİA**, XXVI, 454-455.

el-Müeyesser fî şerhi Mesâbîhi’s-sünne, (Thk. Abdulhamîd Hindâvî), I-IV Cilt, Kahire, Mektebetü Nizârî Mustafâ el-Bâz, 2008-1429.

Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

“Anadolu’da Hadis Şerhçiliği”, **Anadolu’da Hadis Geleneği ve Hadis Şerhçiliği Sempozyumu**, (Ed. Muhittin Düzenli), Sasmsun, 2011.

Dirasât fî usûli’l-hadîs alâ menheci’l-hanefiyye (Haz. Muhammed Abdülhalîm en-Numânî), Karaçi, Mektebetü’s-saâdet, 2009-1430.

Uğur, Müctaba:

Uludağ, Süleyman:

Uysal, Şule Yüksel:

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:

Uzunçarşılıoğlu, İ.Hakkı:

Uzunpostalcı, Mustafa:

Ülkü, Hayati:

Yücel, Ahmet:

Yücel, Ahmet:

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn
Muhammed et-Türkmânî ed-Dı-
maşkî:

Hadis İlimleri Edebiyatı, Ankara, Türkiye
Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

“Kelâbâzî”, **DİA**, XXV, 192-193.

“Hanefî Hadis Anlayışının Fethu’l-Kadir’e
Yansımaları ve İbnü’l-Hümmam’ın Tercih-
leri”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fa-
kültesi Dergisi**, C. XVIII, No: 33, s. 29-52.

Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, An-
kara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965.

Osmanlı Tarihi, Ankara, Türk Tarih Ku-
rumu Basımevi, 1972.

**Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Kara-
koyunlu Devletleri**, Ankara, Türk Tarih
Kurumu Yayınları, 1937.

“Burhâneddîn el-Buhârî”, **DİA**, VI, 435-
437.

**Başlangıcından Günümüze İslam Ta-
rihi**, I-IV Cilt, İstanbul, Hikmet Neşriyat,
2001.

“Humeydî”, **DİA**, XVIII, 357.

Hadis Tarihi, İstanbul, Marmara Üniver-
sitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011.

Siyeru A’lâmi’n-nübelâ, (thk. Şuayb el-
Arnavut- Hüseyin el-Esed), I-XXIII Cilt,
Beyrût, Müessesetü’r-Risâle 1417/1996.